

Szegedi Tudományegyetem
Történettudományi Doktori Iskola

Pongrácz Attila

A SÃO PAULO-I MAGYARSÁG 1945-1990

Doktori (PhD) értekezés

Témavezető:

Dr. Szilágyi Ágnes Judit PhD

egyetemi docens

Szeged

2008

Tartalomjegyzék

Köszönetnyilvánítás.....	4
I. Bevezetés.....	5
I. 1. Felhasznált források és szakirodalmi áttekintés	8
I. 1. 1. A brazíliai magyarságról megjelent történeti munkák	10
I. 1. 2. Sajtóforrások a brazíliai magyarság történetéhez.....	14
I. 1. 3. Levéltári források	15
I. 1. 4. A brazíliai magyarok önreflexiója.....	15
I. 1. 5. Az emigráció általános irodalma	16
II. Brazília helyzete a XX. század második felében	18
II. 1. Politika, gazdaság, társadalom	18
II. 2. Bevándorlás Brazíliába	24
II. 2. 1. A brazil bevándorlási szabályozás a XX. században	25
III. Kivándorlás Magyarországról.....	30
III. 1. Magyarok Brazíliában 1945 előtt	33
IV. Brazíliai magyarok a második világháború után	37
IV. 1. Az „új magyarok” bevándorló csoportjai 1945 után	37
IV. 2. A brazíliai emigrációnk képe a hazai levéltári források tükrében	41
IV. 3. A São Pauló-i magyarság helyzete a második világháború végétől az 1960-as évekig.....	55
IV. 3. 1. Egy kiemelkedő esemény az 1950-es évekből: Kállay Miklós São Pauló-i látogatása	59
V. A São Pauló-i magyarság szervezetei	64
V. 1. A Brazíliai Magyar Segélyegylet.....	64
V. 1. 1. A Brazíliai Magyar Segélyegylet rövid intézménytörténete.....	64
V. 1. 2. A Brazíliai Magyar Segélyegylet iskolái	68
V. 1. 3. A Segélyegylet Besenbach Károly Könyvtára.....	69
V. 1. 4. Munkaközvetítés, szociális segélyezés	71
V. 1. 5. A Szeretetház – Balázs Péter Otthon	73
V. 1. 6. A Szeretetbálok megszervezése	75
V. 2. A Magyar Ház.....	78
V. 3. A Könyves Kálmán Szabadegyetem.....	85
V. 4. A Brazil - Magyar Kultúregyesület.....	88
V. 4. 1. A Baross Gábor Kör.....	92

V. 4. 2. A Magyar Művészek Klubja.....	95
V. 5. A színházi élet.....	96
V. 6. Az énekkarok és a zenekultúra	99
V. 7. A táncsoportok	101
V. 8. A cserkészlet	103
V. 9. A kulturális élet egyéb szinterei.....	105
VI. A São Pauló-i magyar nyelvű sajtó és könyvkiadás.....	107
VI. 1. A magyar sajtó.....	107
VI. 2. A magyar nyelvű könyvkiadás	118
VII. A São Pauló-i magyar egyházak	121
VII. 1. A Szent István Római Katolikus Egyházközség.....	121
VII. 1. 1. A Brazíliai Vöröskereszt Magyar Bizottsága.....	123
VII. 2. A magyar bencések Szent Imre Iskolája	124
VII. 3. Kisebbségi egyházi közösségek.....	129
VIII. Utószó	136
IX. Felhasznált források és irodalom.....	141
X. Mellékletek	156
X. 1. Táblázatok.....	156
X. 2. Szöveges mellékletek.....	168

Köszönetnyilvánítás

Ezúton fejezem ki köszönetemet dr. Szilágyi Ágnes Judit docens asszonynak, aki vállalta e dolgozat témavezetését, és magas szintű szakmai elvárásaival, értékes javaslataival és nem utolsó sorban türelmével segítette munkámat; dr. Anderle Ádám professzor úrnak, aki 1999-ben meghívott egy, a latin-amerikai magyar emigráció történetével foglalkozó konferenciára, és az általa létrehozott szegedi latinamerikanista iskola kutatásaiba bekapcsolódhattam; valamennyi volt tanáromnak, akik elhivatottságuk példájával és tudásukkal segítették eddigi tanulmányaimat; a kutatás során felkeresett könyvtárak és levéltárak munkatársainak, akik készséggel közreműködtek a dolgozathoz szükséges források előkészítésében; munkahelyemnek és kollégáimnak a doktori tanulmányokhoz nyújtott mindennemű támogatásukért; a brazíliai magyar közösségnek és a São Pauló-i bencés atyáknak, akiknél az ott eltöltött „szent idő” alatt folytathattam a kutatásaimat; családomnak, amely biztos háttérrel adott és megerősített a kiválasztott úton való haladásban.

I. Bevezetés

Az elmúlt két évtizedben élénk társadalmi és politikai érdeklődés volt tapasztalható a *határon túli*,¹ azon belül is az ún. *nyugati magyarság* tevékenysége, kulturális élete iránt. Ez magyarázható azzal, hogy a politikai változások következtében - Nyugat-Európa-hoz hasonlóan - régióink határai is átjárhatóvá váltak; a szélesedő turisztikai, gazdasági, kereskedelmi, oktatási és tudományos kapcsolatok pedig az egymástól akár kontinensnyi távolságra fekvő országokat, az ott élő magyar származású embereket is közelebb hozzák egymáshoz. Mindezek következtében a tömegtájékoztatási eszközök is több figyelmet fordítanak a világban szétszórta magyarságra.² Egyetemi tanszékek,³ közgyűjtemények⁴ is felfigyeltek az emigrációban élők történelmi szerepére, és azon munkálkodnak, hogy megismertessék a hazai érdeklődőkkel és a tudományos élettel a nyugati magyarság szellemi alkotásait.

¹ A *határon túli magyarság* fogalmát az 1992-ben létrehozott és 2006-ban megszüntetett *Határon Túli Magyarok Hivatala* (<http://www.hhrf.org/html/>) honosította meg. Az egyes határon túli magyar tömbök - a Kárpát-medencében lévő burgenlandi, felvidéki, kárpátaljai, romániai, vajdasági, horvátországi és szlovéniai, valamint az ún. *nyugati*, vagy *szórványmagyarság* - történetének, kultúrájának egyre gyarapodó irodalma van. Munkánkban a nyugati magyarság egy kisebb csoportjával, a brazíliai, azon belül is a São Pauló-i magyarokkal foglalkozunk.

² Az 1992. december 24-e óta működő Duna TV „*a határon túli magyarok televíziója*”-ként határozza meg önmagát [<http://www.dunatv.hu/dunatv/tortenet.html>]. Az MR1 Kossuth Rádióban több műsor (*Kárpát-medencei krónika*, *Szülőföldünk – határok nélkül*; *Vasárnapi újság*) hangsúlyozottan is foglalkozik a határon túli magyarsággal [<http://www.mr1-kossuth.hu>].

³ Az országban talán elsőként, az 1990-es évek közepén a Szegedi Egyetem (akkoriban még JATE) Hispanisztika Tanszékén hirdettek *Magyar emigráció Latin-Amerikában* című kurzust (*JATE BTK - Tanrend az 1996/97. tanév II. félévére*. Szeged, JATEPress, 1996. 174.). A legutóbbi, 2006/2007. évi tanév 2. félévében is szerepelt a tanszék kínálatában a *Magyarok Latin-Amerikában* című tárgy, nappalis és levelezős hallgatóknak egyaránt [<http://vista.cc.u-szeged.hu/tanrend/2006-2007-2/tsz85.html>]. Mindez egyenes következménye volt a Hispanisztika Tanszékhez kötődő, évtizedekre visszanyúló, mára már tudományos műhellyé vált emigrációkutatásnak. A Nyugat-magyarországi Egyetem Apáczai Csere János Karán is évtizedes hagyománya van a határon túli, azon belül is a nyugati magyarság kutatásának, története oktatásának (pl. a *Határon túli magyar irodalom*, valamint a *Határon túli magyarság – magyar emigráció* című tantárgyak [<http://atfk.nyme.hu/>]). Szintén az 1990-es évek közepén indult el a Veszprémi Akadémiai Bizottság [<http://www.veab.mta.hu/>] Magyarságkutatási Munkabizottságában Kovátsné dr. Németh Mária vezetésével egy hosszabb távú kutatási projekt, amelynek a részét képezte többek között a 2003-2007 között Győrben megvalósult *Magyarok a nagyvilágban* című nemzetközi konferenciasorozat.

⁴ A tudományos érdeklődés természetesen már a rendszerváltás előtt is próbálta a külföldi magyarok történetét dokumentálni. Több hazai múzeum, tudományos intézmény által közzétett felhívás is megjelent az emigrációs újságokban, kérve az olvasókat, hogy a tervezett kiállítások és gyűjtemények számára dokumentumokat küldjenek. (pl.: „*Gyűjtsük a diaszpóra történelmi emlékeit!*” – felhívás. In: *Magyar Hírek*, 1979. május 19. 10. sz., 11.; ugyan ez az újság életrajzi pályázatot hirdetett 1961-ben és 1981-ben; MTA Történettudományi Intézete, Magyarok Világszövetsége (MVSZ); *Dél-Amerikai Magyar Hírlap* 1995. évi tavaszi számai, stb.). Az Országos Széchényi Könyvtár (OSZK) külön kérdőívet is összeállított abból a célból, hogy minél több információhoz jusson a hungarika anyagot is tartalmazó külföldi könyvtárakról [<http://www.oszk.hu/fejleszt/hungarika/pathlph4.html>]. Külön ki kell még említeni a 2002-ben Magyar Örökség Díjjal kitüntetett Lakiteleki Népfőiskolát, amelynek Emigrációs Gyűjteménye a magyar emigráció sajátos központja [<http://www.lakitelek.hu/nepfoiskola>]. E sorok írója is megjelentetett egy felhívást brazíliai kutatóútján a Brazíliai Magyar Segélyegylet lapjában, a *Híradóban* *Írja meg élettörténetét* címmel (in: *Híradó*, 1998. május, 11. évf. 25. sz. 19.).

A politikai nyitás következménye az is, hogy a korábban elvi, ideológiai alapon egymástól kölcsönösen elzárkózó felek - a hazai politikai rendszer képviselői és az ún. nyugati magyarság - közti feszültség megszűnt, vagy legalábbis olyan szintre csökkent, ami lehetővé tette a korábban gyakran "*disszidensnek*" minősített *emigránsok* hazatérését és a szorosabb kapcsolattartást.

Legtöbb információ a szomszédos országokban, Nyugat-Európában, illetve az Észak-Amerikában élő magyarokról jut el hozzánk. Jóval kevesebbet hallunk viszont a világ más tájain, így a Dél-Amerikában, ezen belül is a Brazíliában élőkről. Pedig az elmúlt évtizedekben kifejtett kulturális és tudományos tevékenységük széleskörű érdeklődésre tarthat számot. Disszertációnkban a brazíliai São Paulo város magyarságának történetét és közösségi szervezeteit mutatjuk be 1945-től 1990-ig. Ezzel a munkával is igyekszünk hozzájárulni ahhoz, hogy valós képet alkothassunk a határainkon túl élő magyarok több évtizedes kultúramegőrző tevékenységéről.

Munkánkban a bevezető gondolatokat követően először a felhasznált forrásokat és a rendelkezésre álló szakirodalmat tekintjük át. Ezen belül is külön alfejezetben ismertetjük a brazíliai magyarság történetéről, annak különböző korszakairól eddig megjelent írásokat. Itt röviden vázoljuk a korábban már feldolgozott résztémaköröket, valamint az egyes szerzők főbb kutatási irányait. A hivatkozott munkák között egyaránt találunk hosszabb-rövidebb időszakok történetét bemutató publikációkat, a különböző kutatócsoportok és szerzők érdeklődési köréhez tartozó témákból készített tanulmányokat és doktori értekezéseket is. A feldolgozások után röviden felsoroljuk a témánkhoz tartozó brazíliai magyar sajtóanyagot. A kutatás során gyakran szembesültünk azzal a ténnyel, hogy a vonatkozó korabeli újságok, folyóiratok, különböző szervezetek által kiadott lapok példányai nem teljes mértékben állnak rendelkezésre a hazai gyűjteményekben. Noha az OSZK brazíliai magyar sajtóanyaga igen gazdag, mégis több esetben egy, vagy több szám, sőt némely lapból teljes évfolyam(ok), vagy a cím szerint más forrásból ismert sajtótermék hiányzik. Mindez a későbbi kutatásokat is megnehezíti, és több esetben óhatatlanul is csupán mozaikszerű összkép felrajzolását teszi lehetővé. Ezt követően a szintén roppan nagy mennyiségű, a témához felhasználható és számos tudományos újdonságot is tartogató levéltári anyagot mutatjuk be röviden. Külön megemlítjük a brazíliai magyarok önreflexiót, azaz azokat a

forrásokot, amelyeknek a szerzői maguk is az adott közösség tagjai, részesei voltak. Szintén röviden hivatkozunk az emigráció történetére vonatkozó munkákra is.

Dolgozatunk második fejezetében röviden vázoljuk Brazília második világháború utáni történetét. Értekezésünknek nem volt célja, hogy részletesen foglalkozzon a befogadó ország történetével, ugyanakkor a São Pauló-i magyarság helyzetének a megértéséhez szükségesnek tartottuk, hogy röviden összefoglaljuk Brazília 1945 utáni politikai, gazdasági és társadalmi viszonyait. Meg kell jegyezni, hogy a Brazíliára vonatkozó szépirodalom is mind jobban elérhető a hazai olvasók számára, és annak ismerete szintén hozzájárul az alapos ismeretszerzéshez, ugyanakkor ennek a tárgyalása is meghaladja e munka kereteit.⁵ Egy alfejezet erejéig tárgyaljuk az elmúlt évszázad brazil bevándorlási szabályozását is, ami egyértelműen azt bizonyítja, hogy Brazíliának érdekében állt a bevándorlók fogadása, akik meghatározó mértékben járultak hozzá az ország gazdasági és kulturális fejlődéséhez. A III. fejezetben a XIX. század utolsó harmadától 1956-ig röviden bemutatjuk a különböző kivándorlási hullámokat. Hat nagy periódust megkülönböztetve jelezzük, hogy mely időszakokban milyen okokból és főleg mely társadalmi rétegek hagyták el Magyarországot. E fejezetben belül röviden összefoglaljuk a magyarság 1945 előtti, évszázadokra visszanyúló brazíliai jelenlétét is. A "Brazíliai magyarok a második világháború után" című fejezettel kezdjük tárgyalni munkánk fő témáját. Először az 1945 utáni bevándorlási hullámokat jellemezzük társadalmi hovatartozás és létszám alapján, majd részletesen is bemutatjuk a brazíliai emigrációnkat a hazai levéltári források tükrében. Dolgozatunk egyik tudományos újdonsága éppen az, hogy eddig nem kutatott levéltári anyagot - az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának dokumentumait - vizsgálta. E fejezetben szintén levéltári források alapján kitérünk a két ország közötti diplomáciai kapcsolatokra is. A korabeli dokumentumok tanulmányozása során arra a következtetésre jutunk, hogy kapcsolatok normalizálása jóval az 1989-es események előtt sor került. Már az 1960-as évek végén történt egy-egy olyan nyilvános gesztus, amivel a korabeli magyar követség nyíltan próbált közeledni a brazíliai magyarokhoz. A feltárt levéltári anyag alapján megállapítjuk, hogy az 1945-től 1990-ig tartó időszak kapcsolattörténete négy nagyobb korszakra tagolható (1945-1961, 1961-1968, 1969-1985, 1985-), amelyből a negyedik

⁵ A latin-amerikai spanyol és portugál irodalom hazai megismertetéséhez műfordításaikkal többek között az Eötvös Loránd Tudományegyetem Romanisztika Intézetének az oktatói járultak hozzá [<http://eltebtk.aspnet.hu/intezet.romanisztika.aspx>].

periódus túlmutat a dolgozat időkeretén, hiszen az 1980-as évek közepétől megindult pozitív folyamatok (kölcsonös együttműködés a helyi magyarság és a diplomáciai testületeink munkatársai, illetve a hivatalos Magyarország között) mind a mai napig tartanak. A VI. 3. fejezetben egy, a São Pauló-i magyarság közösségi élete szempontjából igen gazdag periódust, a második világháború végétől az 1960-as évekig terjedő időszakot mutatjuk be. Ekkor megfigyelhető egy újjászületési és virágzási szakasz (egyesületek alakulása, aktív tevékenysége), amit a sikerek ellenére nagyban megnehezítenek az emigráció belső konfliktusai és a brazil belpolitikai viszonyok. Erre a korszakra vonatkozóan igen aktív volt a São Pauló-i magyarságot figyelő hazai ügynöki tevékenység is. Végül a korszak sajátos metszeteként ismertetjük Kállay Miklós 1956-os São Pauló-i látogatását, amely jól mutatja a helyi magyarság súlyát a korabeli emigrációk között. Az V-VII. fejezetekben a São Pauló-i magyarság szervezeteit és szellemi fórumait mutatjuk be, részletesen is ismertetve a legfontosabb intézmények (Brazíliai Magyar Segélyegylet, Magyar Ház, Könyves Kálmán Szabadegyetem, Brazil-Magyar Kultúregyesület), csoportosulások (színházi élet, egyéb kulturális csoportok, cserkészlet), a sajtó és könyvkiadás, valamint az egyházak történetét és tevékenységét. Munkánkat utószóval, a felhasznált szakirodalom jegyzékével és mellékletekkel zárjuk.

I. 1. Felhasznált források és szakirodalmi áttekintés

A munka megírásához egyaránt felhasználtunk hazai és külföldi forrásokat (történeti- és szépirodalom; sajtóanyag; adatbázisok, levéltári anyag; személyes interjúk; internet). A könyvtárak közül külön ki kell emelni az Országos Széchényi Könyvtár⁶ (OSZK) állományában - többek között a Hungarika Információ Adatbázisban⁷ és a Hungarika Névkataszter Adatbázisban⁸ - őrzött forrásokat; a

⁶ [http://www.oszk.hu/index_hu.htm]

⁷ A Hungarika Információ Adatbázis többek között „a határainkon kívül élő magyarság tudományos, alkotó tevékenységéről, kulturális életéről, politikai és gazdasági helyzetéről” ad tájékoztatást [<http://www.iif.hu/db/huni/index.html>].

⁸ A Hungarika Névkataszter Adatbázis „olyan számítógépes adatbázis és információs rendszer, amely a külföldi magyar személyiségek életrajzi adatairól, valamint az adatok forrásáról ad tájékoztatást.” [<http://www.iif.hu/db/hung/index.html>]. Az adatbázis 533 brazíliai magyar személyről tartalmaz információkat (2007. 09. 23.).

Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár⁹ (PFK) brazíliai magyar bencésekre vonatkozó anyagát; a Győri Egyházmegyei Könyvtár és Kincstár¹⁰ nyugaton megjelent magyar nyelvű folyóirat állományát, valamint a Lakiteleki Emigrációs Gyűjteményt.

A külföldi forrásgyűjtő helyek közül a São Pauló-i Szent Gellért Apátság Könyvtárának és Múzeumának,¹¹ valamint a São Pauló-i Emigrációs Múzeumnak (*Memorial do Imigrante*)¹² az adatbázisai voltak nélkülözhetetlenek.

Levéltári kutatásokat a Magyar Országos Levéltárban¹³ és az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában¹⁴ folytattunk. Ennek során számos olyan dokumentumot vizsgáltunk, amelynek a titkosítását az utóbbi időszakban oldották fel.

Felhasználtuk az időközben - 2006-ban - megszüntetett Határon Túli Magyarok Hivatalának¹⁵ a dél-amerikai, és azon belül a brazíliai magyarságra vonatkozó jelentéseit is.

Mindezeket *háttérként* egészítik ki a korábbi (1994-95., 1997-98. és 2002.) brazíliai kutatásaink során összegyűjtött információk: az ottani magyar közösség vezető és egyéb tagjaival készített beszélgetések (oral history) kb. 50 órányi hanganyaga,¹⁶ a több száz fénykép és brosúra, több tucat hosszabb-rövidebb visszaemlékezés, önéletrajz és egyéb dokumentum.

⁹ [<http://biblio.osb.hu/>] - a könyvtár állományából elsősorban a brazíliai magyar bencések tevékenységére vonatkozó adatok, valamint a *Délamerikai Magyar Hírlap évkönyvei* voltak nélkülözhetetlenek.

¹⁰ [<http://www.gyor.ehazmegyeikincstar.hu/>]

¹¹ [<http://www.msg.org.br/>]. Elsősorban a brazíliai kiadású, magyar nyelvű könyvekhez és különböző egyesületi kiadványokhoz jutottam itt hozzá.

¹² [<http://www.memorialdoimigrante.sp.gov.br/ahc/index.htm>]

¹³ [<http://www.mol.gov.hu/>]

¹⁴ [<http://www.abtl.hu/>]

¹⁵ [<http://www.hhrf.org/htmh/>]

¹⁶ Az interjúk közül csak a már elhunyt személyekkel készített anyag egy részét építettük be a dolgozatba.

I. 1. 1. A brazíliai magyarságról megjelent történeti munkák

Latin-Amerikában és azon belül Brazíliában a magyarok jelenléte szinte egyidős az új világrész felfedezésével.¹⁷ Az elmúlt 500 évben ugyanakkor két periódust kell kiemelni, amikor a magyarok tevékenysége különösen figyelemre méltó volt: az egyik a XVIII. század Latin-Amerikát, azon belül Brazíliát is megjárt jezsuita tudósainak a kora,¹⁸ a másik a XX. századi tömeges bevándorlások időszaka. Amíg a XVI-XIX. század között csak szórványos, addig az 1800-as évek végétől napjainkig tömegesebb magyar jelenlétről számolhatunk be. A brazíliai magyarságról szóló publikációk száma és terjedelme is megközelítőleg ezek tükrében alakult.¹⁹

Olyan összegző munka, amely minden korszakra kiterjedően mutatná be a brazíliai és azon belül a São Pauló-i magyarság történetét, eddig nem született. A legátfogóbban az 1920-as évektől 1945-ig terjedő időszakot ismerjük, miután Batóné Kaczúr Ágnes az 1920-1941 közötti brazíliai magyarság történetét, Szilágyi Ágnes Judit pedig a Vargaskorszak magyarokat is érintő politikai folyamatait dolgozta fel a doktori értekezésében.²⁰ E két nagy volumenű munkán kívül a korszakhoz több más írás is

¹⁷ SZABÓ László: *Magyar múlt Dél-Amerikában (1519-1900)*. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1982. 18.; KUTASI KOVÁCS Lajos: *Magyarok Brazíliában*. In: *Ifjúsági Szemle* 1985/1. 68-74.

A latin-amerikai magyarságra vonatkozó történeti irodalomra ld: ANDERLE Ádám: *Latin-Amerika történetének kutatása Magyarországon (1967-1997)*. In: *Századok*, Budapest, 1999. 5. sz. 1087-1106.; TORBÁGYI Péter: *Magyarok Latin-Amerikában*. Budapest, A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága, 2004. 9-26.; KACZÚR Ágnes: *Bibliográfia a latin-amerikai magyar emigráció történetéről*. In: ANDERLE Ádám (szerk.): *Kutatási közlemények I. Tanulmányok a latin-amerikai magyar emigráció történetéről*. Szeged, Hispánia, 1999. 89-91.

¹⁸ A XVIII. századi dél-amerikai magyar jezsuitákról részletes bibliográfiát közöl BIKFALVI Géza levéltáros [<http://www.jezsuita.hu/adattar/bibliografia.htm>]. Ld. még pl.: VOIGT Vilmos: *A magyarok és a tolerancia Latin-Amerikában (a 18. század végéig)*. In: ZAKARIÁS Erzsébet - KESZEG Vilmos (szerk.): *A Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 2*. Kolozsvár, 1994. 300-310.; RÁKÓCZI István: *Kémelek vagy atyák? Magyarázó észrevételek Szentmártonyi Ignác S.J. tudományos jelentőségéhez*. In: [<http://www.zanex.hu/publikaciok.html>].

¹⁹ A XIX. század végi állapotokról ld.: SZILÁGYI Ágnes Judit: *Brazília a XIX. század végi magyar újságolvasók szemével. Kivándorlási propaganda és ellenpropaganda a korabeli sajtóban*. In: *Sic Itur ad Astra*, 1993. 2-4. 57-66.; SZILÁGYI, Ágnes Judit: *Brasil aos olhos dum leitor húngaro no fim de século XIX*. Az AHILA X., lipcsei kongresszusának anyaga CD-ROM-on. 1996, 1058-1071.

²⁰ KACZÚR Ágnes: *Brazíliai magyarság a két világháború között 1920 - 1941*. Doktori értekezés. Kézirat. Szeged, 1989.; SZILÁGYI Ágnes Judit 1998-ban megvédett PhD értekezése könyv alakban is megjelent: *Távolodás Európától. Nemzetépítés és kultúrpolitika Brazíliában az Estado Novo idején (1937-1945)*. Budapest, Áger Bt., 2004.

Erről a korszakról közölt korábbi tanulmányok: KACZÚR Ágnes: *Magyarok Brazíliában*. In: *Világtörténet*, 1990. ősz-tél. 64-75., KACZÚR Ágnes: *Magyar világ Brazíliában – beilleszkedés és „beillesztés”*. In: KOLLÁR Zoltán - SIMOR András (vál.): *Azonosság és másság. Tanulmányok Latin-Amerikáról*. Budapest, Z-füzetek 39, 1992. 62-68. Ugyan ez portugálul: KACZÚR, Ágnes: *O Mundo Húngaro no Brasil: ou integrar e integrar-se*. In: ANDERLE, Ádám (szerk.): *Europa Central y América Latina. Estudios históricos*. Szeged, 1993. 85-95.; KACZÚR Ágnes: *Magnósfelvételek Brazíliából*

említhető,²¹ amelyek zöme a Szegeden kialakult latinamerikanista műhelyben, az utóbbi évtizedek terméseként született.²²

Az 1945 utáni brazíliai helyzetről tanulmány formájában elsőként Schmidt Judit tudósított, aki a São Pauló-i magyar közösség 1950-es évekbeli állapotát mutatta be.²³

1990. után Ónody Olivér²⁴ - maga is Brazíliában, Rio de Janeiróban élő magyarként - a *Bécsi Naplóban* közölt cikket a brazil-magyar kapcsolatokról és az ottani magyarság

hazatért kommunista emigránsokkal. *A visszaemlékezés, mint történeti forrás.* In: ANDERLE Ádám (szerk.): i. m. 1999. 23-33.; SZILÁGYI Ágnes Judit: *A brazil Estado Novo nemzetiségi politikája.* In: KOLLÁR Zoltán - SIMOR András: i. m. 50-56.; SZILÁGYI Ágnes Judit: *Imigrantes, estrangeiros e o Estado Novo brasileiro.* In: ANDERLE Ádám: i. m. 1993. 95-101.; SZILÁGYI Ágnes Judit: *Rádió és propaganda Brazíliában az 1930-40-es években.* In: *Világtörténet*, 1998. tavasz – nyár, 50-55.; SZILÁGYI Ágnes Judit: *Iff. Horthy Miklós magyar királyi követ Brazíliában.* In: *Világtörténet*, 1998. tavasz – nyár, 56-61.; SZILÁGYI Ágnes Judit: *Iff. Horthy Miklós királyi követ Brazíliában.* In: *História*, 1998/9-10, 62-63.; SZILÁGYI Ágnes Judit: *Mikrotörténetírás és emigrációkutatás. Viharok brazíliai magyar sajtóorgániumok körül a 30-as 40-es évek fordulóján.* In: ANDERLE Ádám (szerk.): i. m. 1999. 15-22.; SZILÁGYI Ágnes Judit - SÁRINGER János: *Iff. Horthy Miklós, a Kormányzó kisebbik fia. Tanulmányok, dokumentumok.* Budapest, Holnap Kiadó, 2002.; SZILÁGYI Ágnes Judit: *A brazíliai magyar közösségek és az ottani külképviseleteink viszonya ifj. Horthy Miklós követi működése idején (1939-1942).* In: KOVÁCS Nóra (szerk.): *Tanulmányok a diaszpóráról.* Budapest, Gondolat – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2005. 150-156.

²¹ TÓTH András: *Szelecz Arnold magyar bencés áldozópap brazíliai missziós útjának előkészítése.* In: ANDERLE Ádám (szerk.) i. m. 1999. 9-14. Megemlítjük még Id. BOGLÁR Lajos: *Magyar világ Brazíliában. A múlt századtól 1942-ig* (Budapest, 1997.) című munkáját, amely értékes korabeli forrása a korszaknak.

²² Megjegyezzük, hogy az alábbi munkák elsősorban nem a brazíliai, hanem általánosságban a latin-amerikai magyarság történetére vonatkoznak. VARGA Ilona: *Latin-amerikai magyar telepek és külképviseletek a gazdasági válság időszakában.* In: *Acta Historica*, Tomus XXXV. Szeged, 1971. 79-101. VARGA Ilona: *Magyarország kereskedelme a latin-amerikai országokkal a két világháború között.* In: *Acta Historica*, Tomus XL. Studia Latinoamericana V. Szeged, 1972., 57-76.; VARGA Ilona: *A kivándorlás irányváltozása és a magyar kivándorlók beilleszkedése Latin-Amerikában a két világháború között.* In: *Acta Historica*, Tomus LV. Studia Latinoamericana. Szeged, 1976. 3-50. VARGA Ilona: *Magyar kivándorlás Latin-Amerikába a két világháború között.* Szeged, Kandidátusi értekezés, 1977.; KORONCZ Ágnes: *Latin-Amerikát kutatni... Beszélgetés Anderle Ádámmal.* In: *Tiszatáj*, 1988/7. 57-64.

²³ SCHMIDT Judit: *A São Pauló-i emigráció az 1950-es években.* In: *Tiszatáj*, 1988/7. 82-87. Fontos megjegyezni, hogy többek között a brazíliára vonatkozó kutatások alapjául is szolgált a Szegeden tanító Wittman Tibor által 1971-ben jelzett, új, latin-amerikai kutatási irány, amely célul jelölte meg az emigrációt is (ld. bővebben: ANDERLE Ádám: i. m. 1999. 1100-1104.). Ennek a törekvésnek az úttörő eredményeként, már abban az évben megjelent Anderle Ádám egy tanulmánya, amelyben többek között a II. világháború utáni „hazamenni” dilemmákra is utal a szerző. Ld: ANDERLE Ádám: *A felszabadulás és a latin-amerikai magyar emigráció.* In: *Tiszatáj*, 1971/4. 348-355.

²⁴ Rövid életrajzát ld.: PONGRÁCZ Attila: *Dr. Ónody Olivér (1911-1997).* In: KOVÁTSNÉ NÉMETH Mária, UNTI Mária (szerk.): *Magyarnak lenni.* Győr, 2002. 171-175. Munkásságát részletesebben is bemutatjuk dolgozatunkban.

helyzetéről.²⁵ 1993-ban Szilágyi Ágnes Judit jelentkezett három cikkel,²⁶ amelyeket a későbbiekben további írások követtek.²⁷

Boglár Lajos kulturanropológus²⁸ és egy tanítványa, Kovács Katalin közösen tudósítottak a XIX. század végén Veszprém Vármegyéből Dél-Brazíliába szakadt bevándorlók 1990-es évekbeli utódairól.²⁹

E sorok írója is közel egy éves helyszíni kutatások után 1997-ben jelentkezett egy átfogóbb munkával,³⁰ majd egy újabb 10 hónapos hungarika feltáró terepmunka után több tanulmánnyal.³¹ Az ezredforduló után született munkák már a Szegedi Egyetem Történettudományi Doktori Iskolájának modernkori képzési programja által biztosított szellemi műhelyhez,³² valamint a Magyar Tudományos Akadémia Veszprémi

²⁵ ÓNODY Olivér: *Adalékok a brazil-magyar kapcsolatokhoz*. In: *Bécsi Napló*, 1992/6. 9-10.

²⁶ SZILÁGYI Ágnes Judit: *Passeando na Avenida Nicolas Boér*. In: *Observador Húngaro*, 1993/3. 6-7.; SZILÁGYI Ágnes Judit: *A São Pauló-i magyar kolónia néptáncosai – I. rész. A Pántlika Táncgyűttes*. In: *Táncművészet*, 1993/5-6. 40.; SZILÁGYI Ágnes Judit: *A Zrínyi Művészgyűttes*. In: *Táncművészet*, 1993/10-11-12. 34.

²⁷ SZILÁGYI, Ágnes Judit: *The One Who Could Photograph the Soul: Rudolf Icsey and Hungarian Filmmakers in Brazil*. In: *Hungarian Studies Review*, 1994/1-2. 77-90.; SZILÁGYI Ágnes Judit: „*Aki a lelket is le tudta fényképezni*” – *Icsey Rezső és más magyar filmek Brazíliában*. In: *Filmspirál*, 1997/3. 121-141.

²⁸ Boglár Lajos (1929-2004) São Paulóban született, ahol édesapja magyar diplomataként teljesített szolgálatot, és nagy pártfogója volt a korabeli brazíliai magyarságnak. Ld. bővebben: BORGOS Anna: „*Nem adatközlőnek, hanem beszélgetőpartnernek kell őket tekintenem.*” *Beszélgetés Boglár Lajos kulturális antropológussal*. In: *Magyar Tudomány*, 2002/9. 1236-1241. [<http://www.matud.iif.hu/02sze/borgos.html>]; KOVÁCS Nóra et al (szerk.): *Még találkozunk! Boglár Lajos*. Budapest, Nyitott Kvműhely – Szimbiózis Lapítvány, 2004.

²⁹ BOGLÁR Lajos – KOVÁCS Katalin: *Veszprémi magyarok között Brazíliában*. In: *Új Horizont*, 1998/4-5. 76-78. BOGLÁR Lajos – KOVÁCS Katalin: *Magyar hagyományalkotás Brazíliában*. Budapest, MTA PTI Etnoregionális Kutatóközpont, 1999. Erről a témáról egy 26 perces dokumentumfilmet is bemutattak A búvópatak felszínre tör címmel [<http://epa.oszk.hu/00700/00775/00020/944-946.html>].

³⁰ PONGRÁCZ Attila: *Fejezetek a brazilai magyar emigráció művelődéstörténetéből*. Szeged, szakdolgozat, JGYTF, 1997.

³¹ PONGRÁCZ Attila: *Hungarika kutatás São Paulóban*. In: ANDERLE Ádám (szerk.) i. m. 1999. 35-41.; PONGRÁCZ Attila: *Dr. Jordán Sándor Emil OSB /Budapest, 1912 – São Paulo, 1999/*. In: *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*, 1999/1-2. 251-255.; PONGRÁCZ Attila: *Hungarika kutatás São Paulóban – Interjú Dr. Ecsedy Tamással (1913)*. In: MEDGYESI Konstantin (szerk.): *Kolindárium. A Szent Imre Kollégium Évkönyve*. Szeged, 1999. 10-16.; PONGRÁCZ Attila: *Magyar nyelvű könyvkiadás Brazíliában*. In: ANDERLE Ádám (szerk.): *Kutatási Közlemények II. Magyarország és a hispán világ*. Szeged, Hispánia, 2000. 121-130.

³² A fentebb említett két doktori disszertáció óta újabb PhD dolgozatok születtek az emigráció – latin-amerikai magyarság története témakörökben: NÉMETHY KESSERÚ Judit: *Az argentinai magyar emigráció 1948-1968: intézmények, sajtó, irodalmi élet*. Buenos Aires – New York – Szeged, PhD értekezés, 1999. (ld. még: NÉMETHY KESSERÚ Judit: „*Szabadságom lett a börtönöm*”. *Az argentinai magyar emigráció története 1948-1968*. Budapest, A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága, 2003.); SZENTE-VARGA, Mónika: *Migración Húngara a México entre 1901 y 1950*. Szeged, PhD értekezés, 2004. (ld. még: SZENTE-VARGA, Mónika: *Migración húngara a México entre 1901 y 1950*. Szeged, Szegedi Tudományegyetem Hispanisztika Tanszék, 2007.).

Akadémiai Bizottság Magyarágkutatási Munkabizottságához³³ kötődően születtek, részben további brazíliai,³⁴ valamint hazai levéltári kutatásokat követően.³⁵

Külön ki kell emelni Torbágyi Péter 2004-ben megjelent, fentebb már hivatkozott, sok szempontból hiánypótló, saját, és mások kutatási eredményeit összegző munkáját, amelyben elsőként tett kísérletet arra, hogy átfogó képet nyújtson a latin-amerikai magyarságról, a XVI. századtól a XX. század közepéig, esetenként szinte napjainkig.³⁶ A brazíliai magyarság történetét is a XVI. századtól kezdve egészen az 1960-as évekig ismerteti. Erénye e munkának, hogy a lehető legtöbb hazai és külföldi forrást igyekezett felhasználni, és egy külön bevezető fejezetben foglalta össze a latin-amerikai magyar emigráció történetírását,³⁷ így valóban jó kiindulópontot teremtett a további kutatásokhoz.

Meg kell még említeni az általános, emigrációról, külföldi - nyugati - magyarokról szóló munkák közül azokat, amelyek szintén tartalmaznak adatokat a brazíliai magyarságra vonatkozóan. Itt első sorban Borbándi Gyula³⁸ könyveit emeljük ki,

³³ [<http://www.veab.mta.hu/szervezet/tortenet.html>]

³⁴ PONGRÁCZ Attila: *Fejezetek a brazíliai magyar emigráció művelődéstörténetéből*. In: KOVÁTSNÉ dr. NÉMETH Mária (főszerk.): *Nyugat-Magyarországi Egyetem Apáczai Csere János Tanítóképző Főiskolai Kar Tanulmánykötet*. Győr, 2001. 263-280.; PONGRÁCZ Attila: *Latin-amerikai magyar szigetek – az emigráció útkeresése*. In: FÖLDVÁRI Márta (szerk.): *Magyarország az én hazám. A Keresztény Értelmiségiek Szövetsége V. Országos Kongresszusa*. Budapest, Angeli Könyvterjesztő Bt., 2001. 144-154.; PONGRÁCZ Attila: *Hungarika kutatások Latin-Amerikában 1971-2001*. In: KOVÁTSNÉ dr. NÉMETH Mária (főszerk.): *Nyugat-Magyarországi Egyetem Apáczai Csere János Tanítóképző Főiskolai Kar Tanulmánykötet*. Győr, 2002. 87-91. PONGRÁCZ, Attila: *A vida cultural da comunidade húngara de São Paulo*. In: OPATRNÝ, Josef (szerk.): *Emigración Centroeuropea a América Latina II. Ibero-Americana Pragensia Supplementum 10/2002*. Prága, 2003. 69-76.; PONGRÁCZ, Attila: *História econômica e relações húngaro-brasileiras nas obras de Olivér Ónody*. In: *Acta Universitatis Szegediensis Acta Hispanica Tomus VIII*. Szeged, 2003. 181-187.; PONGRÁCZ Attila: *Egy magyar alapítású bencés iskola Braziliában. A Szent Imre Iskola múltja és jelene*. In: *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok Regnum*. 2005/3-4. 101-119.; PONGRÁCZ, Attila: *A vida e a obra do economista e historiador húngaro Olivér Ónody*. In: HORVÁTH, Gyula (szerk.): *Acta Scientiarum Socialium*, Tomus XXIII./2006. 63-73.

³⁵ PONGRÁCZ, Attila: *La visita de Miklós Kállay al Brasil (julio – agosto de 1956)*. In: FISCHER Ferenc - KOZMA Gábor - LILÓN, Domingo (szerk.): *Iberoamericana Quinqueeclesiensis 2*. Pécsi Tudományegyetem Latin-Amerika Központ. Pécs, 2004. 285-300.; PONGRÁCZ Attila: *Kállay Miklós brazíliai látogatása*. In: BODÓ László (szerk.): *Semper movere - mindig mozgásban. Tanulmánykötet a 75 éves Krisztián Béla tiszteletére*. Pécs, Felnőttképzési és Emberi Erőforrás Fejlesztési Intézet, 2004. 348-356.

³⁶ E munka gazdag bibliográfiája (levéltári források, folyóiratok, forrásművek és feldolgozások, cikkek és tanulmányok) nélkülözhetetlen kiindulópont a további, a latin-amerikai és a brazíliai magyarsággal kapcsolatos kutatásokhoz is. TORBÁGYI Péter: i. m. 2004. 303-321.

³⁷ TORBÁGYI Péter: i. m. 9-26. PhD értekezésében további értékes hazai és külföldi forrásokat közöl a témára vonatkozóan. Bővebben ld.: TORBÁGYI Péter: *Magyar vándormozgalmak és szóránnyközösségek Latin-Amerikában a második világháború kitöréséig*. PhD értekezés. Kézirat. Szeged, 2007. 9-29.

³⁸ Visszaemlékezését ld.: BORBÁNDI Gyula: *Két világban - Életem és pályám*. Budapest, Európa, 2003.

amelyek először nyújtottak jól használható áttekintést a témában.³⁹ Végül, de nem utolsó sorban utalunk Szántó Miklós munkásságára, aki már évtizedekkel korábban publikált emigrációs témában,⁴⁰ és egy 2001-ben írt könyvében több, brazíliai magyarok által írt visszaemlékezés-részletet is közölt.⁴¹

I. 1. 2. Sajtóforrások a brazíliai magyarság történetéhez

Témánkhoz elsősorban az 1945 utáni, brazíliai kiadású, az OSZK-ban elérhető⁴² magyar nyelvű sajtótermékeket vizsgáltuk. Ezek között megtalálhatóak hosszú éveken át kiadott, magas színvonalon szerkesztett újságok és évkönyvek, mint a *Délamerikai Magyar Hírlap* 1948-1966 között kiadott 19 évfolyama, vagy ennek a lapnak az évkönyvei (1949-1967 között 19 kötet), hosszabb-rövidebb ideig létező, de szintén magas színvonalú folyóiratok (*Kultúra* - 1951-1959, *Magyar Szemle* - 1954-1955), különböző egyházi felekezetek lelkeségi lapjai (a református *Harangszó* - 1952-1960, az izraelita *Zsidó Szemle* - 1961-1966, a katolikus *PAX* - 1964-1977, 1988-1995), a *Szóval* című ifjúsági lap (1981-1984), valamint a *Híradó* című időszak kiadvány (1988-). Fontosnak tartjuk megjegyezni, hogy a brazíliai magyar sajtóanyag (mind az 1945 előtti, mind pedig a II. világháború utáni) teljes körű feldolgozása meghaladja munkánk kereteit, ugyanakkor a jövőben feltétlenül el kell végezni e gazdag forráscsoport átfogó és alapos elemzését. Az általunk vizsgált anyag arra enged következtetni, hogy minden

³⁹ BORBÁNDI Gyula: *A magyar emigráció életrajza 1945-1985*. Bern, Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, 1985. (hazai kiadása két kötetben: Budapest, Európa, 1989.); BORBÁNDI Gyula: *Emigráció és Magyarország. Nyugati magyarok a változások éveiben 1985-1995*. Basel - Budapest, Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, 1996.

⁴⁰ SZÁNTÓ Miklós: *Magyarok a nagyvilágban*. Budapest, Kossuth, 1970.; SZÁNTÓ Miklós: *Magyarok Amerikában*. Budapest, Gondolat, 1984.; SZÁNTÓ Miklós: *Magyarnak lenni, Nyugaton*. Budapest, Gondolat, 1988.

⁴¹ SZÁNTÓ Miklós: *Tengerentúli magyarok*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2001. 111-151.

⁴² Az OSZK munkatársai a lehetőségekhez mérten igyekeztek gyűjteni a külföldön, többek között az emigránsok által szerkesztett és kiadott sajtóanyagot. Bővebben ld.: NÉMETH Mária (szerk.): *Külföldi magyar nyelvű hírlapok és folyóiratok címjegyzéke és adattára. 1945-1970*. 2. kötet. Nem szocialista országok. Előzetes kiadás. Budapest, OSZK, 1972. Ebben 22 brazíliai kiadású magyar sajtócímet rögzítettek (129-133.). Ónody Olivér a brazíliai magyar sajtó történetéről írt munkájában 1922-1995 között összesen 33 munkáról tudósít, amelyek közül 21 esik az 1945 utáni időszakra. Bővebben ld.: ÓNODY, Oliver: *A imprensa húngara no Brasil*. In: *Revista do Instituto Histórico e Geográfico Brasileiro* (Rio de Janeiro), 156. (389), out./dez. 1995. 627., 630-635.

bizonytal ez a kutatási irány még rengeteg újdonságot és tudományos értéket felfedhet.⁴³

I. 1. 3. Levéltári források

A levéltári források közül a Magyar Országos Levéltár⁴⁴ brazil vonatkozású anyagából⁴⁵ a Külügyminisztérium 1945-1989 közötti dokumentumait (a titkos - *XIX-J-1-j TÜK* - és általános ügykezelésű - *XIX-J-1-k* - adatokat egyaránt), valamint az 1993-ban New Yorkból hazakerült Bakách-Bessenyei György volt berni követ, a Magyar Nemzeti Bizottmány külügyi igazgatójának irathagyatékában föllelhető, 1945-1957 közötti időszakra vonatkozó iratokat (*P 2066*),⁴⁶ valamint az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának⁴⁷ az anyagát kutattuk. 1998-tól kerültek át az Információs Hivataltól olyan dokumentumok a Történeti Hivatalba, amelyek az emigráció kutatásának nélkülözhetetlen forrásai. Elsősorban a *K (Kutató dossziék)* és az *O-8 (Operatív dossziék)* irattári jelzetű, 1945-1982 évkörű, dossziéformában megjelenő 23,04 ífm. terjedelmű anyag hasznosítható.⁴⁸

I. 1. 4. A brazíliai magyarok önreflexiója

Egy sajátos forráscsoportot képeznek témánkban azok a munkák, amelyeket a brazíliai magyar közösség tagjai készítettek. Ezek között egyaránt találunk történeti alapoossággal elkészített tanulmányokat,⁴⁹ olvasmányos visszaemlékezéseket,⁵⁰ és az

⁴³ A vonatkozó sajtóanyag teljes egészében nem lelhető fel Magyarországon. A felhasznált példányokhoz a hazai gyűjteményekben (OSZK, Lakiteleki Népfőiskola Emigrációs Gyűjteménye) és a korábbi brazíliai kutatásaink során jutottunk hozzá.

⁴⁴ [<http://www.mol.gov.hu/>]

⁴⁵ V. ö.: [<http://www.digitarchiv.hu/>].

⁴⁶ [http://www.mol.gov.hu/index.php?akt_menu=372#2]

⁴⁷ [<http://www.abtl.hu/>]

⁴⁸ Lásd bővebben: SZ. KOVÁCS Éva: *A magyar emigráció kutatásának lehetőségei a Történeti Levéltárban*. In: GYARMATI György (szerk.): *Trezor 3. Az átmenet évkönyve 2003*. Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, 2004. 189-198. A disszertációm elkészítésekor terjedelmi és egyéb okok miatt nem teljes körűen használtam fel e roppant gazdag forrásanyagot.

⁴⁹ Ld. pl.: TÓTH Veremund OSB: *A Szent Gellért Kolostor Braziliában*. In: *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok Regnum*, 1996/1-2. 149-190.

⁵⁰ Ld. pl.: MAGYAR Szervác OSB: *Egy magyar missziós Braziliában*. Tihany, Tihanyi Bencés Apátság, 1996.

egyes helyi, magyar szervezetek különböző dokumentumait (pl. emlékkönyvek).⁵¹ Értéküket az adja, hogy a megtörtént eseményekhez időben és térben legközelebb állók készítették, ugyanakkor érvényesülnie kell ebben az esetben is az összehasonlító forráskritikának.

Nem feledkezhetünk meg azokról a szépirodalmi és egyéb munkákról sem, amelyekben brazíliai magyar vonatkozású információk vannak. Az ún. „nyugati magyar irodalom” több neves alkotója tevékenykedett Brazíliában, São Paulóban, és számos mű született az ott magyar nyelven alkotó íróktól, értelmiségiektől.⁵² Példaként említjük, hogy Kutasi Kovács Lajos neve a hazai olvasóközönség előtt is ismert, hiszen ő már a 70-es évektől publikálhatott Magyarországon is.⁵³

I. 1. 5. Az emigráció általános irodalma

Mivel a dolgozat témája Magyarország nézőpontjából a kivándorlás, Brazília szempontjából pedig a bevándorlás történetének egy jelentős korszakával kapcsolatos, fontosnak tartottuk, hogy röviden utaljunk az emigráció általános hazai irodalmára is. A Munkánkban elsősorban statisztikai adatokra szorítkozva ismertetjük, hogy mely népcsoportok milyen számarányokkal voltak, vannak jelen Brazíliában, a XX. században.

A nemzetközi migráció kérdéseit az utóbbi két évtizedben több tanulmány is körüljárta. A hazai kutatók elsősorban az Egyesült Államok irányába történt vándorlással foglalkoztak, valamint az ottani magyarság állapotát mérték fel. Kürti László jelezte,

⁵¹ KÖGL Szeverin – KUTASI KOVÁCS Lajos (szerk.): *Magyar műhely a Dél Keresztje alatt. A Könyves Kálmán Szabadegyetem Emlékkönyve (1949-1959)*. São Paulo, A Könyves Kálmán Szabadegyetem Kiadása, 1960.; KUTASI KOVÁCS Lajos (szerk.): *Magyar műhely a Dél Keresztje alatt. A Könyves Kálmán Szabadegyetem Emlékkönyve II. (1949-1964)*. São Paulo, A Könyves Kálmán Szabadegyetem Kiadása, 1964.; *A Brazíliai Magyar Segélyegylet Emlékkönyve (1926-1966)*. São Paulo, A Brazíliai Magyar Segélyegylet kiadása, 1966.; KÖGL J. Szeverin: *Magyarok Brazíliában*. São Paulo, Könyves Kálmán Szabadegyetem, 1992.; PILLER Gedeon (összeáll.): *Brazíliai Magyar Segélyegylet Associação Beneficente 30 de Setembro. Emlékkönyv 1926-1996*. São Paulo, Brazíliai Magyar Segélyegylet, 1996.

⁵² Életrajzi adataikat és munkáikat ld: BORBÁNDI Gyula: *Nyugati magyar irodalmi lexikon és bibliográfia*. Budapest, Hittel, 1992.; NAGY Csaba: *A magyar emigráns irodalom lexikona*. Budapest, Argumentum Kiadó - Petőfi Irodalmi Múzeum és Kortárs Irodalmi Központ, 2000.

⁵³ KUTASI KOVÁCS Lajos: *A Zöldpokoltól a Vidámkötőig*. Budapest, Gondolat, 1972. E munka utolsó fejezetében a brazíliai magyarokról szól (235-276.). 1990-1996 között Kutasi Kovács Lajos több írása is megjelent a veszprémi Új Horizont című folyóiratban. V. ö.: http://www.ekmk.hu/uj_horizont/index.php.

hogy milyen sok elmaradása van a magyar tudományosságnak a kivándorlás és a külföldre került magyarok történetének a feltárásában,⁵⁴ ugyanakkor vannak komoly eredmények is, elsősorban Puskás Julianna,⁵⁵ Fejős Zoltán,⁵⁶ és újabban Kovács Nóra⁵⁷ kutatásainak köszönhetően. Puskás Julianna szisztematikusan dolgozta fel a migráció okait, a kibocsátó és a befogadó országok helyzetét és szempontjait, az ún. *push and pull*⁵⁸ tényezőket. Már az 1980-as években nemzetközi konferenciát szervezett Budapesten, amely során régióink szakemberei cseréltek véleményt a közép- és dél-kelet-európai kivándorlás fő kérdéseiről.⁵⁹

⁵⁴ KÜRTI László: *Elvégzetlen magyarságkutatás az Egyesült Államokban*. In: *Magyar Tudomány*, 1999/8. [http://epa.oszk.hu/00700/00775/00008/1999_08_11.html].

⁵⁵ PUSKÁS Julianna: *Kivándorlás - bevándorlás - etnikum. Kutatások az Egyesült Államokban és Európában*. In: *Történelmi Szemle*, 1980/4. 649-676.; PUSKÁS Julianna: *Kivándorló magyarok az Egyesült Államokban 1880-1940*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1982.; PUSKÁS Julianna: *Migráció Kelet-Közép-Európában a 19. és a 20. században*. In: *Regio*, 1991/4. sz. 22-48. Ez utóbbi tanulmány hasznos bibliográfiát is tartalmaz a nemzetközi migrációról.; PUSKÁS Julianna: *Az Egyesült Államok bevándorlási politikája (1890-1990)*. In: *Régió*, 1993/3. 151-181.; PUSKÁS, Julianna: *Ties That Bind, Ties That Divide. 100 Years of Hungarian Experience in the United States*. New York - London, Holmes and Meier, 2000. (könyvismertetését lásd: GYÁNI Gábor tollából. In: *Magyar Tudomány*, 2001/4. [<http://www.matud.iif.hu/01apr/puskas.html>]. GYÁNI Gábor: *Puskás Julianna (1929-2005)*. In: *Századok*, 2006/5. 1335-1339.

⁵⁶ FEJŐS Zoltán: *A chicagói magyarok két nemzedéke 1890-1940. Az etnikai örökség megőrzése és változása*. Budapest, Közép-Európai Intézet, 1993.; FEJŐS Zoltán: *Diaszpóra és az „amerikai magyarok”*. In: KOVÁCS Nóra (szerk.): *Tanulmányok a diszpóráról*. Budapest, Gondolat – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2005. 9-24.

⁵⁷ KOVÁCS Nóra: *Kétnyelvű könyv az argentinai magyarokról. Kurucz, Ladislao: Los húngaros en la Argentina. A magyarok Argentínában. Buenos Aires, Ediciones Biblioteca Nacional, 1999*. In: *Kisebbségkutatás* 3, 2000. 501-503.; KOVÁCS Nóra: *A Buenos Aires-i magyar kórus: közösség és identitásteremtés*. In: KOVÁCS Nóra – SZARKA László (szerk.): *Tér és Terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből II. Az MTA Kisebbségkutató Intézetének évkönyve I*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2002. 137-161.; KOVÁCS Nóra: *Az argentinai magyar bevándorlás történetének áttekintése számokban*. In: KOVÁCS Nóra – SZARKA László (szerk.): *Tér és Terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből II. Az MTA Kisebbségkutató Intézetének évkönyve II*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2003. 43-60.; KOVÁCS Nóra: *Baráti kapcsolatok hálózatában. Magyar zsidó bevándorlók első és második generációja Buenos Airesben: integrációs stratégiák és identifikáció*. In: KOVÁCS Nóra (szerk.): *Tanulmányok a diaszpóráról*. Budapest, Gondolat - MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2005. 96-121.; KOVÁCS Nóra (szerk.): *Tanulmányok a diszpóráról*. Budapest, Gondolat – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2005.; BAKÓ Boglárka - KOVÁCS Nóra (szerk.): *Magyar világok*. Budapest, Gondolat – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2005.; ILYÉS Zoltán - PAPP Richárd (szerk.): *Tanulmányok a szórványról*. Budapest, Gondolat - MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2005.

⁵⁸ Taszító, tehát a kivándorlásra ösztönző, valamint egy adott ország irányába vonzó tényezők összessége.

⁵⁹ A konferencia anyaga angolul jelent meg PUSKÁS Julianna szerkesztésében (*Overseas Migration from East-Central and Southeastern Europe 1880-1940*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1990.).

II. Brazília helyzete a XX. század második felében

II. 1. Politika, gazdaság, társadalom

A XIX. század első harmadára az amerikai kontinens államai függetlenné váltak, így megindulhatott a térségben egy új és reményteljes fejlődési szakasz,⁶⁰ amelynek során igen összetett és sajátos nemzettudat alakult ki, és ez egyfajta *Amerika-tudattal* (*kontinentalizmus*) is párosultva időről időre újabb belső erőt adott a térségnek az útkereséshez.⁶¹ A XIX-XX. század fordulóján Latin-Amerika, amellet, hogy egyre intenzívebben kapcsolódott be a világgazdasági folyamatokba, mégis a „*reménytelenség és a lázadás kontinensének*” tűnt.⁶² Ennek egyik fő oka, hogy a XIX. század végétől Latin-Amerika - azon belül Brazília - politikai és gazdasági lehetőségeit elsősorban az Egyesült Államok érdekei,⁶³ a második világháborút követően pedig az USA és a Szovjetunió versengése határozta meg.⁶⁴

Brazília 1942. augusztusában lépett be a II. világháborúba, miután a németek több brazil hajót elsüllyesztettek. Ugyanakkor a világegés kevésbé érintette az országot. Brazil katonaság szárazföldi és légi erőkkel csak 1944-45-ben vett részt a háború európai hadszínterén, ahol összes emberveszteségük 465 fő volt. 1945-ben Brazíliában a másfél évtizedes Vargas diktatúra végén a látszatdemokrácia átmeneti korszaka nem jelentett politikai stabilitást. A következő fél évszázadban 24 elnök vezette Brazíliát, közülük többen az alelnöki székből kerültek az ország élére. Amikor 1945. júliusában az Európába küldött Brazil Expedíciós Erők (*Força Expedicionária Brasileira - FEB*) hazatértek, egy furcsa helyzettel szembesültek: Európában a demokráciáért harcoltak, otthon pedig diktatúra volt. Miután Getúlio Vargas 1930-tól hatalmon volt, és 1937-ben az ún. Új Állam⁶⁵ létrehozásával egy sajátos politikai, gazdasági és társadalmi utat

⁶⁰ WITTMAN Tibor: *Latin-Amerika története*. Budapest, Gondolat, 1971. 206-240.; ANDERLE Ádám: *Latin-Amerika története*. Budapest, Pannonica, 1998. 74-83.

⁶¹ Bővebben ld: ANDERLE Ádám: *Nemzettudat és kontinentalizmus Latin-Amerikában a XIX. és a XX. században*. Budapest, Kossuth, 1989., BALOGH András - ROSTOVÁNYI Zsolt - BÚR Gábor - ANDERLE Ádám: *Nemzet és nacionalizmus*. Budapest, Korona Kiadó, 2002. 409-543.

⁶² DIÓSZEGI István – HARSÁNYI Iván – KRAUSZ Tamás – NÉMETH István (szerk.): *20. századi egyetemes történet*. Budapest, Korona Kiadó, 1999. I. kötet. 134-138. o.; ANDERLE Ádám: *A reménytelenség és a lázadás kontinense*. In: *História*, 2002/5-6. 57-62.

⁶³ SKIDMORE Thomas E. - SMITH Peter H.: *Modern Latin America*. New York - Oxford, Oxford University Press, 1984. 3-13., 321-358.

⁶⁴ ANDERLE Ádám: *Latin-Amerika története*. Budapest, Pannonica, 1998. 131.; FISCHER Ferenc: *A kétpólusú világ, 1945-1989*. Pécs, Dialóg Campus, 2005.

⁶⁵ Bővebben ld: SZILÁGYI Ágnes Judit: i. m. 2004. 15-24.

próbált bejárni, a második világháború végével kénytelen volt egy időre a hatalomtól is megválni. Az 1945. decemberi választásokon Eurico Gaspar Dutra győzött, aki egy elnöki cikluson keresztül vezette az országot. Legfontosabb lépései között az új brazil alkotmány bevezetését (1946), az Egyesült Államokhoz fűződő viszony szorosabbá tételét, ezzel párhuzamosan pedig a Szovjetunióval való viszony elhidegülését tartják számon. A két háború közti időszak meghatározó személyisége, Vargas 1951. januárjában immár demokratikus választásokon elért sikerrel - a szavazatok 48,7%-val - visszatért az ország élére, de ezt az elnöki preiódust már nem töltötte ki. 1954. augusztus 24-re virradóra a sokasodó belpolitikai problémákat megoldani képtelen elnök, a „szegények atyja” szíven lötte magát. Mandátumát 1955. januárjáig alelnöke, Café Filho töltötte ki. Az 1955-ös választások után 1956. januárjától Juscelino Kubistchek vezette Brazíliát. Alelnöke a későbbi elnök, João Goulart volt. Kubistchek idején számos nagy volumenű változás indult meg. Ezek közül kiemelkedett az új főváros, Brasília építése (1957-60), amely jól szimbolizálta az ország jövő felé fordulását. A JK - ahogy az elnököt nevének kezdőbetűi alapján becézték - korszak jelmondata az akkoriban a mi térségünkben is ismerős, nagyratörő tervekre utalt: „50 évet 5 év alatt”. 1961-ben Jânio da Silva Quadros került az elnöki székben, aki felerősítette az Egyesült Államoktól egyre inkább elforduló és a Nemzetközi Valutaalappal is szakító sajátos, ún. független külpolitikai irányvonalat (*Política Externa Independente*), amelynek fontos része volt a diplomáciai kapcsolatok felvétele a szocialista országokkal.⁶⁶ Mindeközben gazdaságilag egyre nehezebb helyzetbe került Brazília, és Quadros lemondott. Helyét alelnöke, João Goulart vette át, akit a hatalomtól 1964. március 31-én katonai puccsal fosztották meg. Elnöksége vége egyben a demokratikus korszak végét is jelentette,⁶⁷ és 1984-ig tábornok elnökök álltak Brazília élén: 1964-től 1967-ig Castelo Branco, 1967-1969 között Costa e Silva, 1969-től 1974-ig Emílio Garrastazu Médici, 1974-től 1979-ig Ernesto Geisel, majd 1979-től 1984-ig João Batista Figueiredo. A tábornok elnökök idejét nekilendülés és megtorpanás,

⁶⁶ Magyarországgal is ekkor állt helyre a diplomáciai viszony.

⁶⁷ A korszakról bővebben ld.: HORVÁTH Gyula: *A populista politikai, társadalmi erők Goulart elnöksége alatt 1961-1964*. In: HORVÁTH Gyula: *Ültetvény és politika*. Szeged, 1996. 129-165. A korszak - és a brazil mentalitás - sajátos jellemzése olvasható egy állambiztonsági feljegyzésben: „A brazil belpolitikai helyzetről elmondta, véleménye szerint a katonáknak nem tetszett az előző elnök baloldali politikája, az akkor letartóztatott emberek nagy része már szabadlábban van, s akik még bent vannak, bizonyára megvan az ok a benntartásukra. A brazil embert úgy jellemezte, hogy a politika kevésbé érdekli, inkább a futball, képes arra, hogy szenátorra választassa kedvenc futballjátékosát.” V. ö.: ÁSZTL 3. 2. 5. O-8-106/1 144.

váltakozó gazdasági eredmények (a „brazil gazdasági csoda”) és számtalan belpolitikai probléma jellemezte.⁶⁸

1984-ben São Paulóban és Rio de Janeiróban nagy tömegtüntetéseken követeltek közvetlen választásokat, de 1985-ben még egy elektori testület választotta meg Brazília első emberének Tancredo Nevest. Mivel Neves még a beiktatás előtt meghalt, tisztségét az alelnök, José Sarney töltötte be. Nevéhez fűződik a Cruzado Terv (*Plano Cruzado*) elnevezésű gazdasági csomag. 1961 óta először 1989-ben tartottak szabad választásokat Brazíliában, és az ország élére Fernando Collor de Mello került.⁶⁹

Helytálló tehát a megállapítás, hogy Brazília - és igaz ez az egész térségre - számára az utóbbi száz év a „*változások évszázada*”⁷⁰ is volt. A demokrácia mértéke állandóan, szinte évtizedenként ingadozott, a gazdasági-társadalmi viszonyokat is a kiegyensúlyozatlanság, valamint több súlyos, évtizedek óta fennálló és mind máig megoldatlan probléma jellemzi.⁷¹ Egyrészt soha nem látott mértékben gyarapodott demográfiailag és gazdaságilag⁷² (a lakosság száma tizenkétszeresére, az egy főre jutó jövedelem a tizenháromszorosára nőtt), másrészt „*soha nem volt annyira megosztott és annyira igazságtalan, mint napjainkban.*”⁷³

Brazília - hasonlóan Latin-Amerika más országaihoz - a XX. században három fő kihívással szembesült: egyrészt küzdeni a nemzetközi egyenrangúságért (autonóm politikai mozgástér; kedvezőbb világgazdasági szerep; megfelelő intézmények megteremtése), másrészt felszámolni a megkésett, (fél)periférikus társadalmi és politikai fejlődés ellentmondásait, harmadrészt eredményesen és gyorsan végrehajtani a

⁶⁸ SKIDMORE Thomas E., SMITH Peter H.: i. m. 172-186.

⁶⁹ Bővebben ld: BUENO, Eduardo: *História do Brasil*. São Paulo, Empresa Folha da Manhã – Zero Hora RBS Jornal. 1997. 237-264.; [http://www.presidencia.gov.br/info_historicas/]; DIÓSZEGI István – HARSÁNYI Iván – KRAUSZ Tamás – NÉMETH István (szerk.): *20. századi egyetemes történet*. Budapest, Korona Kiadó. 1999. III. kötet. 45.

⁷⁰ Lásd bővebben: PINHEIRO Paulo Sérgio, SACHS Ignacy, WILHEIM Jorge (szerk.): *Brasil: um século de transformações*. São Paulo, Companhia das Letras, 2001. [<http://www.companhiadasletras.com.br/>].

⁷¹ Az egyik régi problémakör az éhezés. 1965-ben Magyarországon is kiadták Josué de CASTRO *Az éhező Brazília* (Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1965.) és az *Emberek és rákok* (Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1968.) című könyveit, amelyek meglehetősen negatív képet festenek Brazíliáról. A kérdés aktualitását jelzi, hogy Brazília szövetségi szinten hirdette meg a „Fome Zero” című, az éhezés felszámolására indított programot [<http://www.fomezero.gov.br/>].

⁷² VARGA György: *Brazília gazdasága*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1976.

⁷³ THÉRY, Hervé: *Brazília: a változások évszázada*. In: *Replika* 47-48 (2002. június), 35.

gazdasági stabilizációs és modernizációs feladatokat.⁷⁴ Mindeközben számolni kellett azzal is, hogy Közép- és Dél-Amerikában az Egyesült Államok gazdasági és politikai befolyása jelentősen megnőtt, többek között az olyan, fejlesztőprogramnak nevezett, joggal és sokat bírált akcióorozatok révén, mint pl. az 1961. május 13-án nyilvánosságra hozott Szövetség a Haladásért Program.⁷⁵

Több biztató kitérési kísérletet is láthattunk a XX. század során, mint pl. az ENSZ-ben 1948-ban létrehozott Latin-Amerikai Gazdasági Bizottság (CEPAL)⁷⁶ által kidolgozott recepteket. Általában ezek a programok strukturális reformokat (pl. agrár-, oktatási-, egészségügyi reformok) javasoltak, de próbálkoztak nemzetközi gazdasági integrációs szervezetek létrehozásával (1961: Latin-Amerikai Szabadkereskedelmi Társulás, majd 1980-tól a Latin-Amerikai Integrációs Társulás⁷⁷), importhelyettesítő iparosítással, valamint a külföldi tőke beáramlásának körültekintőbb szabályozásával is.⁷⁸ Mindezekben Brazíliai aktívan részt vett, és az 1950-es évek második felétől induló, különböző gazdasági és politikai modernizációs kísérletek sokat lendítettek az országon,⁷⁹ ugyanakkor az egyes társadalmi rétegek közötti jövedelemkülönbségek tendenciája nem volt biztató.⁸⁰

A XX. század második felében tehát meglehetősen bonyolult képet mutatott Brazília és az egész latin-amerikai térség, ahol a sorozatos gazdasági kudarcok és politikai válságok miatt az 1980-as éveket „*elveszett évtizednek*” tekintik.⁸¹ Brazília - és az egész

⁷⁴ Bővebben ld.: ANDERLE Ádám: *Elmaradottság-tudat és modernizációs ambíciók Latin-Amerikában a 19-20. században*. In: *Világtörténet*, 1990. ősz – tél, 60-64.

⁷⁵ DIÓSZEGI István – HARSÁNYI Iván – KRAUSZ Tamás – NÉMETH István (szerk.): i. m. III. kötet, 40-44.; GLANT Tibor: *Az USA és Latin-Amerika a XX. században*. (Mark T. GILDERHUS: *The Second Century: U. S. - Latin American Relations Since 1889*. Wilmington, Delaware, Scholarly Resources, 2000. c. könyvről ismertetés). In: *Klió*, 9. évf., 2000/2. sz. 34-41. o. [<http://www.c3.hu/~klio/klio002/klio002034.htm>]

⁷⁶ Bővebben ld.: [<http://www.eclac.org/>]. Időközben a Karib-térséget is bevonták a szervezet tevékenységi körébe.

⁷⁷ Az alapító okmányt, az ún. Montevideói Szerződést Argentína, Brazília, Chile, Ecuador, Kolumbia, Mexikó, Peru, Paraguay és Uruguay írta alá. 1968-ban Bolívia és Venezuela is csatlakozott a társuláshoz. A szervezet 1980-ban Latin-Amerikai Integrációs Társulássá (Asociación Latinoamericana de Integración –ALADI) alakult át. Az ALADI jelenleg 12 országot – a fentiekén kívül még Kubát, és közel 500 millió lakost tömörít. Bővebben ld.: [<http://www.aladi.org/>].

⁷⁸ KÁDÁR Béla: *Latin-Amerika gazdasági dilemmái*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1977.

⁷⁹ HORVÁTH Gyula: *A nyitás Brazíliában*. In: ANDERLE Ádám (szerk.): *Diktatúra és demokrácia között. Tanulmányok a latin-amerikai politikai átmenetről*. Szeged, Hispánia, 1997. 97-110.

⁸⁰ V. ö.: HORVÁTH Gyula: i. m. 1997, 103., ld. még: VARGA György: i. m. 253. A különböző társadalmi csoportok jövedelemviszonyait 1960-1999. között ld. az 1. sz. táblázatban.

⁸¹ A legutóbbi időszakra vonatkozóan ld: BÚZÁS Sándor: *Latin-Amerika az új évezred küszöbén*. In: *Magyar Tudomány*, 2002/7. 863-869.; BÚZÁS Sándor: *A MERCOSUR tíz éve*. In: *Kihívások*, MTA

kontinens - nagy lehetősége - legalábbis a csökkenő lakosságszámú Magyarországról nézve - a népesség dinamikus növekedése. Ugyanakkor a népességrobbanásnak (1950-ben Brazíliának 51 millió, 1991-ben pedig már 146 millió lakosa volt)⁸² számtalan súlyos következménye van, mint pl. a növekvő munkanélküliség, az alacsony iskolázottság, vagy a városi lakosság túlságosan magas aránya.⁸³ Külön problémát jelentett Brazíliában és a tágabb térségben is az analfabetizmus. 1950-ben a latin-amerikai felnőtt lakosság 45,8 %-a (becslések szerint 80 %!), Brazíliában 1970-ben 33,8 %-a volt írástudatlan.⁸⁴

Magyarországról nézve talán könnyebben megérthetjük Brazília - és Latin-Amerika - problémáit, hiszen a közös (fél)periféria-helyzetben több hasonlóság is kimutatható. Magyarországon elsőként Wittman Tibor (1923-1972) történész figyelte fel a két régió közötti párhuzamokra.⁸⁵ Tanítványai tovább vitték gondolatait, és napjainkra már elfogadottá vált a két térség összehasonlíthatóságának a jogossága. Kollár Zoltán több munkájában is foglalkozott e kérdéssel.⁸⁶ Egy tanulmányában Kelet-Közép-Európa és Latin-Amerika fejlődésénél az alábbi párhuzamokat jelölte meg: erős etatizmus (az állam erős szerepe a gazdasági életben); monopolisztikus tendenciák a gazdaságban; felülről kiinduló, gyakorta eredménytelen modernizációs kísérletek; eladósodásban torkolló, elhúzódó egyensúlyi zavarok és hibás gazdaságpolitikai válaszok a világgazdasági kihívásokra; erőltetett (célnak tekintett) importhelyettesítő

Világgazdasági Kutatóintézet, 152. sz., 2002. január [www.vki.hu/kh/kh-152.pdf]. BÚZÁS Sándor: *Brazília 2003. valami elkezdődött?!* In: *Kihívások*, MTA Világgazdasági Kutatóintézet, 172. sz., 2004. február.

⁸² Latin-Amerika és Brazília részletes népességi adatait ld. a 2. sz. táblázatban.

⁸³ Az 1990-es évekre Venezuelában 90,5%, Uruguayban 89%, Brazíliában pedig 76,9% volt a városi lakosság aránya. Bővebben ld.: ANDERLE Ádám: i. m. 1998, 130., BALOGH András - ROSTOVÁNYI Zsolt - BÜR Gábor - ANDERLE Ádám: i. m. 493-494. Az 1950-2005 közötti periódusra ld. még az alábbi oldal táblázatait: [http://esa.un.org/unpp/].

⁸⁴ BENKŐ Judit: *Latin-Amerika kulturális fejlődése*. Budapest, Kossuth, 1978. 260., 263., ld. még: [http://www.inep.gov.br/estatisticas/analfabetismo/].

⁸⁵ Bővebben ld.: HORVÁTH Gyula: *Válságok Latin-Amerikában és a populizmus*. In: ANDERLE Ádám - NAGY Marcel (szerk.): *Stációk. Erdély - Európa - Latin-Amerika*. Tudományos konferencia Wittman Tibor professzor születésének 75. évfordulóján. Szeged, Hispánia, 1999. 79-83.; KOLLÁR Zoltán: *Wittman kérdései - latin-amerikai dilemmák*. In: ANDERLE Ádám - NAGY Marcell: i. m. 85-91.; CSEJTEI Dezső: *Az elveszett identitás nyomában: Közép-Európa helye Samuel Huntington világmodelljében*. In: ANDERLE Ádám - NAGY Marcell: i. m. 127-137.

⁸⁶ KOLLÁR Zoltán: *Dél keresztje alatt. Latin-Amerika latinamerikanizálódása*. Budapest, a szerző kiadása, 1996.; KOLLÁR Zoltán: *Válságok és a "strukturális válság" Latin-Amerikában*. In: DOBOZI István - LÁNG László: *A változó harmadik világ. Válogatás a magyar fejlődés-kutatások műhelyeiből*. Budapest, MTA VKI, 1985. 175-201.; KOLLÁR Zoltán: *Fejlődés válságban. Tanulmányok Latin-Amerika gazdaságáról*. Szeged, József Attila Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Latin-Amerika Története Kutatócsoport, 1988.

Kollár Zoltán munkásságáról lásd: TRAUTMANN László (szerk.): *In memoriam Kollár Zoltán*. Budapest, Aula, 2006.

gazdaságpolitika; technikai elmaradottság; intenzív külső gazdasági függőség; fejletlen piac; hiánygazdaság; a zárt gazdasági rendszer és a nyitott szerkezetű gazdaság inkonzisztens rendszere; történelmileg is hasonló világgazdasági - periférikus gazdaságokra jellemző - funkció.⁸⁷

Érdemes azon is elgondolkodni, hogy milyen sajátos mozgalmak születtek e problémásorozat feloldására. Utalásképpen csak megemlítjük, hogy míg Magyarországon az ún. harmadik út soha nem kapott történelmi lehetőséget az ország fejlesztésére, addig pl. Argentínában a peronizmus hosszabb időn át (Perón 3 elnökségén túl is), vagy Brazíliában a korábban említett Getúlio Vargas rendszere az 1930-as évek második felétől 1945-ig és 1951-54 között egy sajátos „harmadik pozíciót” próbált elfoglalni a nemzetközi politikai rendszerben. Perón politikai eszmerendzere, a *juszticializmus* egyfajta társadalmi igazságosságra törekedett, amit a 20. század két meghatározó politikai ideológiája, a kapitalizmus és a kommunizmus helyett kínált föl először Argentínának, majd a világnak.⁸⁸

A fent vázoltak alapján nehezen érthető, hogy Brazília - és több más latin-amerikai ország - a megannyi ellentmondással⁸⁹ együtt miért is volt vonzó kivándorlási célterület a XIX-XX. század folyamán. A választ több tudományterület (a történettudományon kívül pl. a kulturális antropológia, a szociálpszichológia, a szociológia, stb.) részeredményei adhatják meg. Részünkről az egyik nélkülözhetetlen kérdéskör az adott korszak kivándorlást ösztönző - bevándorlást elősegítő *push and pull* tényezőinek, azon belül is a bevándorláspolitikának a vizsgálata.

⁸⁷ V. ö.: KOLLÁR Zoltán: *Latin-Amerika és Kelet-Közép Európa: kihívások terhe alatt*. In: ANDERLE Ádám (szerk.): *Diktatúra és demokácia között. Tanulmányok a latin-amerikai politikai átmenetről*. Szeged, Hispánia, 1997. 173-176.

⁸⁸ HORVÁTH Gyula: *A peronizmus*. Szeged, Hispánia, 1996. (későbbi hivatkozásnál: 1996a), HORVÁTH Gyula – ANDERLE Ádám: *Perón – Che Guevara*. Budapest, Pannonica, 2000. 73-84. Az ezredforduló utáni politikai folyamatokra bővebben ld.: DÖMÉNY Zsuzsa: *Latin-Amerika balra át!?* Budapest, MTA Politikai Tudományok Intézete, 2007. [<http://www.mtapti.hu/pdf/mtbalraat.pdf>].

⁸⁹ Ld. még: BÁRCZI Miklós: *Brazília, a jövő országa (részletek)*. In: *Magyar Napló*, 2000. július-augusztus-szeptember, 31-38.

II. 2. Bevándorlás Brazíliába

Az észak-amerikai térséghez képest - nyilván a számarányok miatt - jóval kisebb figyelmet kapott a Latin-Amerika irányába történő kivándorlás.⁹⁰ Pedig az elmúlt évszázad többszöri, bizonytalanságot eredményező belpolitikai fordulatai, a sokszor kiszámíthatatlan gazdasági helyzet, valamint a számtalan súlyos társadalmi probléma ellenére pl. Brazília régóta vonzó bevándorlási célország.⁹¹ Azt szokás mondani, hogy Brazíliában az őslakos indiánokat leszámítva tulajdonképpen mindenki bevándorló volt. A XIX. századtól kezdve tervszerűen igyekeztek az ország területét *európaiakkal* benépesíteni. A tudatos bevándorlási politika még VI. János portugál király (1792-től kormányzóként, 1816-1826 királyként uralkodott)⁹² idején, 1808-ban, a brazil kikötők megnyitásával, valamint a Telepítési Bizottság (*Comissão de Colonização*) létrehozásával kezdődött.⁹³ Az 1822-ben függetlenné vált Brazília gazdaságának az egyik problémája éppen a munkaerőhiány volt. A XIX. században már egyre kevésbé volt tartható a rabszolga munkaerőre alapozó gazdasági rendszer. 1888 után, a rabszolgaság intézményének megszűnésével⁹⁴ milliós nagyságrendű bevándorlási hullám vette kezdetét. Noha a bevándorlással (1872-1950 között 4.554.218 fő) párhuzamosan egy kivándorlási folyamat is (ugyan ebben a periódusban 1.173.469 fő) megfigyelhető volt, a mérleg mindig pozitív maradt.⁹⁵

1884-1933 között a legtöbb bevándorló Olaszországból, Portugáliából és Spanyolországból érkezett.⁹⁶ Ebben a periódusban - 1920 után - indult meg a magyarok jelentősebb mértékű bevándorlása is. A három említett ország az 1945-1959 közötti időszakban is jelentős mértékben járult hozzá Brazília népességének a növeléséhez, ugyanakkor korábban nem szereplő csoportok is egyre növekvő számban jelentek meg

⁹⁰ Ld. még: ANDERLE Ádám: *Modernizáció és nemzettudat: a bevándorlás problémája a XIX-XX. századi Latin-Amerikában*. In: KULCSÁR Árpád - SZULOVSKY János (szerk.): *Korok, régiók, társadalmak: tanulmányok Gyimesi Sándor 60. születésnapjára*. Budapest, Plusz Könyvek, 1994. 195-201.

⁹¹ Ld. még: COLLIER Simon - BLAKEMORE Harold - SKIDMORE Thomas E.: *The Cambridge Encyclopedia of Latin America and the Caribbean*. Cambridge, Cambridge University Press, 1985, 142-150.

⁹² BIRMINGHAM, David: *Portugália története*. Budapest, Pannonica, 1998. Függelék.

⁹³ KOVÁCS Antónia: *Bevándorlási politika – bevándorolt kisebbségek Brazíliában*. In: *Régió*, 1993/4. 137.

⁹⁴ BUENO, Eduardo: i. m. 145-148.; WITTMAN Tibor: i. m. 343-347.

⁹⁵ Bővebben ld. a 3. sz. táblázatot.

⁹⁶ Az 1884-1933 közötti Brazíliába történő bevándorlás nemzetiségi megoszlását ld. a 4. sz. táblázatban.

(pl. a japánok). Az országos statisztikák nem sok támpontot adnak az érkezett magyarok számára és más adataira vonatkozóan, nyilván őket a táblázatok „egyéb” kategóriáiban kell keresni. Az 1945-1949 között 29.552, 1950-1954 között 84.851, 1955-1959 között pedig 47.599 bevándorlót regisztráltak az „egyéb” kategóriában (a németeket, portugálokat, olaszokat, spanyolokat és a japánokat a nagy bevándorlási arányszámuk miatt szinte mindig visszakereshetően regisztrálták).⁹⁷ A São Paulóban működő Emigrációs Múzeum (*Memorial do Imigrante*) adatai szerint 1944-1953 között Brazília teljes lakosságának a 41,1%-a portugál, 18,3%-a olasz, 14,4%-a spanyol, 1,1%-a pedig japán (származású) volt, így a legjelentősebb kolóniákat ezek a népcsoportok alkotják.⁹⁸

Összességében megállapítható, hogy a XVI-XX. század között Brazíliába érkezett körülbelül 8 millió bevándorló több tucat különböző országot és népet képviselt.⁹⁹ Brazília ezzel fontos szerepet vállalt az elmúlt évszázadok migrációs folyamataiban és a nemzetközi munkaerő gazdálkodásban.

II. 2. 1. A brazil bevándorlási szabályozás a XX. században

A milliós számokat látva érdemes röviden arra is kitérni, hogy milyen módon szabályozták Brazíliában a bevándorlást. Az ország gazdasági, később a politikai életében is egyre nagyobb szerepet játszó São Pauló államban - ahol később a legtöbb magyar is letelepedett - egy 1885-ös törvény értelmében megalapították a Bevándorlók Szállását (*Hospedaria de Imigrantes*), amely 1887 óta fogadta a telepeseket.¹⁰⁰ 1905-ben alakult meg az ún. Birtokügyi, Kolonizációs és Bevándorlási Igazgatóság (*Diretoria*

⁹⁷ Bővebben ld. az 5., 6., 7. sz. táblázatokban.

⁹⁸ [<http://www.memorialdoimigrante.sp.gov.br/historico/index.htm>]

⁹⁹ Az egyes népcsoportok számadataira ld. a 7. sz. táblázatot. A Brazíliába történő bevándorlások adataira ld. még: BARROS BASTO, Bernardo Lázaro de: i. m. 11-88.; FERNANDES, Daniel (szerk.): *História da Imigração no Brasil. As famílias*. São Paulo, Serviço Nacional de Divulgação Cultural Brasileiro, é. n., IX-XIII.; MERRICK, T.W. - GRAHAM, D.H.: *Population and Economic Development in Brazil 1800 to the Present*. The John Hopkins University Press, Baltimore-London, 1979. 91-92. Megjegyezzük, hogy a brazíliai magyarokkal nagyságrendileg - a közép-kelet-európaiak közül - a lengyel emigráció létszáma egyezik meg. Bővebben ld.: KULA, Marcin: *Polska diaspora w Brazylui*. In: WALASZEK, Adam: *Polska diaspora*. Krakó, Wydawnictwo Literackie, 2001. 118-129. KULA tanulmánya a lengyel emigráció létszámát 40 és 80 ezer fő közé teszi. Ld. még: BARROS BASTO, Bernardo Lázaro de: *Síntese da história da imigração no Brasil*. Rio de Janeiro, K. n., 1970. 43-45. BARROS BASTO szerint 1892 és 1968 között 54.078 lengyel érkezett Brazíliába, megjegyezve, hogy sok lengyel orosz papírokkal vándorolt be. (i. m. 45., 87.).

¹⁰⁰ [<http://www.memorialdoimigrante.sp.gov.br/historico/index.htm>]

de Terras, Colonização e Imigração) és a Kolonizációs és Munkaügynökség (*Agência Oficial de Colonização e Trabalho*), amely intézmények gondoskodtak a bevándorlók ipari vagy mezőgazdasági munkához való juttatásáról, szerződésekről, egyéb szociális körülményekről.¹⁰¹ 1911-től a Bevándorlók Szállását és a Kolonizációs és Munkaügynökséget az Állami Munkaügyi Osztály (*Departamento Estadual do Trabalho*), majd a Mezőgazdasági Minisztérium felügyelete alá helyezték.¹⁰² Ebben az időszakban indult meg az a bevándorlási propagandahadjárat is, ami Magyarországon, illetve Trianon után az utódállamok területén is eredményesen fejtette ki a hatását.¹⁰³ Az Egyesült Államokhoz hasonlóan,¹⁰⁴ 1934-ben Brazília is kvótákat állított fel, sőt 1935-től nem kaptak belépési engedélyt többek között az ázsiaiak, afrikai feketék, 60 éven felüliek, egyedülálló nők és a rokkantak.¹⁰⁵

1937-ben és 1945-ben meghatározták, illetve kiegészítették a mezőgazdaságban dolgozó bevándorlók földhöz jutásának a feltételeit. A Vargas-féle Új Állam a centralizációs politikának megfelelően a bevándorlással kapcsolatos ügyeket is központosította. 1939-ben megszervezték a Bevándorlási és Kolonizációs Szolgálatot (*Serviço de Imigração e Colonização - SIC*), amelynek a feladatai közé tartozott többek között a Bevándorlók Szállásának az ellenőrzése, az orvosi ellátás biztosítása, az érkező külföldiek ellenőrzése és a propaganda szervezése. Ez utóbbi feladatát egy folyóirat, a Bevándorlási és Kolonizációs Osztály Közleménye (*Boletim do Departamento da Imigração e Colonização*) is segítette.¹⁰⁶

1945-tel új korszak kezdődött a brazil bevándorláspolitikában is, két fő célt megjelölve: egyrészt a nemzeti munkaerő érdekeinek a védelmét, másrészt elősegíteni és fejleszteni a bevándorlást, mint a nemzeti fejlődés egyik fő tényezőjét.¹⁰⁷ Egyébként ezekben az években a bevándorlást kizáró okok között az első két helyen a büntetett előélet és a náci múlt szerepelt.

¹⁰¹ KOVÁCS Antónia: i. m. 142-143.

¹⁰² KOVÁCS Antónia: i. m. 143.

¹⁰³ SZILÁGYI Ágnes Judit: i. m. 1993. 57-66. Ld. még: HERBERGER Gyula: *Brazília és az odairányuló kivándorlási mozgalom. Telepítési törvények*. Déva, a szerző kiadása /Heim Ferenc kny./, 1923. [<http://mek.oszk.hu/00000/00027/html>].

¹⁰⁴ Bővebben ld: PUSKÁS Julianna: i. m. 1993. 158-162.

¹⁰⁵ KOVÁCS Antónia: i. m. 146-147.

¹⁰⁶ KOVÁCS Antónia: i. m. 148-149. A bevándorlással és a kolonizációval kapcsolatos latin-amerikai (argentínai, bolíviai, chilei, kubai, mexikói, paraguayi, perui, uruguayi, venezuelai) törvényeket és rendeleteket a függetlenségtől a II. világháborúig adattárban ld: TORBÁGYI Péter: i. m. 2007. 234 – 247.

¹⁰⁷ KOVÁCS Antónia: i. m. 152.

Brazília számára a bevándoroltatást nagyban megkönnyítette az 1946-ban megalakult Nemzetközi Menekültügyi Szervezet (*International Refugee Organization - IRO*),¹⁰⁸ amely fedezte a bevándorlók szállítási és egyéb költségeit. Az IRO 1947 és 1951 között több, mint egymillió személy letelepítésénél működött közre.¹⁰⁹ Az 1951-es Genfi Menekültügyi Egyezményt¹¹⁰ Brazília 1955-ben léptette hatályba, míg az egyezményhez 1967-ben csatolt jegyzőkönyvet csak 1971-ben.¹¹¹

Brazília, a Egyesült Államokkal és Kanadával ellentétben nem támasztott szigorú követelményeket az érkezőkkel szemben, ugyanakkor tény, hogy „*gazdasági és népesedési szempontjaik érvényesítésével nyitották meg kapuikat a bevándorlók előtt a latin-amerikai országok is: preferenciát kaptak bizonyos szakmával rendelkezők és meghatározott területről származók.*”¹¹² 1947 és 1949 között az IRO közreműködésével összesen 22.609 fő érkezett Brazíliába, akiknek 24%-a mezőgazdasági dolgozó, 21%-a technikus, 11%-a kereskedelemben dolgozó, 6%-a szabad foglalkozású, 2%-a tanuló, 1%-a művész, 35%-a pedig egyéb, közelebről meg nem határozott kategóriába tartozott. Az ebben az időszakban São Paulóba érkezők az alábbi nemzetiségeket képviselték: lengyel 28,7%, ukrán 10,9%, német 8,7%, magyar 7,9%, orosz 7,7%, jugoszláviai 7,2%, egyéb 28,9%.¹¹³ Egy korabeli magyar bevándorló lelkesen írta e korszakról:

*"A szabadság klasszikus földje Brazília. Partra lépés után minden bevándorló azt csinál, amit akar. Nyugodtan kezdhet egyéni vállalat alapításához, nyithat üzletet, boldogulhat, ahogy akar. Semmi akadály nincs előtte. Brazília népe nem nézi le az 'estrangeirót' [külföldit], és e sorok írója még csak egy éve él itt, de még soha nem hallotta se gúnyosan, se fölényesen sehol a 'gringo', 'zöldfülű' jelzőt. Éppen ez a szabadság teszi lehetővé, hogy a magyar kolónia magyar életet élhessen."*¹¹⁴

¹⁰⁸ HOLBORN, Louise Wilhelmine: *The International Refugee Organization. A Specialized Agency of the United Nations, its History and Work 1946-1952.* London, Oxford University Press, 1956.

¹⁰⁹ PUSKÁS Julianna: i. m. 1991. 29.

¹¹⁰ [<http://www.helsinki.hu/indexm.html>]

¹¹¹ KOVÁCS Antónia: i. m. 152-153.

¹¹² PUSKÁS Julianna: i. m. 1991. 30.

¹¹³ Az adatokat a *Boletim do Departamento de Imigração e Colonização*. No. 5, 1950., 7-37. alapján közli: KOVÁCS Antónia: i. m. 154. A magyarok százalékos aránya valószínűleg nagyobb, hiszen ismerve a trianoni döntés következményeit, minden bizonnyal vándoroltak még ki magyarok csehszlovák, jugoszláv és román papírokkal is.

¹¹⁴ BORBÁNDI Gyula: i. m. 1989. I. 126-127.

Az 1951-től ismét az elnöki székbe jutott Vargas igyekezett az 1945 előtti bevándorlási szabályozáshoz visszatérni, ami központosítást jelentett: megalakult a Mezőgazdasági Minisztérium joghatósága alá tartozó Nemzeti Bevándorlási és Kolonizációs Intézet (Birtokügyi, Kolonizációs és Bevándorlási Igazgatóság - *Instituto Nacional de Imigração e Colonização*), és megszüntették a korábbi szervezeteket (Földbirtok és Kolonizációsügyi Ügyosztály - *Divisão de Terras e Colonização*, Nemzeti Bevándorlásügyi Osztály - *Departamento Nacional de Imigração*, Bevándorlási és Kolonizációs Tanács - *Conselho de Imigração e Colonização*).¹¹⁵

Az 1964-ben kezdődő katonai diktatúra újabb szigorítást jelentett a bevándorláspolitikában. Az országba megtelepedési szándékkal utazók számára a kiadható 6 (illetve 7) vízumfajta közül a 4. számút biztosították, amely lehetővé tette az államilag támogatott, illetve a magánérés letelepedést. A szigorú szabályozás részét képezték azok a korlátozások, melyek meghatározták a bevándorlók lehetőségeit. Ezek alapján a brazil állampolgársággal¹¹⁶ még nem rendelkező bevándorló

„- nem lehet tulajdonosa brazil hajóknak, nem lehet hajóügynök;

- nem lehet újságtulajdonos, rádió- vagy televízió-társaság tulajdonosa, ezen médiák részvényese vagy tanácsadója sem;

- halászatra, talajkutatásra, bányászati lelőhely kiaknázására, vízienergia hasznosítására nem kaphat engedélyt;

- nem lehet közpénzekkel foglalkozó ügynök, árverező, vámos;

- nem lehet határzónában földtulajdonos, gyártulajdonos, üzlettulajdonos és kereskedő;

- a szakszervezeti mozgalmak vezetésében nem vehet részt;

- nem lehet révkalauz;

¹¹⁵ KOVÁCS Antónia: i. m. 155. A II. világháború utáni brazil bevándorláspolitikára ld. még: SALLES, Maria do Rosario Rolfen: *Política migratória brasileira no pós-segunda guerra mundial segundo a Revista de Imigração e Colonização*. In: *Cadernos Ceru*, São Paulo, v. 13, n. 2002, 99-124.

¹¹⁶ Megjegyezzük, hogy különbség van „brasileiros natos” és „brasileiros naturalizados” között. Az első kategóriába a születésüktől fogva brazil állampolgársággal bíró személyek tartoznak, míg a másik csoportba azok, akik honosítás (*naturalização*) útján váltak brazil állampolgárrá. A honosítást kérheti minden olyan külföldi állampolgár, aki megszakítás nélkül meghatározott ideje tartózkodik Braziliában (portugál nyelvű országokból érkező személyek esetében 1 év, egyéb országokból származóknál 30 év), és nem volt ellene büntetőeljárás. Ugyanakkor a honosított brazil állampolgár bizonyos tisztségeket és feladatokat nem vállalhat (köztársasági elnök és alelnök, az Alsóház elnöke, a Szenátus elnöke, a Szövetségi Legfelsőbb Bíróság elnöke, diplomata, a fegyveres erők tisztje). Bővebben ld.: *Emenda Constitucional de Revisão N° 3*, de 1994; *Emenda Constitucional N° 23*, de 1999. *Base de Datos Políticos de las Américas*. (1998) *Nacionalidad de origen. Análisis comparativo de constituciones de los regímenes presidenciales*. Georgetown University y Organización de Estados Americanos. [<http://pdba.georgetown.edu/Comp/Nacionalidad/nacionalidad.html>].

- rádió adó-vevő készüléket, még amatőr szinten sem működtethet;
- nem teljesíthet tábori lelkeszi szolgálatot;
- nem folytathat politikai tevékenységet, nem kapcsolódhat bele az ország közügyeibe, nem szervezkehdhet, nem alakíthat egyesületeket, propagandát sem folytathat a már létezők javára;
- nem szervezkehdhet sem vallási, sem jótékonyági céllal;¹¹⁷
- ha egy klub tagjainak több mint fele külföldi, engedélyt kell kérnie a működéshez az Igazságügyi Minisztériumtól, az alapszabályzaton esett változásokat 30 napon belül jelentenie kell.”¹¹⁸

1980-ban született az a törvény, amely létrehozta a Nemzeti Bevándorlási Tanácsot (*Conselho Nacional de Imigração*).¹¹⁹ Napjainkban az Igazságügyi Minisztériumhoz (*Ministerio da Justiça*)¹²⁰ tartozó Külföldiek Osztálya (*Departamento de Estrangeiros*)¹²¹ foglalkozik a bevándorlási ügyekkel.

¹¹⁷ Amennyiben következetesen betartatták volna a brazil hatóságok ezeket a rendelkezéseket, a magyar közösség kulturális és vallási életét is komolyan korlátozta volna mindez. Ugyanakkor azt látjuk, hogy a hosszabb-rövidebb ideje létező és működő magyar szervezeteket mindez a valóságban nem akadályozta.

¹¹⁸ KOVÁCS Antónia: i. m. 155-156.

¹¹⁹ Lásd bővebben: [<http://www.mj.gov.br/Estrangeiros/Estatuto.htm>].

¹²⁰ [<http://www.mj.gov.br/>].

¹²¹ [<http://www.mj.gov.br/Estrangeiros/>].

III. Kivándorlás Magyarországról

A kivándorlást sokáig európai jelenségként ismertük. Évszázadok óta jellemző volt e kontinensre, hogy szülöttei más földrészen kerestek új hazát. Sokan éppen Latin-Amerikát választották - azon belül is Brazíliát. 1850 és 1950 között 17 millió európai vándorolt Dél-Amerikába - ebből 4 millió Brazíliába.¹²² Európának e közép-keleti régiójára a XIX. században és főleg a XX. század első néhány évtizedében különösen is jellemző volt a kivándorlás. E folyamatnak alapvetően két egymással összefüggő oka volt: a gazdasági és a politikai helyzet. A tömeges emigráció - melynek elsősorban már gazdasági okai voltak - az 1880-as évektől indult meg.¹²³ Az alábbiakban röviden összefoglaljuk a Magyarországról történt tömeges kivándorlás fő periódusait, amelyeknek mindegyike érintette kisebb-nagyobb mértékben Latin-Amerikát és azon belül Brazíliát.

Az első nagyobb szakasz a XIX. század utolsó harmadától az első világháború kezdetéig tartott (természetesen ezen a perióduson belül több kisebb szakaszt is meg lehet különböztetni, például Kovács Imre az 1870-es évektől 1899-ig, 1899-től 1904-ig, 1904-től 1907-ig és 1907-től 1913-ig datálja az egyes hullámokat¹²⁴). Ekkor több mint másfél millió ember hagyta el az ország területét.¹²⁵ Akik ebben az időszakban mentek külföldre, még inkább csak vendégmunkásnak gondolták magukat, hiszen céljuk az volt, hogy néhány éves amerikai munka után hazatérnek és az összegyűjtött dollárokon kisebb-nagyobb birtokot vásárolnak itthon. A világháború kitörése azonban sokuk tervét megváltoztatta, és a vendégmunkásokból letelepedők lettek.

A második szakasz, amely az 1919-es és 1920-as eseményekhez kapcsolódik, politikai jellegű kivándorlásnak tekinthető. 1920 után főleg a Magyarországtól elcsatolt területek magyar nyelvű lakosai kerestek új hazát, sokan közülük a mai Magyarország területén telepedtek le, mások Nyugat-Európába, Észak- illetve Dél-Amerikába mentek. A brazíliai magyarság történetének első virágzó korszaka kötődik ehhez a hullámhoz.

¹²² VARGA Ilona: i. m. 1976. 22.

¹²³ PUSKÁS Julianna: i. m. 1991. 22-48. A tengerentúli kivándorlással kapcsolatos, 1867-1940 közötti magyar törvények és rendeletek adattárát ld.: TORBÁGYI Péter: i. m. 2007. 195-233.

¹²⁴ SZÁNTÓ Miklós: *Magyarok a nagyvilágban*. Budapest, Kossuth Kiadó, 1970. 39-40.

¹²⁵ SZÁNTÓ Miklós: i. m. 1970. 39-40.; HALÁSZ György (szerk.): *22 távoli történet. Magyarok a nagyvilágban*. Budapest, IPV, 1988. 9.

Az 1920-as évek végétől a 30-as évek végéig terjed a harmadik periódus, amelynek kezdetben gazdasági, majd pedig közismert politikai okai voltak. Az ekkor kivándoroltak közül sokan Dél-Amerikában, éppen Brazíliában telepedtek le.¹²⁶

*"Történelmi tapasztalat, hogy minden háború után megnövekszik az emigráció. A volt katonák és a civil lakosság egyaránt menekül az átélt borzalmak színhelyéről. Így történt ez a történelem legpusztítóbb háborúja a második világháború után is" - írja Szántó Miklós.¹²⁷ 1945. májusában Európában véget ért a második világháború. Körülbelül 1 millió magyar (főként a szovjet megszállás elől menekülők, vagy a koncentrációs táborokból szabadulók, katonák, csendőrök, leventék, köztisztviselők, vállalatok vezetői, alkalmazottai, diákok, újságírók, politikusok, művészek) tartózkodott külföldön. Egy 1945-ös szövetséges memorandum értelmében a magyarok az "Ex-enemy DP-s" azaz "ellenséges ország hontalan polgárai" kategóriába tartoznak, az olaszokkal, finnekkal, románokkal, bolgárokkal együtt. A "DP" vagy "dípi" Displaced Persons-t (*Hontalan Személyek*) jelentett, amely egyaránt jelölte az 1939-45 közt a náci Németországba kényszermunkásként kikerült; a háború alatt német hadifogságba jutott; a külföldiként hitleri koncentrációs táborokban rabságra ítélt; és a szovjet előrenyomulás elől nyugatra menekült embereket.¹²⁸ Ők alkották a negyedik nagy hullámot.¹²⁹*

Az 1948-as magyarországi politikai fordulat okozta az ötödik kivándorlási periódust, amely két-három évig tartott. Ezekben az években sokan végleg Nyugat-Európában telepedtek le, mások pedig továbbvándoroltak Észak- és Dél-Amerikába, valamint Ausztráliába.¹³⁰

Időközben a ki- és bevándorlók nagy száma miatt egy nemzetközi szervezet is létesült a menekültek problémáinak megoldására. Már 1924-ben Rómában megtartották az "Első

¹²⁶ A MOL adatai alapján az 1921-1938 között Magyarországból a tengerentúlra (USA, Kanada, Dél-Amerika) vándorlók létszámait közli: VARGA Iona: *Adalékok az Argentínába kivándorló magyarok életének alakulásához a két világháború között*. In: *Acta Historica*, Tomus XLVI. Szeged, 1973. 48.

¹²⁷ SZÁNTÓ Miklós: i. m. 1970. 151.

¹²⁸ BORBÁNDI Gyula: i. m. 1989. I. 18.

¹²⁹ Ld. még: PUSKÁS Julianna: *Magyar menekülők, emigránsok – „DP-k” és „56-osok” 1944-1957*. In: *Aetas*, 1996/2-3. 67-85.

i. m. 1996. 68-71.

¹³⁰ BORBÁNDI Gyula: i. m. 1989. I. 108.

Nemzetközi Kivándorlás- és Bevándorlásügyi Értekezlet",¹³¹ és 1947 július 1-jén megkezdte tevékenységét a Nemzetközi Menekültügyi Szervezet - NMSZ (*International Refugee Organization - IRO*). A "displaced persons" óriási tömegét korábban az UNRRA (*United Nations Relief and Rehabilitation Administration*) nevű intézmény, az Egyesült Nemzetek menekültügyi szervezete gondozta. Az NMSZ tevékenysége kiterjedt a személyazonosság megállapítására, a segélyezésre, a jogi és politikai védelem biztosítására, a hazatelepítésre, valamint a tengerentúli országokba történő kivándorlás és letelepedés elősegítésére.¹³² Kimondottan a magyar menekültek - elsősorban a volt katonák - megsegítésére, családjuk támogatására alakult meg a Magyar Harcosok Bajtársi Közössége (MHBK),¹³³ mely tájékoztatást adott a külföldön maradás, vagy hazatérés kérdésében is.

A hatodik - egyben utolsó nagyobb - magyar hullám az 1956-os forradalomhoz kapcsolódó emigráció volt, amikor hozzávetőlegesen 200.000 ember vándorolt ki - közöttük körülbelül 50.000 18 éven aluli személy.¹³⁴ Ekkor vált általánossá a "disszidens" fogalma, melyen az országot útlevél nélkül, törvénytelenül elhagyó egyéneket értették.¹³⁵ Az 56-os hullámnak nemcsak létszáma miatt volt nagy jelentősége, hanem összetétele miatt is, hiszen nagy arányban távoztak értelmiségiek az országból. *"Ilyen jó minőségű emigráció a történelem folyamán korábban nem érkezett az Egyesült Államokba"* - állapította meg később egy amerikai kongresszusi jelentés.¹³⁶ Ez a hullám szintén érintette Latin-Amerikát és benne Brazíliát.¹³⁷

Ezzel le is zárult a tömeges kivándorlások időszaka, bár a "disszidálás" mint jelenség egészen 1989-ig megmaradt. Ekkor már inkább a jobb, szabadabb élet reményében

¹³¹ VARGA Ilona: i. m. 1976. 8.

¹³² BORBÁNDI Gyula: i. m. 1989. I. 108-109.

¹³³ Bővebben a MHBK-ról ld. BORBÁNDI Gyula: i. m. 1989. I. 74-80.

¹³⁴ Bővebben ld.: *KSH-jelentés az 1956-os disszidálásról. Az illegálisan külföldre távozott személyek főbb adatai (1956. október 23. – 1957. április 30.)*. In: *Regio*, 1991/4. 174-211.; PUSKÁS Julianna: i. m. 1996. 85-97.; CSERESNYÉS Ferenc: *Ötvenhatosok menekülése Ausztriába és Ausztrián át*. In: *Múltunk*, 1998/1. 42-70.; SOÓS Katalin: *1956-os magyar menekültek a statisztikai adatok tükrében*. In: *Levéltári Szemle*, 50. évf., 2002/3. 56-60.; SÓS PÉTER JÁNOS: *Magyar exodus. Magyar menekültek Nyugaton, 1956–1959*. Budapest, Gondolat, 2005.

¹³⁵ Az értelmező kéziszótár megfogalmazása szerint: „disszidál: hazája törvényeinek megsértésével külföldre távozik, ill. kinttartózkodási engedélyének lejártá után a hazatérést megtagadja.” In: JUHÁSZ József - Szőke István - O. NAGY Gábor - KOVALOVSKY Miklós: *Magyar értelmező kéziszótár*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1972. 235.

¹³⁶ HALÁSZ György (szerk.): i. m. 9.

¹³⁷ V. ö: ANDERLE Ádám (szerk.): *A magyar forradalom és a hispán világ 1956*. Szeged, SZTE BTK Hispanisztika Tanszék 2007. 13-17., 95-172.

távoztak - főleg pályakezdő fiatalok - az országból. Az 1963-as amnesztiarendeleettel a visszaút is megnyílt a hajdani kivándoroltak előtt, de hazatelepedésre kevesen vállalkoztak.¹³⁸ Inkább csak látogatóba vagy nyugdíjas éveikre jöttek haza, és az 1989 utáni hazai politikai fordulattal eltűnt az a korábban fagyos légkör, mely hivatalosan övezte a volt "disszidenseket."¹³⁹

III. 1. Magyarok Brazíliában 1945 előtt

A brazíliai magyar jelenlét több évszázadra nyúlik vissza, amely mintegy gyökérként is megalapozta az 1945 utáni kolónia identitását. A XVIII. században 54 magyar pap tevékenykedett Latin-Amerikában, azon belül többen Brazíliában.¹⁴⁰ Közülük a legismertebbek a következő jezsuiták voltak:¹⁴¹ Haller József vagy Ferenc (1725-?), aki a maranhãoi indián missziókban működött egy ideig;¹⁴² Szentmártonyi Ignác (1718 - 1793), aki a portugál királyi udvar csillagászaként 1749-ben érkezett Brazíliába, hogy az Amazonast és mellékfolyóit feltérképezze; Kayling József (1725-?), Szluha János (1725-1773) és Fáy Dávid (1721-1767) szintén a maranhãoi missziókban dolgoztak.

Tudunk olyan magyarokról, akik jóval korábban jártak Brazíliában. A hagyomány számon tartja, hogy Magellán expedícióján részt vett egy Varga János nevű tűzmester. Két alkalommal, 1519. december 13-án Rio de Janeironál, majd Rio Grande do Sulnál Brazília partjára léptek.¹⁴³ 1763. augusztus 5-én egy Molnár János nevű hajóskapitány Pernambucoban (Észak-Brazília) kikötött a „Nijenborg” nevű holland hajóval. 1827. február 20-án az argentinok elleni huzaingi csatában elesett egy Tóth

¹³⁸ BORBÁNDI Gyula: i. m. 1989. II. 7-22.

¹³⁹ BORBÁNDI Gyula: *Emigráció és Magyarország. Nyugati magyarok a változások éveiben 1985-1995.* Basel – Budapest, Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, 1996. 9-51.

¹⁴⁰ BOGLÁR Lajos: *XVIII. századi magyar utazók Dél-Amerikában.* In: *Ethnographia*, LXIII. (1952), 3-4. sz., 1952. 449-461.; BOGLÁR, Lajos: *The Ethnographic Legacy of Eighteenth Century. Hungarian Travellers in South America.* In: *Acta Ethnographica*, Budapest, 1955, Tomus 5., 313-359.; WITTMAN Tibor: *En torno de los misioneros de Hungría en América Española (Siglo XVIII).* In: *Jahrbuch für Geschichte von Staat, Wirtschaft und Gesellschaft Lateinamerikas.* Köln-Wien, Böhlau Verlag, 1969/6. 150-157.; SZABÓ László: i. m. 41-98.; ANDERLE Ádám: i. m. 1993. 105.. Bővebben ld. még: VOIGT Vilmos: i. m. irodalomjegyzékét, TORBÁGYI Péter: i. m. 2004. 30-31., valamint BIKFALVI Géza szintén fentebb hivatkozott bibliográfiáját a korabeli magyar jezsuitákról.

¹⁴¹ WITTMAN Tibor: i. m. 1969. 151.

¹⁴² Kutasi Kovács L. 1972. 235.

¹⁴³ SZABÓ László: i. m. 17., FERNANDES, Daniel (szerk.): i. m. 111.

nevű magyar kapitány. 1828. október 8-án Rio de Janeiroba érkeztek a Wamosy testvérek, Dániel és József, a későbbi Wamosy családnak,¹⁴⁴ illetve Paraguay 1993-1998 közötti államelnökének, Juan Carlos Wasmosy Montinak az ősei. A XIX. század elején tűnt fel a Hungria családnév, mely szintén magyar eredetre utal. E családból származott Nelson Hungria, aki a XX. század közepén több magas állami beosztást látott el (pl. igazságügyminiszter is volt).¹⁴⁵ Az 1848-49-es szabadságharc után több magyar menekült érkezett Brazíliába, akik közül név szerint is ismert Alvinczy László, Kornis Károly,¹⁴⁶ Majlaszky Lajos,¹⁴⁷ és Popini János.¹⁴⁸

A Brazíliába irányuló első tömeges magyar bevándorlási hullám az 1880-as, 1890-es évekre esik. Többek között a *Ligure Americana* hajóstársaság ügynökei toborozták az embereket.¹⁴⁹ 1890-ben Veszprém megyei magyarok érkeztek a dél-brazíliai államokba. Fő telepeik a Santa Catharina-i Jaraguan, a vele szomszédos Garibaldin és a Rio Grande do Sul-i Jaguarn voltak.¹⁵⁰ Az első világháborúig - mint ahogy más országokba is - "vendégmunkásként" érkeztek a magyarok, de a háború megváltoztatta eredeti terveiket.

1900-ban 12.000 fő magyar bevándorlóról beszélnek.¹⁵¹ 1912-ben az akkori császári és királyi konzulátus szerint 45.000 fő az osztrák-magyar honosak száma - ennek mintegy a fele magyar.¹⁵²

A második nagy magyar bevándorlási hullám 1919-20 és 1941 közt zajlott le. E bő két évtizeden belül - hasonlóan a többi országba való bevándorláshoz - több kisebb szakasz

¹⁴⁴ FERNANDES, Daniel (szerk.): i. m. 111.; ÓNODY, Olivér: i. m. 1995. 639-643.

¹⁴⁵ A Hungria családról ld. még PILLER Éva cikkét. In: *Híradó*, 2000. október, 13. évf. 30. sz. 10-11.

¹⁴⁶ ÓNODY, Olivér: *Um jurista e historiador húngaro no Brasil no século passado*. In: *RIHGB* No. 316. Julho-Setembro de 1977. 283-367.

¹⁴⁷ ÓNODY, Olivér: i. m. 1995. 643-647., 653-659.

¹⁴⁸ KUTASI KOVÁCS Lajos: i. m. 1972. 236-238. V. ö. id. BOGLÁR Lajos: i. m. 1997. A XIX. századi magyar jelenlétéről ld. még: TORBÁGYI Péter: i. m. 34-38.

¹⁴⁹ Id. BOGLÁR Lajos: i. m. 1997. 18.; KACZÚR Ágnes: i. m. 1990. 64.

¹⁵⁰ Id. BOGLÁR Lajos: i. m. 1997. 18-20.; BOGLÁR Lajos (szerk.): i. m. 1938. Fontosnak tartjuk megjegyezni, hogy ez utóbbi munka számos adata és szövegrésze szerepel id. Boglár Lajos 1997-ben kiadott, szintén hivatkozott munkájában. Ez is azt bizonyítja, hogy az 1938-as munka szerzője - szerkesztője azonos. A szerző - szerkesztő kilétére vonatkozó adatot megerősíti: id. BOGLÁR Lajos: i. m. 1997. 5.; BOGLÁR Lajos - KOVÁCS Katalin: *Veszprémi „magyarok” között Brazíliában*. In: *Új Horizont*, 1998/4-5. sz. 76-78.

¹⁵¹ THIRRING Gusztáv: *A magyarországi kivándorlás és a külföldi magyarság*. Budapest, 1904. 360-364.

Az Egyesült Államokban ekkor már 500.000 magyar élt. VARGA Ilona: i. m. 1976. 29.

¹⁵² Id. BOGLÁR Lajos: i. m. 1997. 20.

is megkülönböztethető. Kaczúr Ágnes követve¹⁵³ a következő periódusokat különíthetjük el: az első 1919-20 - 1927 közé esett. Főleg az elcsatolt területekről, illetve a Magyarországról politikai okokból emigráltak érkeztek; zömükben városiak, munkások és iparosok. Sokan az Egyesült Államokban 1924-től felállított kvótarendszer miatt kényszerültek Brazíliába.¹⁵⁴

1928-tól 1934-ig tart a következő hullám. Ekkor már Magyarország tudatosan épített a külföldön élők tevékenységére - főleg politikai értelemben-, illetve nagymértékben támogatta a külföldi magyar egyesületeket, egyházakat, iskolákat. A Magyar Külügyminisztérium egy 1928. évi rendelet alapján évente 300.000 pengőt adott a külföldön élő magyarok kulturális céljaira.¹⁵⁵

1935-41 közé esik e második nagy hullám utolsó periódusa. Ekkor már Brazíliában is érezhető az egyre fagyosabbá váló európai politikai légkör, és 1938-tól a Vargas - féle "nemzetiesítő" (*nacionalização*) politika következményeként többek között megtiltották a külföldiek bárminemű politikai, ideológiai tevékenységét.¹⁵⁶

1942. augusztusában Brazília a Szövetségesek oldalán belépett a második világháborúba, és ezzel Magyarországgal is hadiállapotba került, a diplomáciai kapcsolat is megszakadt. Ebben az időszakban betiltották a külföldiek és bevándorlók, köztük a magyarok egyesületeit, szervezeteit, iskoláit. Kivételt csak a Brazíliai Magyar Segélyegylet képezett, amely 1943-tól *Associação Beneficente 30 de Setembro* néven, brazil segítséggel tovább működött.¹⁵⁷ A második világháború évei Brazília számára az Európától való távolodást jelentették, ami kihatással volt az 1945 utáni magyar bevándorlásra és az egyesületi életre is.

Összességében megállapítható, hogy a II. világháború előtti időszakban a brazíliai magyarság mind létszámában, mind szervezettségében jelentős csoportot képviselt. A korabeli számítások szerint az 1930-as évek második felére már 80.000 magyar élt

¹⁵³ KACZÚR Ágnes: i. m. 1990. 66-69.

¹⁵⁴ VARGA Ilona: i. m. 1976. 6-10.; PUSKÁS Julianna: i. m. 1991. 27.

¹⁵⁵ SCHMIDT Judit: i. m. 83.

¹⁵⁶ Bővebben ld.: SZILÁGYI Ágnes Judit: i. m. 1992. 53-54.; KACZÚR Ágnes: i. m. 1992. 67-69.

¹⁵⁷ PILLER Gedeon: i. m. 1996. 13.; SZILÁGYI Ágnes Judit: i. m. 2004. 69.

Brazíliában.¹⁵⁸ Kulturális és vallási életüket 1938-ig több, mint 40 különböző intézmény és egyesület fogta össze.¹⁵⁹ A brazíliai magyar koloniális élet első kiemelkedő szakasza ezekre az évekre esett (a 20-as évek második fele, 30-as évek). Ez a virágzó időszak a 40-es évek elejére - brazil belpolitikai okok és a világháború miatt - lezárult.

¹⁵⁸ Id. BOGLÁR Lajos: i. m. 1938. 9-15.; A korabeli helyi források közül még kiemeljük az alábbi két munkát: SZELECZ Arnold (szerk.): *A Brazíliai Magyarság Évkönyve 1934*. São Paulo, Brazíliai Magyarság Szerkesztősége, 1934. A szerkesztő személyére vonatkozó információt ld.: 148-150.; Délamerikai Magyar Újság Naptára 1934. São Paulo, Délamerikai Magyar Újság, 1934.

¹⁵⁹ Ld. bővebben: id. BOGLÁR Lajos: i. m. 1938. 15-87.

IV. Brazíliai magyarok a második világháború után

IV. 1. Az „új magyarok” bevándorló csoportjai 1945 után

„Braziliába érkezve csaknem két hónapot töltöttem a bevándorlók szigetén, az Ilha das Floresen. Izgalmas és emlékezetes volt ez, holott alig történt velem valami. Legfeljebb annyi, hogy óvatosan, szinte araszolva közeledtem a számomra teljesen idegen világ, Brazília felé.”¹⁶⁰

(Kutasi Kovács Lajos)

A háború, amely bár csak közvetve érintette Braziliát, mégis nagy hatással volt az ottani magyarság életére is. Egyrészt - mivel Magyarország hivatalosan az ellenséges oldalon állt - beszűkítette, vagy lehetetlenné tette az addig kiépített kulturális intézményrendszer működését, másrészt a háború után megindult vándorlási hullámban megérkeztek az első „újmagyarok”. Az 1945-46-ban, majd az 1948-49-ben, végül az 1956-57-ben érkezettek csoportjai más és más társadalmi réteghez tartoztak, és eltérő okok miatt hagyták el Európát és Magyarországot. Tevékenységükkel - új színt és lendületet hozva - hozzájárultak a kolónia munkájának sokszínűségéhez, és nekik is köszönhető, hogy a magyarországi rendszerváltozásig, sőt egészen napjainkig volt és van magyar szellemi élet Braziliában.

Az 1945 után Braziliába vándorlók pontos számát a hiányos bevándorlási statisztikák miatt - ahogyan a korábbi időszakokban sem - nem ismerjük. Egy 1996-os brazíliai magyar kiadványban több tízezer magyarról olvashatunk,¹⁶¹ míg más források csak néhány ezres számra engednek következtetni.¹⁶² Az viszont biztosabban tudjuk, hogy az ún. „DP”-k és azok, akik 1947-1948-tól - a koalíciós időszak lezárulása után, a "fordulat évét" követően - az egypárti diktatúra kiépülése miatt távoztak külföldre, elsősorban a

¹⁶⁰ KUTASI KOVÁCS Lajos: i. m. 1972. 159.

¹⁶¹ PILLER Gedeon (összeáll.): i. m. 1996. 16.; Másutt, szintén becslésekre hivatkozva 30-50.000 fő szerepel. V. ö.: PILLER Gedeon: *Brazília. Beszámoló a Nyugati Magyar Egyesületi Címtárhoz*. Kézirat. São Paulo, 1997. 8.

¹⁶² PUSKÁS Julianna: i. m. 1996. 75-77., 80-85.; TORBÁGYI Péter: i. m. 69. Fentebb már utaltunk rá, hogy 1947 és 1949 között az IRO közreműködésével összesen 22.609 fő érkezett Braziliába, akik közül a São Paulóba kerültek az alábbi nemzetiségeket képviselték: lengyel 28,7%, ukrán 10,9%, német 8,7%, magyar 7,9% (1786 fő), orosz 7,7%, jugoszláviai 7,2% (1627 fő), egyéb 28,9% (6534 fő). Az ekkor érkezett magyarok száma tehát 1786 + a jugoszláviai és az egyéb kategóriák egy része, összesen 2-3000 fő. V. ö.: KOVÁCS Antónia: i. m. 154.; Szántó Miklós 12.000-re becsüli a dipik számát (SZÁNTÓ Miklós: i. m. 2001. 115.).

tanultabb rétegeket, a középosztályt képviselték: közgazdászok, orvosok, mérnökök, ügyvédek, volt katonatisztek, diákok, politikusok, stb.¹⁶³ Mindebből a korábbi, földműves - munkás réteghez képest eltérő szellemi igény következik, ami magyarázza az „új magyarok” aktív és magas színvonalú egyesületi kultúréletét, valamint az, hogy elsősorban nem a régi, két világháború között létrehozott magyar szervezetekhez csatlakoztak, hanem újakat alapítottak. *„Sajnos a második világháború kivételes helyzetet teremtett, ami [a] kultúrértékeknek nem használt. A virágzó egyesületi élet megszűnt. A több mint 50 magyar egyesületből alig maradt valami. Csak az egyházi szervezetek bírták áthidalni egészében a nehéz időket”* - olvasható a *Délamerikai Magyar Hírlap* 1949. évi Naptárában.¹⁶⁴ Ezekben az években Brazíliába elsősorban azok kaptak bevándorlási engedélyt, akik munkaszerződéssel, brazil állampolgárok garancialevelével, vagy keresett szakmák diplomáival (mérnök, mezőgazdász, bizonyos ipari munkaterületek) rendelkeztek. Borbándi Gyula idéz egy 1950-ben készített riportból, amely szerint *„A kezdeti nehézségeken az új magyarok átvágták magukat, elsimították a kezdeti bizalmatlanságot, és sikeresen kapcsolódtak be a brazil magyarság életébe. Jó neve volt a magyarnak mindig Brazíliában. Az első nagy emigráció [értsd: az 1920-as, 1930-as évek] derék magyarjai megbecsülést vívtak ki nemzetüknek. Mindenütt tudták, hogy a magyar iparos, a magyar munkás becsületes és megbízható. Az új emigrációban új arcáról mutatkozott be a magyarság – sikeresen. Az új bevándorlók nagy része intellektuel, és ma már a brazilok nemcsak a magyar iparost és a magyar munkást ismerik, hanem a magyar orvosokat, mérnököket, művészeket, tanárokat.*¹⁶⁵

A korabeli menekült magyarok Brazíliába - és más latin-amerikai országokba - történő kivándorlását ösztönözte az a cikk is, amely a *Londoni Szemlében* 1950. elején jelent meg. Ebben többek között leírták, hogy magyar szempontból Chile, Argentína és Brazília jöhet számításba, mint bevándorlási célország. Brazíliát mint regionális nagyhatalmat mutatta be a cikk, kiemelve, hogy területe óriási, tele értékes ásványkincsekkel, régi és kiegyensúlyozott politikai és kulturális kapcsolatok fűzik a Nyugathoz, diplomáciája a térségben a legkiegyensúlyozottabb, a belpolitikai helyzet a

¹⁶³ PILLER Gedeon: i. m. 1996. 17.; PUSKÁS Julianna: i. m. 1996. 77-79.

¹⁶⁴ SZELECZ Arnold: *A braziliai magyarok*. In: *DMH Naptára az 1949. évre*. São Paulo, DMH, 1949. 94.

¹⁶⁵ BORBÁNDI Gyula: i. m. 1989. I. 126.

többi államhoz viszonyítva szintén a legstabilabb, és a vidéki tömegek nagy szegénysége ellenére a kommunizmusnak nincs talaja.¹⁶⁶

Az utolsó nagyobb menekülthullám az 1956-os forradalom és szabadságharc következtében, 1957 első hónapjaiban érkezett Brazíliába.¹⁶⁷ A Kormányközi Európai Migrációs Bizottság (*Intergovernmental Committee for European Migration - ICEM*) közvetítésével 1958. június 30-ig 993 fő menekült Brazíliába.¹⁶⁸ Ehhez a létszámhoz adódik még 568 magyar, akik Jugoszláviából kerültek Brazíliába.¹⁶⁹ Az 1956-os kivándorlók számára egyébként Dél-Amerika már nem volt különösképpen vonzó terület,¹⁷⁰ így nem meglepő, hogy a brazil állam által felajánlott 3000-es kvóta¹⁷¹ nem telt be.¹⁷² Egy 1964. január 25-i állambiztonsági dokumentum brazil forrásokra hivatkozva írta, hogy „*José Pires de Sá az Igazságügyi Minisztérium Belügyi Osztályának igazgatója - ez a szervezet ellenőrzi a külföldiek belépését és kilépését az országból - közölte, hogy az utolsó adatok szerint 3.000 magyar kért menedéjogot Brazíliában. (...) A 3.000 menedéjogot kérő magyar az 1956-os budapesti*

¹⁶⁶ J-t – O-r: *Latin-Amerika és a magyar újjáépítési lehetőségek*. In: *Londoni Szemle*, 1950. január – február. II. évf. 1. sz. 2-8.

¹⁶⁷ 1957. január 6-án érkeztek meg São Paulóba az első menekültek. V. ö. PILLER Gedeon: i. m. 1996. 28.

¹⁶⁸ SOÓS Katalin: i. m. 2002. 59.; SOÓS Katalin: i. m. 1998. 1049.; *KSH jelentés ...*: 203., 210-211. Az ENSZ Menekültügyi Főbiztosságának 1958. január 31-i összesítő adatai szerint Brazíliába 985 fő érkezett. Ld.: BÉKÉS Csaba - KECSKÉS D. Gusztáv (szerk.): *A forradalom és a magyar kérdés az ENSZ-ben, 1956-1963*. Budapest, Magyar ENSZ Társaság, 2006. 187. Az ICEM 1959. január 1-i statisztikájában 1011 fő szerepel, aki addig a dátumig Brazíliába került.

¹⁶⁹ BÉKÉS Csaba - KECSKÉS D. Gusztáv: i. m. 185. Részadatokat ld. még: 114-115. Szántó Miklós egyik munkájában 6.000 főre becsülte az 56-os bevándorlók számát, ami túlzás (SZÁNTÓ Miklós: i. m. 2001. 115.).

¹⁷⁰ Dél-Amerika és Brazília egyrészt mint a világ egzotikus, de kellemetlen klímájú része, másrészt mint az állandó politikai zavargások, forradalmak földje jelent meg a korabeli Magyarországon. V. ö.: PONGRÁCZ Attila - SZILÁGYI Ágnes Judit: *A imagem do Brasil na correspondência privada (1954-1965) do Padre Géza Kövecses*. In: MARINHO, Marcelo - PÁL, Ferenc (szerk.): *Cartas vincadas, letras no espelho: escambos culturais entre Brasil e Hungria*. Campo Grande, Letra Livre, 2004. 65-77.; PONGRÁCZ Attila: *Brazília-kép Magyarországon az 1950-60-as években egy magyar jezsuita levelei alapján*. Kézirat, Győr, 2004.

¹⁷¹ CSERESNYÉS Ferenc: i. m. 65.; SÓS Péter János: i. m. 65. V. ö.: MOL XIX-J-1-j Brazília 1946-1964 I. d. IV-29. t, 3. d. XII-113 t.

¹⁷² Kögl Szeverin OSB egy beszámolójából arra lehet következtetni, hogy az 1956-osok meghaladták a 3000 főt: „*A Komité Irodájában [A Brazil Vöröskereszt Magyar Bizottsága – ld. később. P. A.] a menekültek megkapták az első pénzsegélyt. Minden menekült, a csecsemőket is beszámítva, 1000 cruzeirost kapott. A Komité több mint három millió cruzeirost osztott ki a menekültek között.*” In: TÓTH Veremund (szerk.): *A magyar bencések 50 éve Brazíliában*. São Paulo, A Szent Gellért Kolostor Kiadása, 1981. 22. Más oldalról mutatta be Dömény János egy cikke az 56-os brazíliai magyarokat. Ő úgy tudja, hogy 1700-an érkeztek Brazíliába, akik közül 700-an, máskor pedig 484-en (köztük 180 kiskorú) aláírásukat mellékelve „*kétségbeesett levelekkel, kérelmekkel ostromolták az ENSZ Menekültügyi Főbiztosságát, a Nemzetközi Vöröskeresztet stb., követelve Európába, illetve Magyarországra történő visszaillesztésüket.*” Bővebben ld.: DÖMÉNY János: *1956 hatása a magyar - latin-amerikai kapcsolatokra*. In: *Rubicon*, 1999/8. Melléklet XV-XVI.

antikommunista felkelés után jött ki, amikor azt a kormány egy hét után szétzúzta. (...) Körülbelül 2.000-en maradtak Braziliában, többségük São Paulóban telepedett le és teljesen beilleszkedtek a brazil életbe.”¹⁷³

Az 56-os kivándorlók demográfiai és társadalmi jellemzői szintén vegyes képet mutattak.¹⁷⁴ Tóth László,¹⁷⁵ a São Pauló-i magyar közösség egyik vezető személyisége - maga is 1956-os emigráns - egy előadásában az alábbiakban összegezte az 56-osok magatartásformáit:

„Talán nem túl önkényes általánosítással három csoportba sorolhatjuk a menekülő tömeg összetevőit. Jelentős számban voltak közöttük közönséges kalandorok, akikben nem volt meg a kritikai látás, s azt hitték, hogy a Lajtán átvergődve Eldorádó várja őket. A második csoportba, - ez volt talán a legnépesebb csoport - azok az elsősorban műszaki és gazdasági szakemberek tartoztak, akik az országhatár átlépésével úgy vélték, lezárták életük egy fejezetét. Összes energiájukat arra összpontosították, hogy mielőbb kiépítsék karrierjüket. Szakismereteik, jó szakmai felkészültségük a beolvadási folyamatot siettette, csalódott magyar lelkeségük pedig nem fékezte. A harmadik - a legkisebb - csoportba azok tartoztak, akik a földrajzi határon túl sem akarták a magyarsággal való szellemi közösséget felszámolni, mert úgy vélték, hogy a magyarsághoz tartozás nem egy rosszul szabott ruha, amit a határon túl az első sarkon le lehet vetni és ott lehet hagyni mint madárijesztőt. Ezek az emberek is átmentek a kiábrándulás és megcsömörlés kegyetlen folyamatán, de nem veszítették el hitüket az idő és határok felett, embereket és generációkat összefogó magyar szellemerejében. Ezek voltak azok, akik, miután sikerült új hazájukban - aránylag hamar - megvetni a lábukat, elkezdték a két műszakban való munkát: az egyik műszak a szakmáé, a másik a

¹⁷³ „Havas” jelentése. ÁSZTL 3. 2. 5. 101. d. O-8-106/1. 97.

¹⁷⁴ Bővebben ld.: PUSKÁS Julianna: i. m. 1996. 86-88.; MURBER Ibolya: *Arcok a tömegből. Az ötvenhatos magyar menekültek társadalom-statisztikai vizsgálata*. In: JANKOVICS József - NYERGES Judit: *Hatalom és kultúra. Az V. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus (Jyväskylä, 2001. augusztus 6–10.) előadásai*. Budapest, Nemzetközi Magyarorságtudományi Társaság, 2004. 2. kötet 959–966. Érdekes adatokat olvashatunk még VÁRALLYAY Gyula: „*Tanulmányúton.*” *Az emigráns magyar diákmozgalom 1956 után* című munkájában (Budapest, Századvég Kiadó – 1956-os Intézet, 1992.), amelyben ír a Dél-Amerikába került 56-os magyar diákokról, valamint megtudhatjuk, hogy 1960. augusztusában Braziliában 35 egyetemre beiratkozott diák volt (i. m. 79-81., 322.).

¹⁷⁵ Dr. Tóth László (1923. 10. 9. Szil – 1998. 09. 21. São Paulo). Középiskoláit Szombathelyen, a Faludi Gimnáziumban, felsőfokú tanulmányait pedig Kassán és Budapesten végezte. 1948-ban doktorált agrár- és szociálpolitikából. 1956 után menekült Braziliába, ahol bekapcsolódott a magyar közösség életébe (segélyegylet, cserkészlet, értelmiségi munka). Egyik alapítója volt a São Paulóban 1977-ben létrehozott *Magyar Szeminárium* nevű értelmiségi körnek. Részt vett a Magyarok Világszövetségének és az Anyanyelvi Konferenciának a munkájában is.

*magyarságé. A São Pauló-i magyarság nagy tragédiája, hogy amíg az első két csoportba tartozó 56-os emigránsok szép számban igyekeztek a biztató brazil konjunktúrát megnyergelni, addig az utolsó csoportba tartozók igyekeztek elkerülni Brazíliát, s ha mégis valamilyen ok miatt sorsuk ide vetette őket, az első adandó alkalommal áteveztek nyugodtabb vizekre. És éppen itt találjuk az egyik lényeges különbséget az Egyesült Államokban és Brazíliában kialakult emigrációs struktúrák között. A birtokunkban lévő információk szerint az ötvenhatos emigráció gyökérverése az Egyesült Államokban együtt járt egy bizonyos szellemi elit kialakulásával. Ez a fejlődési folyamat Brazíliában nem jött létre.*¹⁷⁶

A tömeges magyar bevándorlás ezzel a hullámmal le is zárult. Elszórtan érkeztek még magyarok Brazíliába, pl. a São Pauló-i magyar bencés közösségbe, illetve a francia idegenlégióból a guyanai határ felől, de ezek már elszigetelt jelenségek voltak. A magyarországi demokratikus fordulat a politikai emigrációs pozíciót lényegében értelmetlenné tette, a gazdasági okok szintén megszűntek, hiszen Magyarországon is lehetett szabadon vállalkozni, stb.

Felmerülhet még a visszavándorlás kérdése, ami szintén csak szórványos jelenség lett 1989 után.¹⁷⁷ A volt emigránsok, kivándorlók többsége már Brazíliában eresztett gyökeret, ott éltek a gyermekeik, unokáik, és a magyarországi rokonság távolabb került lelkileg is, vagy már éppen kihalt.

IV. 2. A brazíliai emigrációnk képe a hazai levéltári források tükrében

A második világháború alatt kezdődött, és egészen 1989-ig fennállt az a nemzetközi helyzet, amely Brazíliát és Magyarországot ellentétes katonai, politikai és gazdasági szövetségben tartotta. A külügyminisztérium és az állambiztonsági szervek korszakra vonatkozó tevékenysége már részben kutatható a hazai levéltárakban, így az ottani dokumentumokból is képet kaphatunk a korabeli magyar-brazil kapcsolatokról,

¹⁷⁶ TÓTH László: *A são pauloi magyar szórvány helyzete napjainkban*. São Paulo, é. n. Kézirat. 3-4. l.

¹⁷⁷ Schmidt Judit tanulmányában megemlíti, hogy az 1940-es évek második felében a São Paulóban élő baloldaliak egy része visszaindult Magyarországra. Pontos létszámadatokat nem tudunk. SCHMIDT Judit: i. m. 84. Ld. még: KACZÚR Ágnes: i. m. 1999. 23-33.

valamint a brazíliai magyarságról. Dolgozatunkban nem célunk a magyar-brazil kapcsolatok részletes elemzése, ugyanakkor röviden vázoljuk a két ország közötti hivatalos viszony alakulását is, amely közvetlenül, vagy közvetetten hatással volt a Brazíliában élő emigrációnkra is.

A két ország közötti diplomáciai kapcsolattartás gyökerei a XIX. századra nyúlnak vissza. Ausztria 1816-ban nyitotta meg az első követségét Rio de Janeiróban. 1871-ben II. Péter brazil császár (1841-1889) európai útja során az Osztrák-Magyar Monarchiába látogatott, és eljutott Magyarországra is. A *Vasárnapi Újság*¹⁷⁸ korabeli számai figyelemmel kísérték a császár útját.¹⁷⁹ Talán ennek a látogatásnak is volt szerepe abban, hogy 1873-ban a Brazil Császárság konzulátust nyitott Budapesten. Az első világháború után önállóvá vált Magyarországon lévő brazil diplomáciai képviselő 1925-ben emelkedett követségi szintűre. Ugyan ebben az évben Magyarország is megnyitotta São Paulóban a konzulátusát, majd 1927-ben Rio de Janeiróban a követségét (1923-tól a magyar érdekeket a Rio de Janeiró-i Holland Királyi Követségre beosztott magyar tisztviselő képviselte). A második világháború alatt, 1942-ben szakadtak meg a kétoldalú kapcsolatok.¹⁸⁰ A két ország közötti diplomáciai viszony helyreállítására 1961-ben került, amit 1962-ben brazil részről a budapesti állandó diplomáciai képviselő megnyitása követett.¹⁸¹ 1961 tavaszán - ezzel is jelezve az új brazil külpolitikai irányt - Jânio Quadros brazil elnök több európai szocialista országba,

¹⁷⁸ Lásd bővebben. SONNEVEND Péter: *Szirmok egy hosszú életű lap fájáról. A Vasárnapi Újság (1854-1921) történetéből.* In: KÖVÁGÓ Sarolta, PAÁL László (szerk.): *Többszólalás a könyvtárban. Írások a könyvtár- és az irodalomtudomány köréből.* Kaposvár, Kaposvári Egyetem Csokonai Vitéz Mihály Pedagógiai Főiskolai Kar és Művészeti Főiskolai Kar [közread.], 2005. 125-139.

¹⁷⁹ Pl. a *Vasárnapi Újság* 1871. 40. szám, 523. l. - a császárról képet közöltek az újság 528. lapján; az 1889. évi 47. szám 769. l. „II. Dom Pedro brazíliai császár”; az 1890. évi 1. szám 10-11. l. pedig a „Terézia brazíliai császárné” című cikkeiben is utal II. Péter korábbi pesti látogatására. Az idézett újságmásolatok Ónody Olivér gyűjteményéből származnak.

¹⁸⁰ A brazil – magyar (1816-tól 1867-ig osztrák, 1918-ig osztrák-magyar) diplomáciai kapcsolatok részletes adatait 1961-ig bővebben ld.: TORBÁGYI Péter: i. m. 2007. 256-264. Ezt követően Magyarország csak kereskedelmi kirendeltségeket tartott fenn Rio de Janeiróban és São Paulóban, amelyeket Magyarország titkosszolgálati bázisként is felhasznált. Magyarország számára kellemetlen incidens volt az az eset, amikor 1960. április 27-én Lázár György, a Rio de Janeiró-i magyar kereskedelmi kirendeltség tanácsosa politikai menedékjogot kért és kapott a brazil hatóságoktól. Disszidálása után nyilatkozatainak hatására (a brazil sajtóban felfedte, hogy a magyar kereskedelmi kirendeltség kémközpontként is működött) a brazil hatóságok mint nemkívánatos elemeket kiutasították Erdei János és Déri László kirendeltségi munkatársakat. V. ö.: ÁSZTL 3. 2. 5. O-8-106/1. 31.; MOL XIX-J-1-j Brazília 1965. 31. d. 19. t. 003311/1 8.

¹⁸¹ DÖMÉNY János: *A magyar emigráció szerepe a magyar-latin-amerikai kapcsolatok II. világháború utáni felújításában.* In: ANDERLE Ádám (szerk.): i. m. 1999. 67-71. Magyarország brazíliai követeinek, nagyköveteinek és főkonzuljainak a névsorát 1961-1995, illetve 1988-1995 között ld. az 1. sz. szöveges mellékletben. V. ö.: MOL XIX-J-1-j Brazília 1946-1964 1., 2., 5. d., valamint MOL XIX-J-1-k Brazília 1., 2. d. anyaga; MOL XIX-J-1-j Brazília 1965. 31. d. 19. t. 003311/1 8.

köztük Magyarországra is ellátogatott.¹⁸² A magyar kormánnyal folytatott tárgyalások eredményeként kereskedelmi, fizetési és gazdasági együttműködési megállapodást, valamint hitelnyújtási, kulturális és tudományos-műszaki együttműködési egyezményt is aláírtak.¹⁸³ 1960-1967 között a brazil-magyar kereskedelmi forgalom 7,2 – 20,9 millió rubel között mozgott.¹⁸⁴ A két ország közötti gazdasági kapcsolatok az 1970-es és 1980-as években tovább növekedtek. 1990-ben az összforgalom meghaladta a 147 millió US dollárt.¹⁸⁵ A két ország kapcsolatát 1990-től a tiszteletbeli konzuli hálózat is erősíti. Brazíliában a fővárosban működő magyar nagykövetségen és a São Pauló-i főkonzulátuson kívül hét másik városban működik, vagy működött magyar tiszteletbeli konzulátus (Rio de Janeiro, Belo Horizonte, Florianópolis, Fortaleza, Salvador, Curitiba, Porto Alegre).¹⁸⁶

A vizsgált korszakra vonatkozóan igen gazdag forrásanyagot jelent az állambiztonsági szervek dokumentációja is. A brazíliai magyarságra vonatkozó iratanyag leggazdagabb része az 1960-as évekre esik. Az emigráció tanulmányozásának, azaz az emigránsokhoz való hivatalos hozzáállásnak az elméleti hátterét jól összefoglalja az a jegyzet, amelyet a korszakban a Rendőrtiszti Főiskolán használtak. „*Az ellenség tanulmányozása*” tantárgyhoz használt 55 oldalas füzet szinte mindenre kiterjedően igyekezett bemutatni az ellenségesnek minősített magyar emigrációs szervezeteket.¹⁸⁷ A tankönyvben bemutatták a nyugati magyar emigráció kialakulását, területi megoszlását, jellemezték annak magatartását. Hivatkoztak a Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) Politikai Bizottságának egy 1961. évi, az emigrációval kapcsolatos határozatára, amely megállapította, „*hogy célunk az emigránsok tömegét megnyerni. Nem közömbös számunkra, hogy a tőkés országokban élő magyar emigráció kinek a bázisát képezi;*

¹⁸² V. ö.: MOL XIX-J-1-j Brazília 1946-1964 6. d.

¹⁸³ NÉMETH András: *Brazília*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1963. 134-135. A kereskedelmi kapcsolatokra ld. még: KEPE Ferenc: *Brazil-magyar kereskedelmi kapcsolatok*. Kézirat. H. n., é. n. 1-48. Az 1961-1991. között érvényben lévő kétoldalú megállapodások listáját ld. a 8. sz. táblázatban.

¹⁸⁴ PÉTER Emese: *Latin-Amerika és a szocialista országok közötti kapcsolatok*. In: *Külkereskedelem*, 1969/4. 118.

¹⁸⁵ Az 1990. utáni gazdasági kapcsolatok volumenére ld.: [<http://www.hungria.org.br/brazilmagyarkapcs.html>]. A MOL Külügyminisztériumi (KÜM) anyagában a brazil-magyar kapcsolatokra (politika, gazdaság, emigráció) vonatkozó dokumentumokat tartalmazó dobozok listáját (1946-1990) ld. a 9. sz. táblázatban.

¹⁸⁶ V. ö.: [<http://www.hungria.org.br/altalanosinfo.htm#magyarkepviselvek>]; Magyar Külpolitikai Évkönyv 1990-2006 közötti kötetei.

¹⁸⁷ ÁB 366 - PATKÓ Lajos: *Az ellenség tanulmányozása. 13. téma: Az ellenséges magyar emigrációs szervezetek. Szerepük a Magyar Népköztársaság elleni aknamunkában*. Ideiglenes jegyzet a Rendőrtiszti Főiskola számára. Budapest, BM Tanulmányi és Propaganda Csoportfőnökség, 1972.

nem közömbös, hogy mellettünk vagy ellenünk foglal állást és tevékenykedik.”¹⁸⁸ A tankönyv szerint a párt és a kormány törekvése az volt, hogy az ún. tőkés országokban élő emigránsok legyenek a fogadó országok, vagyis új hazájuk megbecsült dolgozói, öregbítsék Magyarország jó hírnevét, szerezzenek becsületet és tiszteletet munkájuk, tevékenységük alapján saját maguknak és óhazájuknak. Az is cél volt, hogy tartsanak kapcsolatot Magyarországgal, és látogassanak haza időnként. Megállapították, hogy az ellenséges emigrációs szervezetek több mint két évtizedes múltra tekintenek vissza, és tevékenységük annyira szerteágazó, hogy csak a leglényegesebb jellemzőivel tudnak foglalkozni. Azt is kiemelték, hogy az emigráns szervezetek gyakran egymással is szemben álltak, abban azonban mindig megegyeztek, „*hogy a Magyar Népköztársaságot ki kell szakítani a szocialista országok testvéri közösségéből, szembe kell állítani a Szovjetunióval, hogy a régi burzsoá rendet visszaállítsák.*”¹⁸⁹ A jegyzet négy nagy és több kisebb fejezetben járta körül a témakört (I. A nyugati magyar migráció kialakulása, területi megoszlása - 1. az emigráció jellemzése, 2. Az emigráció értelmezése, 3. Az emigráció kialakulásának történelmi körülményei, 4. Az emigráció területi megoszlása,¹⁹⁰ 5. Az emigráció általános jellemző vonásai;¹⁹¹ II. Nemzetközi

¹⁸⁸ ÁB 366. 7.

¹⁸⁹ ÁB 366. 8.

¹⁹⁰ „*Latin-Amerika területén a legtöbb magyar Braziliában él. Számuk 60 ezer. Argentínában mintegy 15 ezer, más, latin-amerikai államokban - főleg Venezuelában és Uruguayban- kb. 15 ezer.*” I. m. 18-19.

¹⁹¹ „*A Nyugaton élő emigráció három rétegből tevődik össze: Legtöbbben az ún. neutrálisok (semlegesek) vannak. Jellemzőjük, hogy a politikai tevékenységtől távol tartják magukat, igyekeznek a fogadó országok törvénytisztelő és becsületesen élő állampolgárai lenni. A Magyar Népköztársasággal kapcsolatban propagandatevékenységet nem fejtenek ki sem mellette, sem ellene. A kinti baloldali magyarokkal és haladó szervezeteikkel nem szívesen érintkeznek, de távol tartják magukat az ellenséges emigrációs szervezetektől is.*

A következő nagy csoport a Magyar Népköztársasággal szemben lojális magatartást tanúsítók rétege. Jellemzőjük, hogy kapcsolataikat nem szakították meg az óhazával, ellenkezőleg, ápolják azokat, és támogatják a befogadó országok haladó mozgalmát. Az MSZMP Politikai Bizottsága 1961. évi említett határozata értelmében a Magyarok Világszövetsége, a Külügyminisztérium, a külképviseletek és más intézmények aktív és eredményes munkát végeznek a lojális emigrációval kapcsolatban - hazánk propagandájának elősegítése, az ország jobb megismerése, valamint a magyar nyelv és kultúra ápolása érdekében. (...)

Az emigráció harmadik rétegét a reakciós, ellenséges emigránsok képezik. Különböző árnyalatú szervezeteik és csoportjaik száma több százra tehető, a nyilvántartott tagok száma kb. 20 ezer. Az ellenséges emigráció kialakulása óta az imperialista hatalmak egyik segédcsapata, melyet a hírszerző szervek - a nemzetközi helyzet változásaitól függően - használnak fel ellenünk. (...)

Az emigráció általános jellemzője a polarizálódás (ellentétes csoportok kialakulása). Ez a folyamat szinte törvényszerű velejárója az emigrációnak, mely számunkra elsősorban az ellenséges emigráció viszonylatában fontos, megosztja erőiket, az egymás elleni harccal is elfoglalja őket, s mindezeket kihasználva a különböző bomlasztási és lejáratási akciókkal tovább gyengíthetjük szervezeteiket.

Ugyancsak általános jellemzője az ellenséges emigrációnak, egyes szervezeteinek az előregedés, az aktív tagok számának csökkenése. Emellett maga az emigrációs élet, az anyaországtól való távollét, az ezután való vágyakozás és ezzel összefüggő számos körülmény egy sajátos, ún. emigránspszichózist hoz létre, amely gyűlölködésben, irigykedésben, torzsalkodásban és egy sor más jelenségben mutatkozik meg, s

emigrációs szervezetek;¹⁹² III. A legfontosabb ellenséges magyar emigrációs szervezetek;¹⁹³ IV: Az ellenséges emigrációs szervezetek hazánk elleni tevékenysége, módszerei). Az V. fejezetben az ellenségesnek meghatározott emigráció elleni állambiztonsági feladatokat az alábbiakban összegezték: „*Kompromittálás, bomlasztás és befolyásolás céljából ügynökséggel kell beépülni az ellenséges emigráció vezető körébe. (...) A politikai és operatív munka eszközeivel tovább lehet és kell élezni az ellenséges emigráció vezetői és szervezetei közötti ellentétet. A lejáratás, a kompromittálás a hírszerzéssel való együttműködésének a bizonyítása elősegítik az ellenséges emigráció befolyásának csökkenését.*”¹⁹⁴

Az eddigi kutatásaink azt mutatják, hogy a brazíliai vonatkozásban az állambiztonsági szervek részéről a legaktívabb periódus az 1960-as évekre esett.¹⁹⁵ 1963. szeptember 5-én hoztak határozatot a *Brazíliai Egyesült Államok levelezési dosszié*¹⁹⁶ megnyitásáról, és ezt követően élénk információáramlás zajlott.¹⁹⁷ A rezidentúra folyamatosan terjesztett fel anyagokat, bár az 1964. május 28-i jelentésben a „Havas” fedőnevű

amely végső soron azt eredményezi - a nem kifejezetten megrögzött személyeknél, vagy esetleg náluk is -, hogy teljes mértékig elszakadnak a hazai valóságtól.

E megállapítással természetesen nem becsüljük le az ellenséges emigráció mai erejét, káros tevékenységét, és az ellenük folytatott harc szükségességét. Világosan látjuk, hogy az ellenséges emigráció ma is igen fontos bázisa a nyugati országok hírszerző szerveinek.” I. m. 19-21.

¹⁹² 1. Szabad Európa Bizottság (Free Europe Committee) - 1949. június 1.; 2. Európai Rab Nemzetek Tanácsa (Assembly of Captive European Nations ACEN) - 1954. szeptember 20. New York. Állandó jellegű képvisellete van Franciaországban, az NSZK-ban, Angliában, Olaszországban, Svédországban, Brazíliában, Argentínában, Chilében.; 3. Szabad Európa Rádió (Radio Free Europe). V. ö. i. m. 22-30.

¹⁹³ 1. Magyar Bizottság, 2. Író- és újságíró emigráció – „*Az író- és újságíró emigráció - zilált állapota ellenére - (nincs központi szervezete) a legveszélyesebb ellenséges kategóriák közé tartozik. Befolyásolja a nyugati közvéleményt, az emigránsokat és a hazai értelmiség egy részét. Tagjai kisebb csoportokban újságok, folyóiratok köré tömörülve folytatják ellenséges tevékenységüket elsősorban írásaikon keresztül. Kb. 150-re tehető a hetente, havonta megjelenő ellenséges lapok folyóiratok száma. Nyilvánosságot kapnak a fogadó országok sajtójában, megjelentetik nagyobb terjedelmű műveiket, tanulmányaikat. (...) Az ellenséges emigráns sajtó - a szervezetekhez hasonlóan - politikailag sokszínű.*”, 3. Magyar Harcosok Bajtársi Közössége (1948 - Innsbruck), 4. Magyar Szabadságharcos Szövetség (1957. január Strasbourg), 5. Hungarista Mozgalom. Külön megjegyzik, hogy „*Brazíliában és Argentínában is jelennek meg nyílas lapok, folyóiratok.*” V. ö.: I. m. 31-44.

¹⁹⁴ ÁB 366. 54-55.

¹⁹⁵ Ebben a korszakban keletkezett többek között az 1960-1972 évkörű, *Hontalanok* című, 499 lapból álló dosszié is, amelynek a 375-379 és a 497-499 közötti oldalai ma még nem kutathatóak. V. ö. ÁSZTL 3. 2. 5. O-8-106/1. A dossziében a Brazíliában élő magyar emigránsok által létrehozott szervezetekről és személyekről, ezek tevékenységéről készült jelentések találhatóak (névjegyzék a Brazíliában működő Magyar Köztársasági Kör vezetőségének tagjairól, hálózati jelentések különböző személyekről, levél ellenőrzések és emigrációból hazatért személyek vallomásai). Az ÁSZTL 3. 2. 5. az anyagát és a többi szekció brazil vonatkozású állományát bővebben ld. a 10-11. sz. táblázatokban.

¹⁹⁶ ÁSZTL 3. 2. 6. O-8-047 21. 1968. január 19-én hoztak határozatot a levelezési dosszié lezárásáról és irattározásáról. V. ö. ÁSZTL 3. 2. 6. O-8-047. 240.

¹⁹⁷ A *Río de Janeiro-i Rezidentúra* című objektum dossziét 1963. október 21-én nyitották meg, és 1969. február 27-én zárták le. Az iratok államtitokként való kezelést az Információs Hivatal 1996. április 25-én még 2049. február 27-ig fenntartotta, majd a „*Szigorúan bizalmas!*” minősítése jóval korábban, a 2003. évi III. tv. 2. §(1) bek. alapján szűnt meg.

informátor arról panaszkodott, hogy a kapcsolatok kialakítása nagyobb nehézségekbe ütközött, mint azt otthoni ismereteik alapján gondolta. Közelebbi kapcsolatot lényegében csak néhány személlyel sikerült kialakítania, de azok operatív szempontból kevésbé érdekesek. Azt is elpanaszolta, hogy az áprilisi események - az 1964-es katonai hatalomátvétel - óta a helyzet még tovább romlott. A brazil személyek kerülnek minden alkalmat, hogy kapcsolatba kerüljenek a szocialista országok követségeinek beosztottjával, mivel az esetleg letartóztatásukat eredményezheti. Az ott élő magyarok is igyekeztek elkerülni a követséget, és csak akkor fordulnak a diplomáciai képviselőkhöz, ha az elkerülhetetlen volt.¹⁹⁸ A 60-as évek közepén tovább erősítették a titkosszolgálati munkát, és egy 1965. február 12-i határozattal megnyitották az *Általános Emigráció - Brazília* című objektum dossziét, mivel adataik szerint Braziliában több, mint százezer magyar emigráns él. A dokumentum leírja, hogy a kivándorlók többsége az 1956. előtti időszakban telepedett le, és a brazil társadalmi és gazdasági helyzet, valamint a szakemberhiány alapján a gazdasági és politikai élet különböző területein helyezkedett el. Úgy értékelték, hogy a Braziliában élő magyar emigránsok egy része a Magyar Népköztársasággal szemben ellenséges politikát és propagandát kifejtő szervezetekhez csatlakozott, vagy olyan sajtótermékeket támogatott előfizetéssel, vagy aktív munkával, pl. cikkírással, amelyek Magyarországgal szemben ellenséges hangot használtak. Megállapították, hogy Braziliában az Amerikai Egyesült Államok politikai, gazdasági és katonai befolyása érvényesült, amely lehetővé tette, hogy az amerikai hírszerző és elhárító szervek az ellenséges beállítottságú szervezeteket és személyeket felhasználják a Magyar Népköztársaság ellen folytatott aknamunkájukban. Így arra a megállapításra jutottak, hogy a Magyarországgal szemben ellenséges tevékenységet folytató szervezetek és személyek megismerése, tevékenységük megakadályozása, valamint befolyásuk szűkítése érdekében szükséges, hogy rendszeres felderítő munkát folytassanak azon a területen.”¹⁹⁹

A titkosszolgálati munkába bekapcsolódott a Magyarok Világszövetsége is, amint azt egy 1961. június 5-én keletkezett, *Feljegyzés a brazíliai kapcsolataink tárgyában* című

¹⁹⁸ V. ö.: ÁSZTL 3. 2. 6. O-8-047 72-74. Ld. még az egyéb tárgyú felterjesztéseket, pl. 1963. szeptember 22.: *a Brazil Külügyminisztérium névsora* - 24.; 1963. október 7.: *Belpolitikai helyzet* - 25-26.; 1963. november 17.: *Braziliában használatos pénznemek* - 28-29.; 1963. november 25.: *Mikes György humorista 'Latin-Amerika papucsban' című könyvének felterjesztése* - 39.; 1963. november 25.: *Szótár felterjesztése* - 40.; 1963. november 29.: *Egy São Paulo-i rádióállomás kommentárja a Külkereskedelmi Irodánk felállításáról* - 35-36.; 1964. július 27.: *Emigrációs lapok felterjesztése* - 81.; stb.

¹⁹⁹ V. ö.: ÁSZTL 3. 2. 5. O-8-106/1 10.

dokumentum tanúsítja. A korszakban az MVSZ-nek 75 személlyel volt rendszeres levelezési kapcsolata, és lapjukat, a *Magyar Híreket*²⁰⁰ 930 brazíliai (90%-ban São Pauló-i) magánszemély címére küldték. Tisztában voltak azzal, hogy lapjuk a közel százezres brazíliai magyarságnak csupán csak mintegy 1 %-hoz jutott el. Éppen emiatt szerették volna növelni a Magyar Hírek olvasóinak számát, hiszen felfogásuk szerint az ott megjelenő *"jobboldali reakciós"*-nak minősített lapok erősen ellenséges befolyás alatt tartották a magyarokat. Kérték, hogy a követség küldjön magyar címeket, köztük a vallásos, polgári rétegekhez tartozó magyarokét is, más nagyobb városokból, de még São Paulóból is. Jelezték, hogy a vallásos egyesületek, a papok, a helyi magyar lapok előfizetőinek a nevét és címét, valamint São Pauló város telefonkönyvét igen jól fel tudnák használni tevékenységük szélesítése érdekében. Kifejezték készségüket, hogy sajátos eszközeikkel szívesen támogatják a magyarok között ott végzendő társadalmi és politikai munkát.²⁰¹ 1964. március 20-tól április 8-ig az MVSZ két tisztviselője, Szántó Miklós és Komornyik Zoltán jártak Brazíliában. Utazásuk célja az volt, hogy tájékozódjanak a brazíliai magyarság különböző rétegeiről, életkörülményeiről, gondolkodásmódjukról, és mindezek ismeretében árnyaltabb és hatékonyabb politikai munkát végezhesse.²⁰² Az 1960-as évek tehát a tájékozódás, információszerzés időszakát jelentették. Érdeemes részletesen is idézni Droppa Gusztáv követ a *Magyarok közti munka* tárgy című, 1962. március 30-án kelt levelét, amelyben a következő feladatokat jelölte meg:

„Ebben az időszakban tovább kell folytatni a Sao Pauló-i és a Rio de Janeiró-i magyar kolónia erőviszonyainak felmérését, majd pedig az ország többi részében élő magyarok céltudatos felkutatását.

(...) A felkutatás után, ill. azzal egyidőben sürgősen fel kell dolgoznunk emigrációs politikai szempontból a brazíliai magyarságot. A feltérképezés mellett fő célkitűzésünk a lojális emigráció erősítése és a jobboldali emigráció bomlasztása.

Tájékoztatási munka a lojális emigrációban (filmvetítések, fényképiállítások, 1963. májusától Magyar Szó²⁰³ néven lap kiadása, kultúrkör létrehozása Rió-ban a

²⁰⁰ A *Magyar Híreket* „hazacsalogató újságnak” hívták egymás között az emigránsok. Személyes interjú ÓNODY Desiréevel (2002. január).

²⁰¹ V. ö.: ÁSZTL 3. 2. 5. O-8-106/1 70-71, 71/1.

²⁰² Tapasztalataikról részletes beszámolót írtak. V. ö.: MOL XIX-J-1-j Brazília 1946-1964. 2. d. XII-110 1/-45/14-1 1-11.

²⁰³ 1946-1948 között létezett egy baloldali hangvételű *Magyar Szó* című lap São Paulóban. V. ö.: *A brazíliai magyar sajtó* című fejezettel. 1962-1963-ban a Rio de Janeiróban működő Magyar Követség

jobboldali egyesületek ellensúlyozására, lojális magyarok társasutazása Magyarországra).

Jobboldali egyesületek bomlasztása.

A „középutas” egyesületekbe igyekszünk bejutni. Tájékoztatói anyagok révén felvettük a kapcsolatot a Rio de Janeiró-i Bridzs Klub-bal, valamint a São Pauló-i Sportklubbal. Még ebben a hónapban kísérletet teszünk arra, hogy a Segélyegylettel felvegyük a kapcsolatot.

Kimondottan jobboldali egyesületek bomlasztása. (...) Amennyiben lehetőségünk lesz rá, megkíséreljük a Délamerikai Magyar Hírlap egy-két szerkesztőjének leszerelését, hazatérés, vagy magyarországi látogatás útján. Jobboldali vezetők kompromittálását a brazil sajtó útján megvalósíthatónak tartom. (...)

Brazil-magyar kulturális egyezmény felhasználása emigrációs célok érdekében.

Ösztöndíjas diáksereprogramban feltétlenül biztosítani kell Braziliában élő, lojális magyar szülők gyermekeinek magyarországi nevelését, ami rendkívül jelentős lenne távlati emigrációs politikánk érvényesítése érdekében.”²⁰⁴

Szintén 1962-ben egy „Jókai” fedőnevű ügynök is járt Dél-Amerikában, akivel kiegészítő jelentést készítettek az alábbi szempontok alapján: az adott személy hol dolgozik, munkaköre, anyagi helyzete; politikai nézetei; kapcsolatai kormánykörök felé, ezek elemzése; tagja-e valamilyen pártnak, vagy társadalmi szervezetnek; van-e az illető barátai, ismerősei között olyan, aki kapcsolatokkal rendelkezik kormánykörök, pártok, társadalmi szervezetek felé; az adott személy utazik-e munkájából, vagy egyéb körülményeiből adódóan az Amerikai Egyesült Államokba; az adott személy gyerekei hol dolgoznak, mi a beosztásuk, ha tanulnak hol, milyen egyetemen; az adott személy mióta tartózkodik Braziliában; Magyarországról való eltávozásának körülményei, miért hagyta el az országot (kivándorlás, disszidálás); Magyarországról történt eltávozása óta volt-e Magyarországon; közeljövőben tervez-e magyarországi utazást; rokonai, barátai, ismerősei között vannak-e olyanok, akik Magyarországot meglátogatták, vagy meglátogatni kívánják; az adott személy magyarországi kapcsolatainak részletes

Nova Hungria. Boletim Informativo néven adott ki időszakos tájékoztató - propaganda - anyagot. Az öt megjelent szám (1962. december, 1963. április, 1963. május, 1963. augusztus, 1963. december) 20-32 oldalon, 15-36 képet tartalmazott, és elsősorban a Magyar Népköztársaság kulturális, gazdasági és szociális fejlődését igyekezett bemutatni. A kiadvány az OSZK-ban elérhető.

²⁰⁴ V. ö.: ÁSZTL 3. 2. 5. O-8-106/1 78-83.

jellemzése (munkahely, beosztás, politikai nézet, kapcsolatának jellege a Brazíliában élő személlyel.²⁰⁵

1964. január 28-án a Rio de Janeiróban tevékenykedő „Havas” fedőnevű ügynöknek külön utasítást adtak a Brazíliában tevékenykedő reakciós magyar emigráns szervezetek helyzetének a felmérésére. A szervezetekre vonatkozó összefoglalót az alábbi szempontok alapján kellett összeállítani: a szervezet létrejöttének időpontja, körülményei, kik hozták létre, milyen feladattal; a szervezet célkitűzései, milyen módszerekkel igyekezett azt megvalósítani, miben nyilvánult meg tevékenysége; a befogadó ország hivatalos szerveivel meglévő kapcsolataik, anyagi támogatást honnan kaptak; vezetői, taglétszámuk,²⁰⁶ befolyásuk, a szervezeten belül végbement változások, a szervezet vezetői és a különböző szervezetek között fellelhető ellentétek, ezek esetleges fokozásának és a titkosszolgálat részéről történő kihasználásának a lehetőségei; a szervezet tevékenységének figyelemmel kísérésére meglévő vagy számításba vehető lehetőségek; a szervezet milyen propaganda eszközökkel rendelkezett (sajtó, nyomtatott kiadványok, stb.).²⁰⁷ A 70-es években is tovább folytatódott a brazíliai magyar emigránsok megfigyelése. Az állambiztonsági szolgálatok 1970. február 19-én nyitották meg azt a dossziét, amelyben egy „Mátrai Sándor” fedőnevű ügynök a Rio de Janeiróban és a São Paulóban lévő magyar kereskedelmi kirendeltség munkatársaként többek között az emigráns magyarokról és a követség munkatársairól is jelentett.²⁰⁸ Külön figyelték a São Paulóban tevékenykedő, iskolát alapító, valamint a helyi magyar közéletben kimagaslóan aktív szervező tevékenységet vállaló magyar bencéseket is.²⁰⁹ Az egyházi emigráció szemmel tartása

²⁰⁵ V. ö.: ÁSZTL 3. 2. 5. O-8-106/1 85-86.

²⁰⁶ Az emigráns magyar szervezetek tisztában voltak azzal, hogy többek között a tagságukra vonatkozó adatokat a magyar állambiztonsági szervek próbálják megszerezni. Az egyesületek címlistáit féltve őrizték, mert attól is tartottak, hogy a magyarországi rokonoknak kellemetlenségük lehet. V. ö.: PILLER Gedeon: i. m. 1996. 50. Az aggodalom nem volt alaptalan, mert a magyar követség ideiglenes ügyvivője, Soós Lőrinc már 1963. augusztus 12-én egy 73 oldalas brazíliai magyar címlistát terjesztett fel a külügyminisztérium részére. A lista Rio de Janeiró-i, Porto Alegre-i és São Paulo-i magyarok nevét, címét, foglalkozását, születési adatait, emigrációs aktivitását tartalmazza. V. ö.: MOL XIX-J-1-k Brazília 1946-1964. 4. d. XII-110 64/KM/63.

²⁰⁷ ÁSZTL 3. 2. 5. O-8-106/1 111. A „Havas” fedőnevű ügynök jelentéseit ld. még: ÁSZTL 3. 2. 6. O-8-047.

²⁰⁸ V. ö.: ÁSZTL 3. 2. 3. Mt-1347/1.

²⁰⁹ V. ö.: ÁSZTL 3. 2. 4. K-1835. A szekció évköre: (1932) 1945-1990 (1991). A vizsgált korszakban a bencések közül többen is felkerültek az ún. *tiltónévjegyzékbe*, ami azt jelentette, hogy az illető személy a Magyarországra történő beutazáshoz, illetve átutazáshoz vízumot nem kaphat. Kerényi Olaf utoljára pl. 1972. augusztus 8-i határozattal került fel a listára, ahonnan 1974. november 18-án az alábbi indoklással törölték: *"Ellenséges tevékenységéről információkkal nem rendelkezünk."* V. ö.: ÁSZTL 3. 2. 5. O-8-106/2 568., 575.

amúgy is a kiemelt feladatok közé tartozott, mivel úgy vélték, hogy e csoport különösen aktív ellenséges tevékenységet folytatott Magyarország és a többi korabeli szocialista ország ellen. Meggyőződésük volt, hogy tevékenységének eszközeként jelentős mértékben felhasználta a postai forgalmat is, így pl. az országba bejövő, kimenő, valamint az országon belüli egyházi levelezés feldolgozását 1958. év második felétől végezték rendszeresen. Felfogásuk szerint úgy értékelték, hogy az *"egyházi reakció"* az emigrációban állandóan napirenden tartotta a *"népi demokratikus rendszer elleni féktelen gyűlöletet, szítva az irredentizmust, nacionalizmust, kommunista és szovjetellenességet, az 1956-os ellenforradalom eszméit."* Mindezt azzal is bizonyítva látták, hogy az egyházi emigráció nemcsak a vallás területén fejtett ki tevékenységet, hanem aktívan bekapcsolódott az emigráció politikai munkájába is.²¹⁰

A vizsgált levéltári anyag egyértelműen megerősíti azt, hogy a brazíliai magyarság túlnyomó többsége és a hivatalos Magyarország politikai szempontból ellenséges oldalon állt. Ugyanakkor azt is ki kell emelni, hogy a kapcsolatok normalizálása jóval az 1989-es események előtt megtörtént. Már az 1960-as évek végén sor került egy-egy olyan nyilvános gesztusra is, amivel a korabeli magyar követség nyíltan próbált közeledni a brazíliai magyarokhoz.²¹¹ Magyarország és a brazíliai magyarság közötti kapcsolatok elmélyítését természetesen az 1989-től bekövetkezett politikai változások is tovább segítették. De hangsúlyoznunk kell, hogy a Brazíliába akkreditált diplomatáink már jóval a rendszerváltás előtt keresték a kapcsolatot a helyi magyarsággal. Figyelembe vették ugyanis azt a realitást, hogy munkájukat nem végezhetik a viszonylag nagy számú helyi magyarság erkölcsi támogatása nélkül. A kiküldött diplomaták évenként elkészített, külön emigrációs munkaterv alapján foglalkoztak az ottani magyarsággal. Az 1966. évi munkatervben többek között a következő célok szerepeltek: havonta egy alkalommal São Paulóba utazás a követség konzuli területen dolgozó munkatársai részére, hogy a lojális Március 15. Kulturális Egyesület munkáját segítsék (filmek kölcsönzése, tanácsadás); a meglévő kapcsolatokat ápolják (pl. a Református Egyházközséggel); az egyéb, nem lojális egyesületekkel, vezetőikkel kapcsolatot kialakítsanak, munkájukat, tevékenységüket megismerjék. Az is cél volt,

²¹⁰ V. ö.: ÁB 281 - *Összefoglaló jelentés az egyházi emigrációról*. Budapest, 1959. március 20. 1-6. Ennek a dokumentumnak a szigorúan titkos minősítése az 1995. évi LXV. tv. 28. § (2) bekezdésére figyelemmel szűnt meg.

²¹¹ Ld. pl. a Magyar Követség könyvadásmányát 1969-ből. V. ö.: MOL XIX-J-1-j Brazília 1968. 19. d. 18-1. t. 001416/6., MOL XIX-J-1-j Brazília 1969. 22. d. 18-1. t. 007443., *Híradó*, 1997. június, 10. évf. 23. sz. 20.

hogy a második és harmadik generáció felé végzett munka lehetőségét vizsgálják meg és alkalom adtán fokozzák.²¹² Kovács Zoltán követ 1967. áprilisában, São Pauló-i útja során nemcsak a lojalis Március 15. Kulturális Egyesületet és a politikai szempontból semlegesnek ítélt Református Egyházközséget kereste fel, hanem a korabeli hivatalos magyar felfogás szerint kimondottan ellenséges emigrációs körbe tartozó Szent Imre Kollégiumot is, ahol *"udvarias, korrekt módon uzsonnát szolgáltak fel."*²¹³ Egy későbbi jelentésben is megerősíti, hogy ez utóbbi intézményben *"1967.. április 14-én tett látogatásom és a viszontlátogatás során józanabb hangvételt tapasztaltam."*²¹⁴ A kapcsolatépítés és a kölcsönös közeledés a későbbiekben is folytatódott. 1974-75-ben Terjék Mihály ügyvivő több alkalommal is meglátogatott különböző São Pauló-i emigráns szervezeteket, és jelentésében külön kiemelte a Szent Imre Kollégiumban tett látogatásának *"udvarias légkörét."*²¹⁵ Ebben az időszakban ismét felmerül a São Paulóban létesítendő konzulátus szükségessége is, ami egyrészt a helyi magyarság, másrészt pedig a gazdasági kapcsolatok miatt lenne fontos.²¹⁶

Az 1970-es évek végére tehát megszorodnak a magyar diplomaták São Pauló-i magyar intézményeknél tett látogatásai. Noha 1972-ben a Rio de Janeiróban lévő Magyar Követség átköltözött az új fővárosba, Brasíliába, és ez - a még nagyobb távolság miatt - egy időre megnehezítette az emigrációs munkához szükséges rendszeres utazásokat, de az 1974-től nagykövetségi rangban működő képviselő emigrációs költségvetését 1978-ra megemelték. Az 1978. évi munkatervben több kulturális célkitűzés is szerepelt, többek között magyar rajzfilmbemutató szervezése, a Könyves Kálmán Szabadegyetem, a Segélyegylet és a tánccsoport részére könyvek, hanglemezek és tánckoreográfiák küldése.²¹⁷ 1979-re már szinte az összes, még működő São Pauló-i magyar szervezettel volt a nagykövetségnek kapcsolata, és a dokumentumokból az is kitűnik, hogy az 1980-as években elsősorban gazdasági megfontolásokból szorosabb együttműködésre törekedtek a Magyarországhoz üzleti vonalon kapcsolódó emigráns csoportokkal.²¹⁸ Az 1982. november 1-jén megnyitott

²¹² V. ö.: MOL XIX-J-1-j Brazília 1965. 31. d. 19. t. 003032/1-3.

²¹³ MOL XIX-J-1-j Brazília 1967. 24. d. 18-191. t. 003/27

²¹⁴ MOL XIX-J-1-j Brazília 1968. 19. d. 18-1. t. 001416/1

²¹⁵ V. ö.: MOL XIX-J-1-j Brazília 1975. 43. d. 18-1. t. 002603.

²¹⁶ V. ö.: MOL XIX-J-1-j Brazília 1977. 35. d. 001105.

²¹⁷ V. ö.: MOL XIX-J-1-j Brazília 1977. 35. d. 18-1. t. 003472., 004909.; MOL XIX-J-1-j Brazília 1978. 39. d. 18-1 t. 001593.

²¹⁸ V. ö.: MOL XIX-J-1-j Brazília 1979. 38. d. 003970.; MOL XIX-J-1-j Brazília 1984. 41. d. 18-1-19. t. 005753.

São Pauló-i konzulátus igazolta az előzetes várakozásokat, és nagyban segítette az emigrációs munkát. A jelentésekben kiemelték, hogy az emigráció részéről is megvan az érdeklődés a kapcsolatok bővítésére. Sokan igényelnék a rendszeres egyleti életet is, ahol nyelvoktatás, filmbemutatók és magyarországi művészek előadásai lennének. Legtöbben a magyar nyelvoktatást hiányolták, pedig a második és harmadik generációból *"ma már nagyon sokan szívesen tanulnának magyarul vagy tökéletesítenék nyelvtudásukat."*²¹⁹ Az 1985-ben létrehozott São Pauló-i Magyar Házat már 1986. januárjában meglátogatta Varga Sándor nagykövet és Terjék Mihály tanácsos. A Magyar Nagykövetség ajándékként átadott televízió és videó-készülék elfogadása ugyan még elvi vitákat váltott ki az emigránsok között, de a kapcsolatok baráti irányba történő fejlődését nem akadályozta.²²⁰ Az 1985-től kezdődően a nagykövetség és a konzulátus által megrendezett Magyar Hét 1987-től a gazdasági programok mellett kulturális kínálattal is segítette a kapcsolatépítést,²²¹ és az 1988. évre megfogalmazott emigrációs munkaterv kiemelte, hogy csökkent az ellenséges politikát folytató csoportok tevékenysége és befolyása, sőt egyre több jobboldali személy is kapcsolatot keres a hivatalos magyar képviselőkkel. A célkitűzések között pl. az alábbi pontok szerepeltek: a kapcsolatok bővítése a gazdasági - kereskedelmi szempontból szóba jöhető magyar származású üzletemberekkel; az egyházközségek munkájának figyelemmel kísérése, lehetőség szerint segítség nyújtás a lelkész - pap utánpótlásban; a működő egyesületek munkájának segítése, különböző anyagokkal való támogatása, munkájuk biztatása, rendezvényeik látogatása; kiemelt figyelmet fordítani az ifjúságra, támogatni a magyar nyelv, kultúra és a népszokások megőrzésére irányuló erőfeszítésében; segíteni a tánccsoportok munkáját, az utánpótlás nevelésüket; figyelmet fordítani a cserkész munkára, időnként kulturális anyagot juttatni részükre; támogatni, hogy minél több magyar származású fiatal jusson el Magyarországra felsőfokú ill. középfokú tanulmányokra, mivel a később visszatérő fiatalok utánpótlást és erősítést jelentenek a magyar munka számára. Az is felmerült már ekkor, hogy foglalkozzanak az ottani emigrációs emlékek (könyvek, dokumentumok) összegyűjtésével, valamint a magyar művészi és egyéb értékek hazajuttatásával.²²² 1988. december 31-én pl. Bernád György São Pauló-i főkonzul meglátogatta a helyi magyar öregotthon, a Szeretetház

²¹⁹ MOL XIX-J-1-j Brazília 1983. 40. d. 18-93. t. 004544.

²²⁰ V. ö.: MOL XIX-J-1-j Brazília 1986. 39. d. 18-19. t. 001596.

²²¹ V. ö.: MOL XIX-J-1-k Brazília 1985. 36. d. 18-717. t.; MOL XIX-J-1-k Brazília 1987. 17. d. 18-5. t. 5491-3., 18-7. t. 6022.

²²² V. ö.: MOL XIX-J-1-j Brazília 1988. 28. d. 18-19. t. 002389.

lakóit, és újévi jókívánságként magyar italokat, valamint pénzadományt adott át. 1989. március 29-én ismét volt egy főkonzuli látogatás, amikor húsvéti ajándékként egy videó készülékkal lett gazdagabb a Szeretetház.²²³ A következő lépésként 1990. szeptember 19-én a Könyves Kálmán Szabadegyetem meghívására előadást tartott az elmúlt 2-3 év magyarországi eseményeiről. „*Ez volt az első olyan alkalom, amikor a são pauloi hivatalos magyar képviselő vezetője tartott előadást az itteni magyarság képviselőinek részvételével.*”²²⁴ Október 27-én pedig - 34 év után először - szintén együtt ünnepelte a São Pauló-i magyar kolónia és Magyarország külképviselete az 1956-os forradalom és szabadságharc évfordulóját, valamint a Magyar Köztársaság kikiáltását.²²⁵ Ettől kezdve természetes lett a közös ünneplés, és a későbbiekben a mindenkor magyar kiküldött diplomaták állandó vendégei, többször előadói lettek a São Pauló-i magyarság programjainak, eseményeinek.²²⁶

Összefoglalásként megállapíthatjuk, hogy az 1945-től 1990-ig tartó időszak kapcsolattörténete négy nagyobb korszakra tagolható. Az első szakaszt, az 1945-1961 közötti éveket a hivatalos kapcsolatok hiánya és a legtöbb emigrációs szervezet részéről a korabeli Magyarországtól való teljes politikai elhatárolódás jellemezte. A második periódusnak a diplomáciai viszony helyreállítását követő néhány évet tekinthetjük, amely a titkosszolgálati tevékenység segítségével az emigrációról történő információszerzés, az ideológiai - elvi szembenállás, esetenként ellenségeskedés (pl. a sajtón keresztül), ugyanakkor az első szórványos - titkos - kapcsolatok létesítésének is az időszaka volt. A harmadik korszakot az 1960-as évek végétől számíthatjuk, amikor a nyílt közeledés első jelei megmutatkoztak, és az 1980-as évek elejéig tartó időszakban fokozatosan enyhült a politikai feszültség, ami a kölcsönösen meglévő bizalmatlanság lassú feloldódásához vezetett. Ezekben az években vált gyakorlattá a diplomaták rendszeres (évenkénti) látogatása egy-egy São Pauló-i magyar szervezetnél, ami a kapcsolatok mélyülését eredményezte. Mindehhez hozzájárult az emigráció belső megosztottságának a csökkenése is. Hiszen míg a második világháborút követően az 1950-es évek végéig létrehozott emigráns szervezetek maguk is polarizáltak voltak és

²²³ *Híradó*, 1989. április, 2. évf. 5. sz. 1., 3., V. ö.: MOL XIX-J-1-j Brazília 1990. 14. d. 18-93. t. 001688

²²⁴ *Híradó*, 1990. november, 3. évf. 10. sz. 3. V. ö.: MOL XIX-J-1-j Brazília 1990. 14. d. 18-142. t. 003232., 18-I-21. t. 003472.

²²⁵ *Híradó*, 1990. november, 3. évf. 10. sz. 10.; MOL XIX-J-1-j Brazília 1990. 14. d. 18-93. t. 001688

²²⁶ Nagy sikert arattak pl. Benyhe János nagykövet *Magyar értelmiség a Kádár-rendszerben* (1991. március 16. értelmiségi szeminárium az ún. *Reménység Tanyán*), valamint az *Anyanyelvünk állapota* (1991. március 18. Könyves Kálmán Szabadegyetem) című előadásai. V. ö. *Híradó*, 1991. május, 4. évf. 11. sz. 4-5. Ld. még a *Híradó* későbbi számait.

gyakran egymást is támadták pl. a különböző sajtótermékeiken keresztül, addig az 1960-as évek - részben brazil belpolitikai és gazdasági okok miatt - több egyesület és emigráns intézmény megszűnését, átalakulását hozták. Mindez együtt járt egy generációváltással is, és az 1970-es évek kevésbé hangos, a korábbi és a későbbi időszakokhoz viszonyítva csökkent intenzitású közösségi életét az 1980-as évektől megfigyelhető újjászületés váltotta fel. Ez egyrészt új arcok és fórumok (a Szóval c. lap és a Magyar Szeminárium értelmiségi köre) feltűnésében, másrészt pedig a Segélyegylethez tartozó, 1985-ben megnyíló Magyar Ház integráló tevékenységében jelentkezett. 1985-től számíthatjuk a negyedik szakaszt, amikortól a São Pauló-i magyarság egyesületi életében aktív szerepet vállalók nyitottsága, valamint a kiküldött diplomatáknak a "brazíliai magyar honfitársakhoz" való pozitív viszonyulása megteremtették az alapot ahhoz, hogy a korábbi évtizedek feszültségei ellenére Brazíliában már a rendszerváltás előtt néhány évvel korrekt, egymás munkáját támogató kapcsolatok alakuljanak ki.

IV. 3. A São Pauló-i magyarság helyzete a második világháború végétől az 1960-as évekig

Brazíliában - egyben Latin-Amerikában - a legtöbb magyar, vagy magyar származású személy São Paulóban él. Találunk még magyarokat kisebb létszámban Rio de Janeiróban, Belo Horizontéban, Porto Alegreben, illetve szórványban más helységeken is, de a vizsgált korszakban meghatározó egyesületeket nem hoztak létre.²²⁷ Munkánkban a továbbiakban a São Paulóban élő magyarság szervezeteit, közösségi életét és történetét mutatjuk be.

A bevándorló közösségek megtartó ereje nagymértékben az egyesületi élet minőségétől függ. A magyarok különböző kulturális és egyéb szervezetekben egyéni és közösségi szinten élhették meg identitásukat, hagyományaikat, hathatósan segíthették egymást az új környezetbe való beilleszkedésben. A sokszor évtizedekig igen tevékenyen és jól szervezeten működő civil szervezetek az utókor számára is fontos, maradandó értékeket teremtettek. A második világháború ugyanakkor komoly törést okozott az 1920-as, 1930-as években virágzó brazíliai, azon belül a São Pauló-i magyar közösségi életben. Alvári Béla, a Rio de Janeiró-i Svéd Követségre beosztott konzuli igazgatási segédfelügyelő a washingtoni magyar képviseleten keresztül 1944. október 3-án Rio de Janeiróból azt jelentette, hogy São Paulóban politikai okokból a helyi magyarságból senki sincs letartóztatva, és a magyar lelkészek ugyan úgy, mint a háború előtt, szabadon, fáradtságot nem ismerve dolgoznak, de súlyos probléma a magyar iskolák tanítóinak a megélhetése, illetve az, hogy a kolónia egyleti élete *"ma már úgyszólván teljesen szünetel."*²²⁸ Egy 1946-ban kelt dokumentum²²⁹ szerint a háború után Rio de Janeiróban létezett a *Brazíliai Magyar Segélyakció* (más néven a *Brazíliai Vöröskereszt Magyar Bizottsága - Comitê Húngaro da Cruz Vermelha Brasileira*), amely 1945-ben alakult, és elsősorban a világháborús menekültek és a Magyarországon segítséget szenvedők megsegítésére gyűjtött és küldött rendszeresen adományokat (pénz és egyéb

²²⁷ Kivételt Rio de Janeiro képez, ahol egészen az 1990-es évek végéig a Dömötör család kezdeményezésére volt magyar kultúrélet (pl. 1950-től működött egy a Brazil-Magyar Kultur Egyesület, későbbi nevén a Mindszenthy Kultúregyesület). V. ö. PILLER Gedeon (összeáll.): i. m. 1996. 20-21.

²²⁸ MOL XIX-J-1-k Brazília 1946-1964. 2. d. XII-114. t. 1044/1946/9.

²²⁹ Alvári Béla beadványa, 1946. április 26. V. ö.: MOL XIX-J-1-k Brazília 1946-1964. 2. d. XII-114. t. 9/1309/1946.

segély) a genfi Nemzetközi Vöröskereszt központi irodáján keresztül.²³⁰ Ezen kívül São Paulóban a Sociedade Beneficente 30 de Setembro (a Brazíliai Magyar Segélyegylet), a Magyar Sportklub (ami tulajdonképpen szintén egy segélyakció volt az izraelita vallásúak számára), az União Húngara de São Paulo (a későbbi, a korszak Magyarországgal lojális Március 15. Kulturális Egyesület), a Szent István Római Katolikus Egyházközség, az Evangélikus Egyházközség (ez hivatalosan csak 1958-ban alakult meg), a Református Egyház és a hozzá tartozó Keresztyén Ifjúsági Egyesület (União da Mocidade Reformada), az Izraelita Hitközség (Sinagoga Paulista Israelita) és a Baptista Egyház (Primeira Igreja Baptista Húngara) működött. A beadvány külön kiemelte a három bencés személyét, Szelez Arnoldot, Jordán Emilt és Hets Aureliánt,²³¹ akikről megjegyezte, hogy *"hivatásuk magaslatán állnak"*. Arról is tudósított, hogy akkor magyar nyelvű lap nem volt, de minden vasárnap délelőtt a Rádió Cultura félórás magyar zenei programot közvetített dr. Szedő Miklós operaénekes²³² *"hozzáértő vezetése mellett."* Néhány év elteltével megelénkült a helyi magyarság közösségi aktivitása, és az 1950-es években São Paulóban - Schmidt Judit gyűjtése és értékelése szerint - az alábbi csoportosulások, kulturális szervezetek és sajtókiadványok tevékenykedtek:²³³ *"baloldali nézeteket vallók csoportja (100-120 fő); Délamerikai Magyarok Szövetsége (vezetőjük dr. Jordán Emil bencés perjel);²³⁴ hungaristák (150 fő) - nacionalisták, de sem nyilasok, sem fasiszták, céljuk a Nagy-Magyarország visszaállítása; Magyar Harcosok Bajtársi Közössége (a Magyar Nemzeti Bizottmány katonai egysége);²³⁵ magát politikamentesnek és felekezeten felül állónak nevező csoport (kb. 4-500 fő); Brazil-Magyar Kultúregyesület (BMKE);²³⁶ Baross Gábor Kör; Fészek – Művészek Klubja; Széchenyi Ifjúsági Kör; „Múzsza” - Magyar Művészek*

²³⁰ Rövid történetét ld. később.

²³¹ Tevékenységüket ld. később.

²³² Dr. Szedő Miklós (Budapest 1898 - Budapest 1978) operaénekes, orvos, 1939-1948 között Braziliában tevékenykedett. Életrajzát ld.: <http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/ABC14240/14662.htm>.

²³³ SCHMIDT Judit: i. m. 84-87.

²³⁴ Nem helytálló az az információ, miszerint ez *„elsősorban a São Paulóban letelepedett nyilasokat és egyéb erősen konzervatív csoportokat (kb. 120-130 fő) fogta össze. Ez erősen sovinizta és antiszemita nézeteket képviselő csoport volt."*

²³⁵ *Magyar Harcosok Bajtársi Közössége 14. A. főcsoportja - Szent László Kulturális és Jótékonyági Egyesület* címen jegyeztették be hivatalosan. Ld.: KÖGL J. Szeverin: i. m. 1992. 41. Téves az az információ, hogy az MHBK az MNB katonai egysége volt.

²³⁶ 1950. január 25-én alakult meg a São Pauló-i BMKE, *Sociedade Cultural Brasil – Hungria* néven. Ugyan ebben a hónapban jött létre a Rio de Janeiro-i BMKE is. Bővebben ld.: KÖGL J. Szeverin: i. m. 1992. 25., 53.; PILLER Gedeon (összeáll.): i. m. 1996. 20., 22.

*Érdekképviselője (a BMKE keretében);²³⁷ Cserkészek (Dobó Katica leánycserkészcsapat és Szent Imre fiúcsapat); Vörösmarty Irodalmi Kör; Liszt Ferenc Kórus; Magyar Nőszövetség; Sajtó: Délamerikai Magyar Hírlap;²³⁸ Új Magyarság; Vártán; Kárpáti Őrszem; Magyar Egység; Magyar Világ; Kultúra; Harangszó." A fentiekén kívül a korszakban meghatározó szerepet játszott az 1926-ban alapított Brazíliai Magyar Segélyegylet (*Associação Húngara Auxiliadora do Brasil* – 1943-tól *Associação Beneficente 30 de Setembro* néven)²³⁹ és az 1949-ban alapított Könyves Kálmán Szabadegyetem.²⁴⁰ Mindkét intézmény a mai napig működik. Ezekén túl említést érdemel még a *Magyar Színjátszó Társaság* (1951), amely 1954-től *Magyar Játékszín* néven létezett.*

Az egyházi élet a felekezetek szerinti közösségekben zajlott, szintén komoly megtartóerőt közvetítve. 1931-óta 3 nagy történelmi egyház helyi szerveződése fogta össze a hívő brazíliai magyarságot: a *Szent István Király Római Katolikus Egyházközség*, a *Brazíliai Magyar Református Egyház*, valamint a *Magyar Anyanyelvű Izraelita Hitközség*.²⁴¹ Egyházközségi szinten a *Magyar Evangélikus Egyház* 1958-ban alakult meg.²⁴²

Egy 1961. június 5-i titkosszolgálati jelentés sorra vette a látókörükbe került magyar egyesületeket, amelyekről az alábbiakat állapították meg: „*A Március 15. Egyesületen kívül más lojális egyesületről nincs tudomásunk, ilyenrel nincs kapcsolatunk. (...) A DMH alapján az alábbi egyesületekről van tudomásuk: 1. Szent István Római Katolikus Egyházközség (szentmiséket tartanak magyar lelkipásztorokkal, rendszeresen látogatnak magyar településeket. 2. Brazil-Magyar Segélyegylet (Kölcsönkönyvtárunk van, orvosi rendelést biztosítanak betegek részére, használt ruházati cikkeket vesznek át*

²³⁷ Kögl Szeverin munkájában azt írja, hogy a „*Clube dos Artistas Húngaros no Brasil 1955. február 3-án alakult és május 21-én mutatkozott be. Két csoportban is szerepeltek: Múza és Fészek Klub néven.*”
KÖGL J. Szeverin: i. m. 1992. 29.

²³⁸ Levéltári források is bizonyítják, hogy a *Délamerikai Magyar Hírlap* nem tekinthető „*a Magyar Nemzeti Bizottmány hivatalos fórumá*”-nak. V. ö.: SZILÁGYI Ágnes Judit - SÁRINGER János: i. m. 169-170.

²³⁹ Történetét ld. később, ill.: PILLER Gedeon (összeáll.): i. m. 1996.

²⁴⁰ P. TÓTH Veremund OSB (szerk.): *Magyar Műhely a Dél Keresztje alatt. A Könyves Kálmán Szabadegyetem Emlékkönyve III. (1949-1999)*. São Paulo – Pannonhalma, 1999.

²⁴¹ KÖGL J. Szeverin: i. m. 1992. 10-14.; ÓNODY Olivér: *O culto dos santos húngaros no Brasil e a história da Igreja Católica romana húngara no Brasil*. Rio de Janeiro: *Revista do Instituto Histórico e Geográfico Brasileiro*, 153. (374), jan./mar. 1992. 47-224. Dr. MÉSZÁROS Károly: *Magyar baptisták a dél-amerikai kontinensen*. In: *Theológiai Szemle*, 1994/3. 173-181.

²⁴² KÖGL J. Szeverin: i. m. 1992. 41.

és adnak tovább az arra rászorulóknak részére. Szeretetházat is építenek. 3. Brasil-Magyar Kultur Egyesület. 4. Pannonia Klub. 5. Baross Gábor Kör. A felsorolt egyesületekről látható, hogy a jobboldal milyen aktívan és szervezeten fogja össze az emigrációt. Ezek az egyesületek anyagilag jól megalapozottak, sok magyar talál szórakozási lehetőséget ezekben az egyesületekben, de kulturális igényeiknek kielégítéséhez is találnak némi módot.”²⁴³

1964. január 22-én készült összefoglaló jelentés a „jelenleg működő ellenséges szervezetek és kirendeltségeik”²⁴⁴ címszó alatt a következőket sorolta fel: 56-os Szabadságharcos Szövetség, 56-os Magyar Veteránok Szövetsége, MHBK és a Frontharcosok Szövetsége, ACEN kirendeltség (SPEN) iroda.²⁴⁵ A dokumentum némileg másként - tévesen - ítélte meg a Magyar Népköztársasággal lojális egyesületek számát, ugyanis megállapította, hogy „Az ellenséges emigráció mellett megtalálható a lojális emigráció is, melynek többségét az 1945-előtt kivándoroltak alkotják. A lojális emigráció zöme a következő szervezetek köré tömörül: Brazil-Magyar Kultur Egyesület (Rio de Janerio), Brazil-Magyar Kultur Egyesület (São Paulo), Március 15. Kultur Egyesület (São Paulo), Széchenyi Ifjúsági Kör (São Paulo), Baross Gábor Kör (São Paulo), Pannónia Klub (sportolók). A fenti szervezetek többsége külön székházzal rendelkezik, tagjainak többsége aktív levelezési kapcsolatot tart fenn a MVSZ-szel. Rendszeres összejöveteleket rendeznek, melyeken az MVSZ és a követség által küldött magyar filmeket vetítik. Ezek az ünnepek a Magyarországgal való jobb kapcsolat megteremtése és további fenntartása jegyében zajlanak le. Vannak olyan értesüléseink, hogy a brazil hivatalos szervek és a reakciós emigráns szervezetek részéről igyekeznek a lojális szervezetek tagjait hivatalosan és névtelen levelek formájában is megfélemlíteni, és az MVSZ-szel és esetleg a követséggel fennálló kapcsolat megszakítására bírni.”²⁴⁶

Az általunk megvizsgált levéltári dokumentumok és sajtóanyag (amelyet munkánkban a sajtóról szóló fejezetben részletesen is bemutatunk) tükrében megállapíthatjuk, hogy az 1950-es, 1960-as években az egyedüli, a Magyar Népköztársasággal lojális csoportosulás a Március 15. Kulturális Egyesület volt. A többi magyar szervezet vagy

²⁴³ ÁSZTL 3. 2. 5. 101. d. O-8-106/1 70/1., 71.

²⁴⁴ ÁSZTL 3. 2. 5. 101. d. O-8-106/1 116.

²⁴⁵ ACEN: Assembly of European Captive Nations - Európai Rabnemzetek Közgyűlése. V. ö.: BORBÁNDI Gyula: i. m. 1989. I. 280., 369., 431., 494.)

²⁴⁶ ÁSZTL 3. 2. 5. 101. d. O-8-106/1 118.

tevékenységéből adódóan politikai szempontból semleges magatartást tanúsított (pl. a református és az evangélikus egyházközségek), vagy kimondottan ellenségesen viszonyult a korabeli Magyarországhoz és annak a brazíliai hivatalos képviselőihez. Ez a korszak tehát egy aktív, kulturális szempontból virágzó korszaka volt a São Pauló-i magyarságnak, ugyanakkor a legtöbb szervezet részéről az egymással való vitatkozás, valamint - érthető politikai okok miatt - a korabeli Magyarországgal szemben megmutatkozó ellenállás sok értékes alkotó energiát is felemésztett.

IV. 3. 1. Egy kiemelkedő esemény az 1950-es évekből: Kállay Miklós São Pauló-i látogatása

Kállay Miklós²⁴⁷ volt magyar királyi miniszterelnök (1942. március 9- 1944. március 19.) 1945-től haláláig emigrációban élt. 1954-től tagja volt a *Magyar Nemzeti Bizottmány* (MNB) végrehajtó bizottságának, amelynek a képviseletében 1956-ban dél-amerikai körútra ment és ennek során néhány hetet Braziliában, Rio de Janeiróban és São Paulóban töltött. Az út céljáról a Chilében élő MNB képviselőt, Rosty Forgách Ferencet március 27-i levelében tájékoztatta Bakách-Bessenyei György,²⁴⁸ az MNB Külügyi Bizottságának az elnöke, a következő szavakkal:

“Kedves Feri, Hosszú hallgatás után most egy számunkra fontos ügyben fordulok Hozzád és kérem szíves támogatásodat. A Free Europe Committee elhatározta, hogy Kállay Miklóst e nyáron elküldi Délamerikába, elsősorban a legfontosabb államokba, Brazília, Argentína, Chile. Ennek az útnak a célja csak másodsorban lenne az, hogy az ezekben az országokban élő magyar emigrációval kapcsolatot létesítsen, míg főcélja az

²⁴⁷ Kállay Miklós (Nagyhalász, 1887. jan. 23. - New York, 1967. jan. 14.): politikus, miniszterelnök. 1945 után Olaszországban, majd 1951-ben az USA-ban telepedett le. Miniszterelnökségét tárgyaló visszaemlékezései *Hungarian Premier: A Personal Account of a Nation's Struggle in the Second World War* címmel New Yorkban, 1954-ben jelentek meg. Életrajzát ld. még: [<http://www.bibl.u-szeged.hu/bibl/mil/ww2/who/kallay.html>], [<http://www.mek.iif.hu/porta/szint/egyeb/lexikon/eletrajz/html/index.html>].

²⁴⁸ Bakách Bessenyei György, báró (Budapest, 1892. április 14. n New York, 1959. február), diplomata. Az emigrációban 1948-56 között a Magyar Nemzeti Bizottmány külügyi igazgatója volt. Rövid életrajzát ld.: [<http://www.mek.iif.hu/porta/szint/egyeb/lexikon/eletrajz/html/index.html>].

volna hogy a respektív országok, kormányok, társadalom és sajtó figyelmét a világ kommunizmus folyton növekvő veszélyére felhívja.”²⁴⁹

Az 1956. július közepén Rio de Janeiróban kezdődő körútról a legfrissebb beszámolót - a megjelent újságcikkeket nem számítva - maga a volt miniszterelnök írta. Július 31-i, Bakách-Bessenyeinek küldött levelében olvashatjuk az alábbiakat:

“Tegnap tartottam harmadik előadásomat a Kultuszminisztérium termében az Egyház elnyomásáról. Ezzel itteni szereplésem be is fejeződött, holnap megyek São Paulóba. (...) Szombaton voltam az Elnöknél húsz percig. Ez a látogatás is megerősített abban, amit kis embertől miniszterig egyhangúan mond: Amerika elhanyagolja Délamerikát gazdaságilag, politikailag egyaránt. Ez nem jelenti azt, hogy igazuk van, de a közhangulat ez. (...). (...) ötször-hatszor voltam együtt a Nemzeti Bank elnökével, egy nagyon nyugodt, politikamentes ember. Minden baj okát, gazdaságát és politikait abban lát, hogy mikor Amerika a Marshall-plannal az ellenség segítségére sietett Braziliát nagy bajban magára hagyta. Nem bízhatnak abban, hogy nehéz időben Amerikára számíthatnak. Természetesen ezt a hangulatot kihasználtam és azt magyaráztam, hogy míg a szovjet agressziója politikai és gazdasági vonalon meg nem szűnik, Amerikának a veszélyeztetett pontokon kell elsősorban helyt állnia, és míg ez így van, nem adhat annyit, mint amennyit szeretne a déli kontinens részére.

Két televízió és két rádió előadást tartottam különböző formában ezt, valamint a Captiv-blokk gazdasági jelentőségét és azt a slogant használtam ki, aminek itt a legnagyobb sikere volt, hogy nincsenek satelit-népek, csak ilyen kormányok, ezek múlóak, a népek örökök, stb.”²⁵⁰

Július 31-én zárult a volt miniszterelnök Rió-i programja, amelynek során számos magas rangú személlyel találkozott. A brazíliai magyarság szempontjából viszont elsősorban a São Pauló-i látogatás volt jelentős, amiről Stephaich Pál és Vangel Gyula (mindketten a helyi magyarság aktív tagjai) jelentéseiből értesülünk. Beszámolóik napra pontosan rögzítették a látogatás minden lényeges programját, és arról is tudósítottak, hogy „a são pauloi sajtó már ideérkezése előtt is részletesen foglalkozott Kallay Miklós

²⁴⁹ MOL P 2066 7. d. 65. d. 37. A szövegeket az eredeti írásmóddal közöljük.

²⁵⁰ MOL P 2066 5. d. 55. d. 1.

személyével és látogatásának céljával. (...) Különös figyelmet érdemel Boér Miklós nagy cikke az *O Estado de São Paulo*-ban (...).”²⁵¹

A volt miniszterelnök 1956. augusztus 1-jén érkezett São Paulóba, ahol a repülőtéren népes brazil, magyar és lengyel fogadóbizottság várta (Stephaich szerint 60-an, Vangel szerint 140-en). Délután a sajtó képviselőivel találkozott: Neller Mátyással, aki több lapot is képviselt, Boér Miklóssal (*O Estado de São Paulo*) és a *Diários Associados* tudósítójával. 17 órakor Jordán Emil bencés perjel és Boér Miklós kíséretében meglátogatták Dom Carlos Vasconcelos Mota São Pauló-i bíboros érseket és Dom Paulo Rolim Loreiro segédpüspököt, akik „meleg hangon emlékeztek meg a magyar kolónia főleg kulturális téren kifejtett ténykedéséről.” Augusztus 2-án Jânio Quadros São Pauló-i kormányzónál tett látogatást Kállay (1961. január-augusztus között államelnök). „A kormányzó rámutatott arra, hogy São Paulo államban az utóbbi évek rendkívüli fejlődéséhez a magyarság számarányát messze meghaladó módon járult hozzá, különösen az ipar, kereskedelem és a mezőgazdaság terén. Reményét fejezte ki, hogy az otthoni magyarság a közeljövőben ugyan azt a szabadságot fogja élvezni, mint a külföldön élők.”²⁵²

E napon Kállay látogatást tett még Júlio Mezquitánál, az *O Estado de São Paulo* című, 120.000 példányban megjelenő napilap főszerkesztő-tulajdonosánál. Augusztus 3-án a *Gyáriparosok Szövetségének (Federação das Indústrias)* vezető emberével, Manoel da Costával találkozott, aki a brazil állami olajvállalat, a PETROBRAS egyik igazgatója is egyben. Délután a *Katolikus Egyetemen* tartott francia nyelvű előadást 150 fős közönség előtt (a helyi társadalmi, politikai és gazdasági elit volt jelen). Augusztus 4-én kb. 400 főnyi hallgatóságnak magyar nyelvű előadásában a *Free Europe* jelentőségéről és aktuálpolitikai kérdésekről szolt. Augusztus 5-én meglátogatta a magyar bencések által 1951-ben alapított *Szent Imre Iskolát (Colégio Santo Américo)*. Este Francisco Matarazzo Filho adott vacsorát a vendég tiszteletére. A Matarazzo család Dél-Amerika legnagyobb gyárkomplexum tulajdonosa, akkoriban 274 termelő egységet birtokoltak. Augusztus 6-án, hétfőn São Pauló város törvényhatósága látta vendégül Kállayt, mint az elnyomott országok képviselőjét. Este a gazdasági élet képviselőivel, majd a magyar kolónia vezetőivel találkozott. Ez utóbbi program nyújtott alkalmat a volt

²⁵¹ MOL P 2066 9. d. 75. d. 116.

²⁵² MOL P 2066 9. d. 75. d. 116-117.

miniszterelnököknek, hogy a MNB személyi összetételéről, munkásságáról adjon tájékoztatást. Ez annál is inkább fontos volt, mert az MNB munkáját az ottani magyarság vegyes érzelmekkel fogadta.²⁵³ A különböző emigrációs csoportok közötti vitákra, ellenségeskedésekre is kitért: „*Kállay Miklós nagyon diplomatikus formában megértette a vacsorán megjelentekkel, hogy a különböző egyesületek és csoportok egymás közti meddő hadakozás helyett inkább brazil kapcsolatok kiépítésére helyezzenek súlyt, így nagyon fontosnak tartaná az UNO brazil delegátusával való kapcsolat felvételét. Felkérte a jelenlévőket, hogy elutazása után is ápolják az új szellemet.*”²⁵⁴

Augusztus 7-én a helyi magyar jobboldal, a São Pauló-i brazil kommunistaellenes liga, valamint a lengyel kolónia képviselőivel találkozott. Kutasi-Kovács Lajost, az *Új Hungária*²⁵⁵ című lap tudósítóját is fogadta. São Paulóból augusztus 8-án Buenos Airesbe utazott tovább.

Vangel Gyula 1956. augusztus 23-i levelében²⁵⁶ a Stephaich-féle jelentést kiegészítendő tájékoztatta Bakách-Besseneyt néhány szempontról: „*Az itteni, meglehetősen nagyszámú magyar emigráció kezdetben barátságatlanul, részben pedig direkt ellenségesen fogadta a Kállay látogatást előkészítő bizottság munkáját és a szélső jobboldali körökhöz tartozó Magyar Egység*²⁵⁷ *c. újság erősen támadó cikkeket is írt. (...) Két hónapos céltudatos munkába került, míg az absolut hazafiasan gondolkozó, nagyobb emigrációs rész megértette (...), hogy milyen nagy jelentősége van annak, hogy egy magyar ember kapta meg a lehetőséget, hogy Délamerika államainak vezető köreinél bolsevista ellenes propagandát, felvilágosító munkát végezzen, egyben rámutatván a vasfüggöny mögötti országok rabszolga sorsára és ugyanakkor támogatókat és barátokat szerezzen a magyarságnak a felszabaduláshoz és újjáépítéshez.*” Kiemelte Korányi János, Boér Miklós és Neller Mátyás fontos közreműködését. Hangsúlyozta, hogy „*a Délamerikai Magyar Hírlap*²⁵⁸ *fenntartás nélkül támogatta a Kállay látogatást, pedig e téren kezdetben nagy nehézségek mutatkoztak. (...) Jóleső érzéssel kell megemlíteni azt is, hogy Jordán Emil perjel,*

²⁵³ Lásd bővebben: SZILÁGYI Ágnes Judit - SÁRINGER János: i.m. 166-183., MOL P 2066. 9. d. 75. d. 166.

²⁵⁴ MOL P 2066 9. d. 75. d. 119.

²⁵⁵ 1953-1971 között Münchenben megjelenő hetilap. Ld. bővebben: BORBÁNDI Gyula: i. m. 1992. 375.

²⁵⁶ MOL P 2066 9. d. 75. d. 167-170.

²⁵⁷ Az OSZK-ban csak a lap első száma érhető el (1950. január 1. I. évf. 1. sz.).

²⁵⁸ Az OSZK-ban nem teljes a DMH gyűjteménye. A meglévő számokban munkánk megírásakor nem találtunk ide vonatkozó cikkeket.

kezdeti húzódozása ellenére, saját személyében igen hasznosan állt, különösen brazil vonalon, rendelkezésre és minden eseménynél megjelent.” Megállapította, hogy „Kállay szereplése abszolút sikeres volt és hatása, úgy brazil, mint magyar vonalon, mélységes volt. Ennek titka abban rejlett, hogy minden megnyilatkozásában közvetlen, nyílt, megnyerő, érdekes, szellemes és meggyőző volt, a legkényesebb problémákhoz is habozás nélkül nyúlt hozzá, mindent nyíltan kimondott és megmondott és közben senkit sem sértett, válaszaiban villámgyors és találó volt, sohasem mondott csak egyéni véleményeket, (...).”

Kállay dél-amerikai szereplésével a fentiek szerint még sokáig foglalkozott volna a helyi sajtó, azonban az 1956. október 23-i magyarországi események elvették a reflektorfényt a volt miniszterelnök útjáról. A forradalom kitörését követően - érthetően - Bakách-Bessenyei és az MNB képviselők levelezése a szabadságharcra kapcsolatos eseményeket és a Nyugaton élő magyar emigránsok teendőit tárgyalta. Kállay Miklós Rió-i és São Pauló-i látogatása az adott korban jelentős politikai és társadalmi eseménynek, a helyi és a nyugati magyar emigráció szempontjából pedig kiemelkedő történésnek tekinthető. A dél-amerikai körút első állomása, Rio de Janeiro azért volt jelentős, mert Kállay a brazil politikai elit vezetőivel, köztük az elnökkel is találkozott. A São Pauló-i vizit pedig (akkoriban is már 3 milliós metropolisz) főleg az élő nagy számú magyarság miatt volt fontos. Mint láttuk, Kállay Miklós e látogatása során találkozott a helyi magyar és brazil sajtó képviselőivel, magyar egyesületi és brazil politikai vezetőkkel, valamint az egyházi és a gazdasági élet elitjével. Sikeres előadásában a kommunista országok gazdasági és politikai helyzetét, valamint az európai politikai állapotokat elemezte. Az iratokból értékes információkat kapunk a helyi magyar emigráció belső életéről, valamint a korabeli brazil politikai törekvésekről is.²⁵⁹

²⁵⁹ Bővebben ld.: PONGRÁCZ, Attila: *La visita de Miklós Kállay al Brasil (julio – agosto de 1956)*. In: FISCHER Ferenc - KOZMA Gábor – LILÓN, Domingo (szerk.): *Iberoamericana Quinqueeclesiensis 2*. Pécsi Tudományegyetem Latin-Amerika Központ. Pécs, 2004. 285-300., PONGRÁCZ Attila: *Kállay Miklós braziliai látogatása*. In: BODÓ László (szerk.): *Semper movere - mindig mozgásban. Tanulmánykötet a 75 éves Krisztián Béla tiszteletére*. Pécs, Felnőttképzési és Emberi Erőforrás Fejlesztési Intézet, 2004. 348-356.

V. A São Pauló-i magyarság szervezetei

V. 1. A Brazíliai Magyar Segélyegylet

A bevándorlók számára - főleg az első időben - a legtöbb esetben szükség volt segítségre, szinte az élet minden területén (lakás, munkahely, iskola, hivatalos ügyintézés, nyelvismeret, stb.). Ezért volt fontos, hogy a legrégebben alapított magyar szervezet elsősorban karitatív és kulturális területen működött. Célja kezdettől fogva a magyarok segítése, érdekvédelmi, kulturális, oktatási és egészségügyi ellátása volt. A gazdaságilag nehéz időkben munkaközvetítéssel is szolgálta a magyarokat, ebéd, ruha-, és pénzsegély kiosztást szervezett, orvosi szolgálatot működtetett, jogi tanácsadással és egyéb ügyes-bajos dolgok megoldásával is sokat segített. Az elmúlt évtizedekben - alkalmazkodva az újabb, és más típusú igényekhez - bővült a tevékenységi területe, de vitathatatlan a brazíliai magyarság összetartásában és a közösség szolgálatában ellátott központi szerepe.

V. 1. 1. A Brazíliai Magyar Segélyegylet rövid intézménytörténete

A Brazíliai Magyar Segélyegyletet 1926. szeptember 18-án²⁶⁰ São Paulóban alapították.²⁶¹ Mintaként az akkor már 6 évtizedes múltta visszatekintő Német Segélyegylet (*Associação Alemã - Deutscher Hilfsverein*) szolgált. Kezdetben az akkori városközpont közel egy bérelt épületben működött (Alameda Glette, n° 202.), és 320 díjfizető tagja volt.²⁶² Amint fentebb már utaltunk rá, brazíliai belpolitikai okok miatt, 1941. december 7-től kezdődően Capitão Antonio Pedroso de Carvalho, majd Dr.

²⁶⁰ A DMH 1949-re kiadott naptárában a Segélyegylet alapítási évéeként tévesen 1927 szerepel. V. ö.: *DMH Magyar Naptára az 1949. évre.* 45.

²⁶¹ A Délamerikai Magyar Hírlap 1926. szeptember 18-i számától kezdődően folyamatosan tájékoztatta az olvasóit a segélyegylet híreiről. Bővebben ld.: Dr. KÖGL Szeverin: *A Délamerikai Magyar Hírlapban megjelent cikkek a Brazíliai Magyar Kolóniáról. (1923-1940., 1948-1966.)* Kézirat. São Paulo, é. n. A DMH évkönyvei szintén részletesen beszámoltak a Segélyegylet előző évi működéséről (*DMH Magyar Naptára az 1949. évre.* 45-49.; *DMH Magyar Naptára az 1950. évre.* 223-225.; *DMH Magyar Naptára az 1951. évre.* 316-317.; *DMH Magyar Naptára az 1952. évre.* 343-345.; *DMH Évkönyve 1953.* 415-416.; *DMH Évkönyve 1954.* 453-455.; *DMH Évkönyve 1955.* 389-390; *DMH Évkönyve 1956.* 399-400.; *DMH Évkönyve 1957.* 423-424.; *DMH Évkönyve 1958.* 425-427. *DMH Évkönyve 1959.* 365-368.; *DMH Évkönyve 1960.* 403-405.; *DMH Évkönyve 1961.* 399-401.; *DMH Évkönyve 1962.* 263-266.; *DMH Évkönyve 1963.* 303-304.; *DMH Évkönyve 1964.* 339-340.; *DMH Évkönyve 1965.* 239-240.; *DMH Évkönyve 1966.* 265-266.; *DMH Évkönyve 1967.* 268-269.).

²⁶² [<http://www.ahungara.org.br/>]

Oswaldo Piedade Trindade személyében a brazil szövetségi kormány ún. inventorokat küldött ki. „Egy és félévig tartó hatósági ellenőrzés után a hatóságok meggyőződve arról, hogy munkánk nem politikai, hanem kizárólag segélyező és nevelő, 1943. szeptember 30-án a brazil kormány engedélyével, brazil egyesületté alakult át és felvette a jelenlegi [Associação Beneficente 30 de Setembro] nevét. Az akkori vezetőségnek tiszta múltja, helyes irányítása tette lehetővé, hogy egyesületünk nagy áldozatok árán megmaradhatott és későbben érkező honfitársainknak továbbra is erejéhez képest szolgálatára lehetett. A vezetőség kifogástalan múltja mellett egyesületünk fenntartását [fennmaradását] elősegítette az is, hogy az akkor még működő 5 iskola, amelyben állandóan 600-700 gyermek tanult, a brazil tanügyi hatóságok legteljesebb megaláztatására, de teljesen egyesületünk anyagi terhére, már 15 éves múlttal rendelkezett.”²⁶³

Az 1945. november 5-én tartott közgyűlésen már lehetőség nyílt arra, hogy ismét magyar vezetőséget válasszanak. Ekkor döntöttek úgy, hogy az elnök továbbra is Dr. Luiz Toloza de Oliveira Costa Filho ügyvéd legyen, aki a nehéz időkben nevét és személyes segítségét adta a Segélyegylet működéséhez. Ugyanakkor választottak alelnököt is, aki a tényleges ügyvezetést bonyolította. Ebben az időszakban a székhely egy bérelt házban, a Rua 24 de Maio 60-ban volt.²⁶⁴

1960. május 1-jével a Segélyegylet átköltözött a Rua Capitão Salomão 80. alá. 1961. júliusában, Illy Lipót alelnöksége idején nyitották meg a Freguesia d' Ó városrészben a Szeretetházat (idősek otthona).²⁶⁵ Egy 1961-ben hazaküldött, a jobboldalinak minősített emigrációhoz való negatív viszonyulást jól tükröző jelentés szerint a Segélyegylet "volt katonatisztek, nagybirtokosok, bárók, grófok és hasonló 'ős turániak', hajdani pozíciókért kesergő 'nagy magyarok' által vezetett iparosok, intellektüellek, kispolgárok alamizsnát osztogató gyülekezete."²⁶⁶

²⁶³ A *Brazíliai Magyar Segélyegylet Emlékkönyve (1926-1966)*. São Paulo, A Brazíliai Magyar Segélyegylet kiadása, 1966. 3.

²⁶⁴ [<http://www.ahungara.org.br/>]

²⁶⁵ Erről a korszakról már állambiztonsági információk is tudósítanak. V.ö.: ÁSZTL 3. 2. 5. O-8-106/1 70/1.

²⁶⁶ V. ö.: Császár Ferenc ideiglenes ügyvivő szigorúan titkos jelentése, 1961. november 22. MOL XIX-J-1-j 6. d. 118646. A dossziében megtalálható az 1961. augusztus 19-én megrendezett Szeretetbál meghívója is. 1965-ben ugyan ilyen hangulatú beszámoló készült a Segélyegyletről. V. ö.: MOL XIX-J-1-j Brazília 31. d. 18-19. t. 003715.

1966-ban a Segélyegylet 40 éves fennállását reprezentatívabb szeretetbállal, szeptember 17-én díszközgyűléssel, valamint az egylet elmúlt 4 évtizedes történetét röviden, adatszerűen összefoglaló, füzet formátumú emlékkönyv kiadásával ünnepelték meg.²⁶⁷

1970. március 4-én ismét új székhelyre, az Avenida São João 1588. szám alatti épület termeibe költözött a Segélyegylet, amelyet 1969-ben vásároltak meg. Ott az adminisztráción túl már elegendő hely volt szélesebb közönség számára, kulturális rendezvények szervezésére is.²⁶⁸

1974-től 1980-ig Gyárfás Tamás vezette alelnökként a Segélyegyletet, akinek a vezetése alatt valósították meg a Szeretetház első nagy rekonstrukcióját, és ekkorra kezdett kikristályosodni egy másik máig meghatározó intézmény, a *Magyar Ház*²⁶⁹ létrehozásának a szükségessége. Ugyancsak erre az időszakra esett a Magyar Nagykövetség és a Segélyegylet közeledése is. Noha még 1978-ban is azt írták egy jelentésben, hogy a vezetők közül többen erősen jobboldali személyek, akik nem keresik a nagykövetséggel a kapcsolatot, de néhány személlyel már "*székházon kívül*" korábban is megismerkedtek.²⁷⁰

1984. április 16-tól 1988. március 1-ig dr. Tóth László lett az ügyvezető alelnök. 1985. június 6-án avatták fel a régóta tervezett Magyar Házat amely azóta többek között a Segélyegylet székházaként szolgál. Még ugyan abban az évben a szövetségi állami törvényhozás is - miután 1977-ben a korábbi időszak több hivatalos ellenőrzését követően egy városi rendelet már kimondta - a Segélyegyletet *Utilidade Pública*-nak, azaz közhasznú intézménynek ismerte el, ami számos adminisztratív és anyagi előnnyel jár.²⁷¹ Ez egyben kitüntetés volt a magyar közösség számára is, amely immár állami elismerés mellett fejthette ki karitatív és szociális tevékenységét. 1986-ban, a Segélyegylet fennállásának 60. évében helyreállították azt a disz-zászlót, amit még a magyar királyi kormány az 1920-as évek végén ajándékozott az egyesületnek, valamint kibocsátottak egy emlékérmét (*Juliánus Emlékérem* - az egyik oldalán a Szent korona, a

²⁶⁷ DMH Évkönyve 1967. 268. Ld. a fentebb többször hivatkozott *A Brazíliai Magyar Segélyegylet Emlékkönyve (1926-1966)* című munkát.

²⁶⁸ PILLER Gedeon (összeáll.): i. m. 1996. 48.

²⁶⁹ Bemutatását ld. később.

²⁷⁰ V. ö.: MOL XIX-J-1-j Brazília 1978. 39. d. 18/1 t. 001591/1.

²⁷¹ PILLER Gedeon (összeáll.): i. m. 1996. 39., 42.

másikon Juliánusz barát és egy társa látható), amit Kiss Lenke,²⁷² Magyarországon élő képzőművész alkotott. A jubileumi ünnepi megemlékezést a magyar bencések Szent Imre Iskolájának a dísztermében a *Bartók Béla Énakar*²⁷³ és a *Pántlika Táncegyüttes*²⁷⁴ közreműködésével tartották.²⁷⁵

1988. március 1-jén 43 évnyi szolgálat után Dr. Luiz Toloza de Oliveira Costa Filho elnök és dr. Tóth László alelnök a megromlott egészségi állapotukra hivatkozva lemondtak tisztségükről. Az új elnök Zolcsák István,²⁷⁶ az alelnök Piller Gedeon lett. Ekkor jelentették be azt is, hogy a Segélyegylet *Híradó* néven egy időszaki közlönyt fog kiadni, amely 1988 óta folyamatosan megjelenik.

A Segélyegylet anyagi forrását kezdettől fogva elsősorban a tagság tagdíjfizetése jelentette. Ezt egészítették ki a különböző jótékony célú gyűjtésekből (pl. az ún. *Hölgy Bizottság* évi 5-6 teadélutánja és a *Segélyegylet Baráti Köre* által szervezett bál) és hagyatékokból származó összegek, valamint egy-egy komolyabb értékű természetbeni adomány.²⁷⁷ 1974-ben Sipos Béláné Schneider Mária Isabel az általa megírt szakácskönyvnek (*Os Segredos da Cozinha Húngara - A magyar konyha titkai*) a kiadását és az abból származó bevételt átadta a Segélyegyletnek.²⁷⁸ A brazil hatóságok is biztosítottak időnként némi anyagi támogatást.²⁷⁹

²⁷² Kiss Lenke szobrászművész (Illye, 1926. – Veszprém, 2000.).

[http://www.hik.hu/tankonyvtar/site/books/b63/muvesz_5384.html]

²⁷³ Bemutatóját ld. később.

²⁷⁴ Bemutatóját ld. később.

²⁷⁵ PILLER Gedeon (összeáll.): i. m. 1996. 39-40.

²⁷⁶ V. ö.: MOL XIX-J-1-j Brazília 1985. 44. d. 18-194. t. 001423

²⁷⁷ A *Refinação de Milho Brasil* cég évente 600 ún. *Maizenat* csomagot adományozott. *DMH Évkönyve 1962.* 265.; *DMH Évkönyve 1963.* 304.; *DMH Évkönyve 1964.* 340.; PILLER Gedeon (összeáll.): i. m. 1996. 71-73.

²⁷⁸ A szakácskönyv sikeres lett, így 1993-ban megjelent egy újabb kiadás is.

²⁷⁹ Forrásaink szerint 1957-ben 15.000,00 Crs.-t, miközben az évi segélyezési összeg 146.067,00 Crs.-t tett ki; 1958-ban 20.000,00 Crs.-t, abban az évben az évi segélyezés összege 133.877,00 Crs. volt januártól novemberig, tehát a karácsonyi kiadásokat még nem tartalmazta. V. ö.: *DMH Évkönyve 1958.* 426.; 1959. 367. Az 1959-re szóló „*erkölcsileg sokat jelentő brazil állami szubvenciót*” (40.000,00 Crs.) 1960-ban kapta meg a Segélyegylet. Ugyan abban az évben az ún. szeretet-bálból 602.171,00 Crs. folyt be. *DMH Évkönyve 1961.* 401. 1979-től 1987-ig szintén kapott a Segélyegylet állami támogatást. Bővebben ld.: PILLER Gedeon (összeáll.) i. m. 1996. 42.

V. 1. 2. A Brazíliai Magyar Segélyegylet iskolái

"Két olyan intézmény van, amely vezető szerepet játszik a nyugati magyar fiatalok magyarságtudatának megtartásában. Az egyházak magyar iskolái és a cserkészlet." - állapította meg egy nyugaton élő magyar.²⁸⁰

Az 1920-as évek közepére a nagyszámú magyarságban felmerült az igény a magyar nyelvű iskolákra. Az első magyar iskolát 1927-ben alapították São Paulo Moóca nevű kerületében.²⁸¹ Az iskolák tanítási nyelve magyar és portugál volt. 1938-ig összesen 12 iskolát hoztak létre, amelyek adminisztrálását 1934-től a Magyar Iskolák Szövetsége látta el, az egységes tanmenet biztosítását pedig a Pedagógiai Bizottság garantálta. Az iskoláknak állandó szakmai kapcsolata volt Magyarországgal is (a Magyarok Világszövetsége segédkönyvekkel, valamint a magyarországi hivatalos tanító szakfolyóirattal, a Néptanítók Lapjával látta el a tanítókat; az iskolákba könyveket és folyóiratokat küldtek). Az iskolák anyagi bázisát a Segélyegylet, némi magyarországi támogatás, tandíj, és a koloniális ünnepélyek bevétele biztosította.²⁸² Általános vélemény volt, hogy *"iskoláink tananyaga jóval bővebb, mint a brazil iskoláké, de azért bátran állítható, hogy az elért eredmények alapján megállják a helyüket (...). A brazil hivatalos körök elismerésüket fejezték ki az elért eredmények fölött. A tanítás ideje hosszabb, a tanítók képzettsége felette áll más tanítók képzettségének."*²⁸³ Többek között ennek volt köszönhető, hogy a második világháború idején a magyar iskolákat nem zárták be, a tanítókat sem küldték el, bár a nemzetiesítés jegyében fel kellett venniük az *Escolas Marechal Hermes da Fonseca* nevet. 1945 után viszont már nem lehetett sokáig tartani a magyar iskolákat. A korabeli forrás szerint a magyar közösség öregedése; a második világháború alatt megbénult koloniális élet következtében az iskolák magyar tanulóinak száma évről-évre kevesebb lett, így az iskolák további fenntartása, az azzal járó óriási költségek magának a Segélyegyletnek a létét is

²⁸⁰ SZÁNTÓ Miklós: i. m. 1988. 176.

²⁸¹ A brazíliai magyar iskolák történetére bővebben ld. még: *Aranyszemecskék. Jegyzetek a Brazíliai Magyar Segélyegylet működéséről.* Kéziratként. São Paulo, 1931.

BOGLÁR Lajos: i. m. 1938. 39-52.; SZILÁGYI Ágnes Judit: i. m. 2004. 121.; TORBÁGYI Péter: i. m. 56-59.

²⁸² *A Brazíliai Magyar Segélyegylet Emlékkönyve (1926-1966).* 4-8.

²⁸³ *Aranyszemecskék.* 1931. 6.

veszélyeztették. Emiatt közgyűlési határozattal 1951-ben megszüntették a magyar iskolákat.²⁸⁴

A Segélyegylet még 1953-ig működtetett egy kiegészítő elemi iskolai tanfolyamot, de ezzel végleg megszűnt az intézményes magyar elemi oktatás. A cserkészlet keretében szervezett - és részben máig létező - magyar oktatás más céllal és jóval kisebb létszámot érintve jött létre. A magyar bencések által 1951-ben alapított Szent Imre Iskola (*Colégio Santo Américo*) sem magyar iskolaként jött létre, bár annak a keretei közt is volt időnként magyar nyelvi oktatás.²⁸⁵

V. 1. 3. A Segélyegylet Besenbach Károly Könyvtára

1928-tól van könyvtára a Brazíliai Magyar Segélyegyletnek, miután a magyar királyi kormány megbízásából Dr. Scitovszky Béla²⁸⁶ magyar királyi belügyminiszter egy közel 2000 kötetből álló anyagot küldött Braziliába.²⁸⁷ „*A küldeménynek célja az volt, hogy a szülőföldjük elhagyására kényszerült honfitársainkat a teljes szellemi elhagyatottságtól megmentse, magyarságukban megtartsa és számukra további képzési lehetőséget biztosítson.*”²⁸⁸ „*Akiket a sors tengerentúlra vetett, munkáséletük pihenőóráit e könyvtár könyvei között megtalálják. A magyar olvasó számára azonban többet kell, hogy jelentsen könyvtárunk. Megtalálja benne a magyar búza aranyát, a magyar szónak, magyar dalnak édes csengését, a magyar ég báránnyelleges kékjét, ízét, zamatát. Ebben a könyvtárban együtt van az egész régi Nagy-Magyarország. Olvasás és tanulás céljából küldjük e könyvtárat.*”²⁸⁹

²⁸⁴ V. ö.: *A Brazíliai Magyar Segélyegylet Emlékkönyve (1926-1966)*. 6. A magyar iskolák működéséről ld. a 12. sz. táblázatot.

²⁸⁵ Történetét ld. később.

²⁸⁶ Scitovszky Béla belügyminiszter, nagybirtokos (Budapest, 1878. - Budapest, 1959.). [<http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/ABC13280/13676.htm>]

²⁸⁷ A könyvtár pontos állományát ld.: *Brazíliai magyarok könyvtárának címjegyzéke*. A könyvtárt a m. kir. kormány megbízásából adományozta Scitovszky Béla m. k. belügyminiszter. Összeállította Dr. SIKABONYI Antal m. nemz. múz. könyvtárnok. Budapest, 1928. Ugyan ekkor az argentinai magyarok is kaptak egy hasonló anyagot. V. ö.: *Argentínai magyarok könyvtárának címjegyzéke*. A könyvtárt a m. k. kormány megbízásából adományozta Scitovszky Béla m. k. belügyminiszter. Összeállította Dr. SIKABONYI Antal m. nemz. múz. könyvtárnok. Budapest, 1928.

²⁸⁸ *A Brazíliai Magyar Segélyegylet Emlékkönyve (1926-1966)*. 8.

²⁸⁹ SIKABONYI Antal (összeáll.): *Brazíliai magyarok könyvtárának címjegyzéke*. Budapest, 1928. 1-2.

A könyvtár anyaga lexikonokból és gyűjteményes munkákból, szépirodalomból, ismeretterjesztő- és ifjúsági irodalomból tevődött össze. Az állomány 1938-ban a Külügyminisztérium Kultúrosztálya által küldött 358 kötetrel bővült. Több alkalommal néhány darab könyvvel, esetenként nagyobb kötetszámú, teljes magánkönyvtárakkal gyarapodott a gyűjtemény, miután az idős, magyarul tudó leszármazott nélküli magyarok a Segélyegyletre hagyták a könyveiket.²⁹⁰ Ráth Károly egy cikkében az alábbiakat írta 2004-ben: „*A régi magyar bevándorlók megöregedtek és lassanként meghalnak. Az utódok általában kevés érdeklődést tanúsítanak magyar nyelvű könyvek iránt. Jóllehet talán még beszélnek, már nem szívesen olvasnak magyarul. Az unokák még kevésbé. És mi történik az értékes családi könyvtárakkal? Többnyire odaadományozzák őket a helyi magyar egyházaknak (...), vagy (...) a segélyegyleti könyvtárnak (...).*”²⁹¹ Már az 1966-os évről szóló segélyegyleti beszámolóban is keserűen állapítják meg, hogy „*könyvtárunk, mely újonnan elrendezve áll minden magyar rendelkezésére, sajnos nem igen volt igénybe véve, s így annak forgalma gyenge. Sokan az elvitt könyveket nem hozták vissza, úgy hogy ma nyilvántartásunk szerint mintegy 700 darab könyvünk hiányzik [az össz kötetszám már akkoriban is kb. 5000 db, tehát az állomány 14 %-a hiányzott! P. A.]. Kérjük azokat, akiknél ilyen könyvek volnának, hogy hozzák vissza azokat.*”²⁹² Pedig a könyvtár állományát igyekeztek jó karban tartani, hiszen a rossz állapotú köteteket (évente több tucatot is) rendszeresen újraköttették.²⁹³

1969-ben a Magyar Követség 160 kötetből álló könyvajándékot adott a Segélyegyletnek. A vezetőség - a nyilvánvaló hivatalos magyar együttműködési szándékra pozitívan reagálva - „*csendben elfogadja, átnézi, nehogy kommunista propaganda anyagot nyújtson olvasóinak. Irodalmi regények voltak, több könyv (itteni fogalmak szerint) ismeretlen írótól, örömmel állította ki a műveket. Baráti levelekből értesülve megnyugodtak a kedélyek, ezeket az írókat otthon is nagyon jónak és szókimondóknak tartják. A Segélyegylet vezetőségét a könyvek átvétele miatt erős kritika érte. A politikamentességéről és hazafias érzelmeiről ismert Segélyegylet nyugodt*

²⁹⁰ Vö. DMH Évkönyveiben a Segélyegylet beszámolóí, valamint Dr. Tóth László közlése (interjú, 1998. március). 1965-ben Landy Dezső São Pauló-i magyar könyvkereskedő ajándékozott könyveket a Segélyegyletnek. *DMH Évkönyve 1966.* 265. 1990-ben Neszlinger Lászlótól és Claudio Lászlótól érkezett könyvadomány. *Híradó*, 1990. április, 3. évf. 9. sz. 6.

²⁹¹ RÁTH Károly: *Gondolatok a könyvtárban.* In: *Híradó*, 2005. február, 18. évf. 41. sz. 10.

²⁹² *DMH Évkönyv 1967.* 268.

²⁹³ Vö. DMH Évkönyveiben a Segélyegylet beszámolóí.

*lelkiismerettel kiállhatott a porondra, a könyvek elfogadásával semmiféle kompromisszumba nem ment bele.*²⁹⁴

A könyvtár forgalmáról 1929-től vannak adataink, amelyek szerint 1929-1934 között 9.896, 1934-1937 között 12.627, 1938-1948 között 33.633, 1949-1958-ig 54.838, 1961-ben 4671 kötetet; kölcsönöztek.²⁹⁵ Az 1960-as években a könyvtár szombat, vasárnap és ünnepnapok kivételével minden este 6 órától fél 8-ig volt nyitva. Ugyan akkor lehetett átvenni a világ minden tájáról érkezett leveleket és egyéb küldeményeket is.²⁹⁶

1985-től, a Magyar Ház megalakulásakor annak ez egyik emeleti termében kapott állandó helyet a könyvtárnak. A könyvek elhelyezésére szolgáló fa polcrendszer Besenbach Mária Rozália ajándékozta a Segélyegyletnek, aki édesapja, Besenbach Károly - aki ily módon vált névadóvá - emlékét kívánta így megörökíteni.²⁹⁷ Az 1990-es évekre a könyvtár teljes állománya jóval meghaladta az 5.000 kötetet, aminek a rendben tartása is komoly feladat volt. A Segélyegylet könyvtára a Szent Gellért Apátság Könyvtára után Brazília második legnagyobb példányszámú értékes magyar könyvgyűjteménye.

V. 1. 4. Munkaközvetítés, szociális segélyezés

A Segélyegylet szociális tevékenységének az egyik fő területe a munkaközvetítés volt. E feladatkörnek az ellátásával a két világháború közötti időszakban, 1930-1937 között az egyleti nyilvántartás szerint 13.067 személynek segítettek.²⁹⁸ A második világháború után ismét szükség volt az ilyen irányú tevékenységre. 1947-1961 között 1472 fő keresett munkát a Segélyegyleten keresztül, akik közül 873 személyt sikerült - részben helyi magyar vállalatoknál - elhelyezni, 70

²⁹⁴ PILLER Gedeon (összeáll.): i. m. 1996. 37. V. ö.: MOL XIX-J-1-j Brazília 1968. 19. d. 18-1 t. 001416/6 - itt 20 db könyv küldése szerepel; MOL XIX-J-1-j Brazília 1969. 22. d. 18-1. t. 00743/1-12., 18-I-21. t. 002838., MOL XIX-J-1-j Brazília 1986. 39. d. 001596.

²⁹⁵ *A Brazíliai Magyar Segélyegylet Emlékkönyve (1926-1966)*. 8.; *DMH Magyar Naptára az 1949. évre*. 48.; *DMH Évkönyve 1962*. 266.

²⁹⁶ *DMH Évkönyv 1965*. 240.

²⁹⁷ PILLER Gedeon (összeáll.): i. m. 1996. 48.

²⁹⁸ *Brazíliai Magyar Segélyegylet Emlékkönyve (1926-1966)*. 9.

főt pedig ajánlólevéllel ellátni.²⁹⁹ A legnehezebben az idős, illetve az értelmiségi személyek találtak munkát.

A másik fontos tevékenység az ingyenes étel- és ruhaosztás volt. Először az 1930-as évek elején, a világgazdasági válság idején, másodsor pedig 1956-ot követően volt erre szükség (a 30-as évek elején 14.496, 1957-ben pedig 163 adag ingyen ebédet, 1931-1948 között pedig 1.012 férfi-, 1.893 női-, 4.259 gyermek-, és 635 csecsemőruhát, valamint 5.654 méter ruhaanyagot, 3.012 db. játékot; 1949-1965 között 1.544 férfi-, 645 női-, és 1.039. gyermekruhát osztottak ki).³⁰⁰

Külön ki kell emelni a szociális munkában a Brazíliai Magyar Segélyegylet Hölgyszakszervezetét, amely elsősorban ruhagyűjtést és ruhaosztást, valamint egyszeri, kisebb összegű pénzsegélyezést (ilyen támogatásban több mint 10.000 fő részesült) szervezett. 1966-ig 1.054 idős magyarnak biztosítottak szerény összegű állandó pénzsegélyt. Több ezer orvosi rendelésnek, közel ezer kórházi kezelésnek és műtétnek, valamint igen komoly összegű gyógyszervásárlásnak a költségeit szintén a Hölgyszakszervezet gyűjtése tette lehetővé (pl. évente 5-6 alkalommal jótékony célú *teadélutánt* rendeztek).³⁰¹

Jelentős volt még az ún. „jogi tanács” szolgálat (hivatali-hatósági ügyintézés, tolmácsolás, levelezés), amely elsősorban a nyelvismeret nélkül, újonnan érkezőknek volt fontos. 1949-től 1960-ig legalább 1.547-en részesültek ilyen jellegű segítségben.³⁰² A későbbi évtizedekre vonatkozóan már nem találtunk adatokat a Segélyegylet ilyen irányú, tömeges méretű tevékenységére, aminek az oka a nagyobb létszámú bevándorlás megszűnése lehet.

²⁹⁹ *Brazíliai Magyar Segélyegylet Emlékkönyve (1926-1966)*. 10-11. A részletes adatokat ld. a 13. sz. táblázatban.

³⁰⁰ *Brazíliai Magyar Segélyegylet Emlékkönyve (1926-1966)*. 11.; *DMH Magyar Naptára az 1949. évre*. 46.

³⁰¹ *Brazíliai Magyar Segélyegylet Emlékkönyve (1926-1966)*. 12. A Segélyegylet egészségügyi segélyező tevékenységét ld. a 14. sz. táblázatban.

³⁰² *Brazíliai Magyar Segélyegylet Emlékkönyve (1926-1966)*. 12.

V. 1. 5. A Szeretetház – Balázs Péter Otthon

A Segélyegylet egyik fontos tevékenységi köre az idős, egyedülálló magyarok támogatása, gondozása volt. 1952-ben 48, egy évvel később már 65 idős magyart havonta támogattak kisebb összegű pénzügyi segéllyel.³⁰³

1957-ben - egy hosszas jogi vita után - a Segélyegylet ismét birtokba vehette egy korábbi épületét, a Freguezia d' Ó-i kerület egykori magyar iskoláját. A vezetőség „*megfelelő szakemberek társaságában kiszállt a teljesen tönkretett épülethez, hogy megállapítsa a lehetőségét annak, hogy a tervbe vett szeretet-házat ezen épületben megvalósítsa.*”³⁰⁴ 1958. június 16-án valamennyi São Pauló-i magyar egyház és egyesület képviseltette magát azon az értekezleten, amelyen a szeretetház megvalósításáról tárgyaltak. Ott döntöttek a 100, 200, 500 és 1.000 cruzeirós névértékű téglajegyek kibocsátásáról is. Az augusztus 16-án tartott bál, valamint az idő közben értékesített téglajegyek bevételéből 1958. végére 232.568,00 cruzeiro volt a bankszámlán. Mindez azzal a reménnyel kecsegtetett, hogy „*a tervek szerint a magyarság további támogatásával a szeretetház 1959-ben át lesz adva.*”³⁰⁵

Az építkezést 1959. márciusában kezdték, és december 6-án egy házi ünnepség keretében megmutatták az érdeklődőknek az épülő házat. A kivitelezést a Segélyegylet maga vezette, helyi magyar vállalkozók bevonásával (tervezés, építész- és kőműves munkák). 1959. végére a bálók és a téglajegyek bevételéből 823.703,00 cruzeiro folyt be, amit kiegészítettek a nagy értékű építőanyag-adományok (ablakok, 350 zsák cement, 1500 kg vas).³⁰⁶ 1960. végére majdnem készen állt az épület (zajlott az üvegezés, festés, egyéb kisebb munkák). Az 1960. augusztus 20-án tartott bál „*anyagi eredménye lényegesen felülmúlta az elmúlt évek anyagi sikerét, mert most az építkezésre Crs. 602.171,00-t jövedelmezett*”³⁰⁷ A több évi előkészítő munka után, 1961 júliusában nyílt meg a Szeretetház, brazil hivatalos nevén a *Casa dos Velhos Desamparados - Hospedaria*. A ház 22 (szükség esetén 28) elhagyott, idős magyarnak tudott férőhelyet biztosítani, és az alábbi helyiségekből állt: gondnoki lakás, iroda fürdőszobával, nagy fogadó-szoba, három közös hálószoba, külön férfi és női fürdőszoba, nagy ebédlő,

³⁰³ DMH Évkönyv 1954. 454.

³⁰⁴ DMH Évkönyv 1958. 427.

³⁰⁵ DMH Évkönyv 1959. 367.

³⁰⁶ DMH Évkönyv 1960. 403-404.; *Brazíliai Magyar Segélyegylet Emlékkönyve (1926-1966)*. 13.

³⁰⁷ DMH Évkönyv 1961. 401.

konyha, kamra, mosókonyha.³⁰⁸ A berendezéshez új bútorokat vásároltak, az 1962. évi Szeretetház bevételéből pedig új konyhai felszerelést.³⁰⁹ A fenntartást magyar cégek és magánszemélyek havi hozzájárulásával biztosították. „*A beérkezett adományokról a Segélyegylet hivatalos nyugtát ad, amelynek összege a jövedelmi adóból levonható, tekintve, hogy intézményünk a Serviço Social do Estado-nál [Állami Szociális Szolgálat] bejegyzett és támogatott jótékonyági egyesület.*”³¹⁰

Noha az első években nem működött teljes létszámmal a ház (1963-ban 15, 1964-ben 12, 1965-ben 16, 1966-ban 21 fő bentlakó volt, emellett 1964-ben 11 személynek ideiglenesen biztosítottak rövidebb időre szállást),³¹¹ az 1970-es évekre szükségessé vált a felújítás, fejlesztés. 1980-ra emeletráépítéssel növelték a férőhelyek számát, illetve kényelmesebbé vált a bentlakók elhelyezése (16 szoba és 7 fürdőszoba). A megnövekedett anyagi terheket adományokból és két ingatlan eladásából fedezték.³¹²

1976-tól vezették be a húsvéti *Pirostojás Ünnepelet* (szentmise, kultúrműsor és keriparty a bentlakók és a vendégek részére), amelyet a Szeretetházban attól kezdve minden évben Virágvasárnapkor tartottak.³¹³ Az 1983-ban rendezett, *churrasco*-val, azaz grillpartyval egybekötött ünnepélyen több mint 200 fő jelent meg. Az ünnepély hagyományos programpontja a szentmise, a közös, nyárson sült ebéd és a délutáni táncbemutató.³¹⁴

Az évek folyamán hagyománnyá vált egy *Karácsonyi Ünnepelet* is, amit 1988-óta a Magyar Házban rendeztek meg, hogy ez is alkalom legyen az idős embereknek a kímőzülésre.³¹⁵ Az 1980-as évek végétől állandósultak a hónap első csütörtökjén a katolikus szentmisék és minden hónap harmadik szerdáján a református istentiszteletek,

³⁰⁸ Más forrásban 12 (15) férőhelyről írnak. V. ö.: PILLER Gedeon (összeáll.): i. m. 1996. 32.

³⁰⁹ *DMH Évkönyv 1963.* 304.

³¹⁰ *DMH Évkönyv 1962.* 264.

³¹¹ *DMH Évkönyve 1964.* 340; *DMH Évkönyve 1965.* 240. *DMH Évkönyve 1966.* 266.; *DMH Évkönyve 1967.* 269.

³¹² PILLER Gedeon (összeáll.): i. m. 1996. 34-35.

³¹³ PILLER Gedeon (összeáll.): i. m. 1996. 35.; ld. még a *Híradó* vonatkozó számait.

³¹⁴ *Szóval*, III. évf. 17. sz. 1983. ősz. 24. Képeket közöl PILLER Gedeon (összeáll.): i. m. 1996. 74-77. Ld. még: *Híradó* vonatkozó számait, pl. részletes tudósítás az 1988. április 5-i ünnepségről: In: *Híradó*, 1998. május, 11. évf. 25. sz. 12-14.

³¹⁵ V. ö.: *Híradó*, 1992. május, 5. évf. 14. sz. 1. Ld. még képekkel együtt PILLER Gedeon (összeáll.): i. m. 1996. 78-80.; *Híradó*, 1999. április, 12. évf. 27. sz., 5-6.

a heti videó-délutánok (egyfajta filmklub) és a magyarnóta hallgatás hanglemezeiről.³¹⁶ Meghonosították az ún. „keresztmamaság” intézményét is, amit a *São Pauló-i Magyar Nőszövetség* (a Segélyegylet korábbi Hölgy Bizottságának az utódja) tagjai vállaltak. Feladatuk az alábbiakból állt: „néha meglátogatni védencét, karácsonykor, húsvétkor kis ajándékokkal örömet szerezni, elbeszélgetni vele, egészsége után érdeklődni, meghallgatni gondjait, bánatát.”³¹⁷

V. 1. 6. A Szeretetbálok megszervezése

A Segélyegyletben az első évektől kezdve szerveztek jótékony célú társas estéket. Hagyománya volt az ún. *Csárdás-bálnak* is, amelynek a bevétele szintén karitatív célt szolgált (pl. 1955-ben a 12.548,20 Crs. bevétel az adott évi jótékony célú karácsonyi ajándékosztás felét jelentette).³¹⁸ 1956-ra terveztek egy „*reprezentatív csárdás-bált*” a Segélyegylet 30 éves jubileumának a megünneplésére, de „*megérkeztek az első hírek a magyar szabadságharc szomorú fordulatairól,*”³¹⁹ ezért a rendezvényt elhalasztották. A jubileumi bálra a Hotel Esplanada-ban, „*Szent István Gálából*”³²⁰ néven csak 1957. június 29-én került sor, „*amely a háború utáni évek egyik kimagasló koloniális eseménye volt.*”³²¹ Ettől kezdve minden évben megrendezték ezt az eseményt, amelynek az ún. *védnöki díjai* komoly anyagi bevételt jelentettek. „*Attól eltekintve, hogy a bálók jövedelmei jótékonyági célt szolgálnak, nagy társadalmi eseményt is jelentenek. Az átlagos 600-700 résztvevő egy kellemesen eltöltött éjjel után várja, sőt követeli a rendező bizottságtól a legközelebbi bálra való meghívást. Nyitó táncosok, első-bálozók teszik széppé, kedvessé, örömteljessé. Ma már a legmagasabb brazil körökben is ismert és mindig többen akarnak rajta részt venni.*”³²²

³¹⁶ Interjú Tumpek Timót bencéssel (1997. november). Ld. még: PILLER Gedeon (összeáll.): i. m. 1996. 68-69.

³¹⁷ PILLER Gedeon (összeáll.): i. m. 1996. 75.

³¹⁸ *DMH Évkönyv 1956.* 400.

³¹⁹ *DMH Évkönyv 1957.* 423.

³²⁰ PILLER Gedeon (összeáll.): i. m. 1996. 32.

³²¹ *DMH Évkönyv 1958.* 425.

³²² *Brazíliai Magyar Segélyegylet Emlékkönyve (1926-1966).* 15.

Az 1958. augusztus 16-án megtartott „Szeretebált” „a fényes és impozáns Club Transatlântico³²³ helyiségében” már az építendő szeretetház javára rendezték. „A régi hazai hangulatos multságokra emlékeztető bál erkölcsi sikerén kívül, rekord bevételt mutatott ki, mert a szeretetház építésére Crs. 122.668,00-t jövedelmezett.”³²⁴ A következő években tovább emelkedett a bálókól származó bevétel, ami egyrészt lehetővé tette a Szeretetház felépítését, másrészt biztosította kb. egy évre előre a működtetését.³²⁵

Az 1981-ben már a 25. báli rendezvényt tartották. A program az évek során jól bevált forgatókönyv szerint zajlott: nemzeti színekkel feldíszített terem a Club Transatlântico-ban, szmokingba, nagystélyibe, vagy/és népviseletbe öltözött vendégek, köszöntések, táncbemutatók és kultúrműsor, elsőbálozók bemutatása, valamint zene és tánc hajnalig.³²⁶

A báli részvételben 1988-ban volt egy mélypont: a szeptember 3-án rendezett bálra csak 190 fő ment el, noha a védnöki listán - akik komolyabb összeggel támogatták a rendezést, azaz a Szeretetház következő évi működését - jóval többen szerepeltek; elsőbálozó pedig abban az évben egyáltalán nem volt.³²⁷ A szervezők találgatták az okokat: a szervezőgárda cserélődése, esetleg tapasztalatlansága; a „rohanó élet” kevesebb energiát hagy a magyar hagyományok ápolására; a kiöregedés és a fiatalabb nemzedék érdektelensége? Felmerült az öltözék kérdése is: maradjon a szmoking, vagy legyen sötét utcai öltöny? Ugyanakkor a résztvevők visszajelzései pozitívak voltak,³²⁸ és a következő időszakban helyreállt a bálók korábbi népszerűsége.

A báli zenét általában magyar zenészek szolgáltatták (pl. 1982-ben Reisner Tibor és tánczenakara, 1988-ban és 1989-ben Földváry Géza és a Roda Viva zenekar, 1990-ben Földváry Géza és a Liebestraum zenekar).³²⁹ A bálókra elegáns meghívókat adtak ki, amelyeken a fontos tudnivalókon kívül általában szerepelt a fővédnökök és védnökök

³²³ A Club Transatlântico különlegessége az, hogy 1954-ben a helyi német közösség klubjaként jött létre. V. ö.: [http://www.clubtransatlantico.com.br/club/ct_historico.html].

³²⁴ DMH Évkönyv 1959. 366.

³²⁵ V. ö. DMH Évkönyvek vonatkozó részei.

³²⁶ A 25. Szeretbálról készült beszámolót ld. a 3. sz. szöveges mellékletben.

³²⁷ PILLER Gedeon (összeáll.): i. m. 1996. 62., 83. A báli részvételek létszámadatait ld. a 15. sz. táblázatban.

³²⁸ V. ö. Híradó, 1988. október, 1. évf. 3. sz. 2-5.

³²⁹ V. ö.: a DMH korabeli számai, az adott évek báli meghívói, a Híradó vonatkozó számai.

listája, az elsőbálozók fényképei, valamint reklámok és hirdetések. Az 1982. évi meghívó érdekessége, hogy az egyik helyi magyar cégtulajdonos gratulált a báli szervezők nevében is a lengyel Szolidaritás mozgalom „*bátor tagjainak és nagy vezetőjének, Lech Walesának az elnyomók elleni harcához.*”³³⁰ Ez is azt mutatta, hogy a brazíliai magyarság figyelemmel kísérte az európai eseményeket, és lelkesen üdvözölt minden olyan hírt, amely a szovjet elnyomás elleni fellépésről és a közép-kelet-európai politikai változásokról szólt.

Az 1956 óta minden évben megtartott magyar Szeretetbál a brazíliai - São Pauló-i - magyarság meghatározó társadalmi eseményei közé tartozott, amely egyrészt jótékony céljával, másrészt a közösség összetartása szempontjából kimagasló értéket képviselt az elmúlt évtizedekben.

³³⁰ A báli meghívókból néhány példányt őriznek a Szent Gellért Apátsági Könyvtár és Múzeum gyűjteményében. Helyszíni kutatásaink során magánszemélyek is a rendelkezésünkre bocsátottak egy-egy példányt.

V. 2. A Magyar Ház

A nyugati magyarság közösségeinek az összetartását és a magasabb színvonalú kulturális életet nagyban elősegítették a hajdani emigránsok által alapított *magyar házak*. Európától Amerikán át Ausztráliáig a helyi és a világmagyarság találkozási pontjaiként szolgálnak ezek az intézmények. Az 1980-as, 1990-es években bekövetkezett magyarországi változások eredményeként a nyugaton lévő magyar házak az ottani és a hazai magyarok közös fórumaivá is előléptek. Azon túl, hogy ezek az "intézmények" az adott város, vagy ország magyar kulturális szigeteiként működtek, a Magyarországról hivatalos úton lévőket is szívesen meghívtak, így segítve elő a magyar-magyar kapcsolatépítést.³³¹

A São Pauló-i Magyar Ház történetének a gyökerei az 1920-as évekig nyúlnak vissza. 1926. július 11-én Czezárovics Balázs³³² szalézi szerzetes a magyarok által sűrűn lakott Moóca városnegyedben felszentelte az első ideiglenes, bérelt épületben működő *Magyar Otthont*,³³³ melyet akkoriban *Menhely* néven emlegették, mivel a firssen érkezetteknek ideiglenes szállásul is szolgált. Ugyan az év október 4-én a Segélyegylet kezdeményezésére *Otthon Építő Bizottság* alakul, de a terveiket anyagiak hiányában nem tudták megvalósítani. 1934. szeptember 5-én *Magyar Ház Bizottságot* neveztek ki, melynek feladata a jövőbeli állandó saját házzal kapcsolatos szervezés intézése volt. Egy elegáns bált is rendeztek, hogy előteremtsék a telekre és az építkezésre való anyagiakat, de a ház terve nem valósult meg.³³⁴ 1935-36-ban Ipojuca városrészben sikerül egy *Magyar Katolikus Kultúrházat* megszervezni, ami a helyi egyházközség keretében működött.³³⁵

³³¹ Az 1990-es években az alábbi városokban működtek Magyar Házak és Magyar Otthonok: Berlin, Buenos Aires, Brisbane, Brüsszel, Caracas, Edmonton, Hazelwood, Monte Video, Montreal, Párizs, Perth, São Paulo, Stockholm, Sydney, Victoria (Kanada), Toronto. V. ö.: BORBÁNDI Gyula: i. m. 1996. 450., 452.

³³² Czezárovics Balázs tevékenységét ld. később.

³³³ V. ö. KÖGL Szeverin: i. m. é. n. 4. - ld. a *Délamerikai Magyar Hírlap* 1926. június 30-i „*A Magyar Otthon megvalósulás előtt*”, és a július 14-i „*A Magyar Otthon megnyitása*” című cikkeket.

³³⁴ PILLER Gedeon (összeáll.): I. m. 1996. 25.

³³⁵ Id. BOGLÁR Lajos (szerk.): i. m. 60-62. Ebben az intézményben szervezett önképzőkört Skallák Illés, akinek önéletrajzi kötete Magyarországon jelent meg (SKALLÁK Illés: *Skallák Illés vallomása*. Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1968.). Skallák Illés életrajzát ld. még: KALAPIS Zoltán: *Életrajzi kalauz. Ezer magyar biográfia a délszláv országokból*. III. P-ZS. Újvidék, Forum Könyvkiadó, 2003., 122-123.

A teljes São Pauló-i magyarságot összefogó magyar ház kérdése tovább foglalkoztatta a kolóniát. Erre utaltak a *Délamerikai Magyar Hírlap Szükség van-e Magyar Háza São Paulóban?* és *A são pauloi magyar ház kérdése* című cikkek.³³⁶

1941. augusztusában újabb kezdeményezésként 200 résztvevővel tartották meg az *Árpádház Rt.* alapító ülését a Skanidnáv Klubban. Az *Árpádház Rt.* vállalkozási keretek között próbálta a másfél évtizede húzódó célt, a leendő magyar központot létrehozni. Az öt évre választott igazgatóság tagja Apostol János református lelkész, dr. Jordán Emil bencés, Pável Béla elnök, Poór Imre és Walter János voltak.³³⁷ A terv megvalósításához ifj. Horthy Miklós, Magyarország brazíliai követe, és 1.200 dollárral a magyar kormány is hozzájárult.³³⁸ Az első feladat a megfelelő helyszín kiválasztása volt, és igyekeztek alkalmas építési telket vásárolni. 1948-ra körvonalazódtak az elképzelések, amelyek alapján dr. Szilárd Albert építész elkészítette a terveket. A *DMH Magyar Naptárának* az 1949. évi kötete a tervrajzvázlatokat és a 6 szintes épület pontos leírását is közölte. Ezek szerint a város központi helyén lévő, a Rua Pennaforte Mendes 237-241 alatti épület földszintjén boltíves kapubejárat és egy üzlet lenne az utcafronton, hátul pedig egy üzemnek, vagy raktárnak felhasználható nagyobb helyiség. Az első emeleten egy nagy klubterem, könyvtár, öltöző, egy tágas vendéglő és a hozzá tartozó kiszolgáló helyiségek kapnának helyet. A 2-5. emeleteken szintenként 9 hálószoba - melyekből az utcai oldalon lévő 3 teraszos lenne -, 5 fürdőszoba és egy előcsarnok kapna helyet, bérbeadás céljára. Az épület belső, udvari részén lenne a nagy, 400 fős színházterem 180 fős emeleti karzattal, előcsarnokkal, ruhatárral, kiszolgáló helyiségekkel. A színházterem pótshékekkel kb. 800 főt tudna befogadni. Ezen kívül a félemeleten egy nagy díszterem is helyet kapna.³³⁹ Az alapkövetétel 1950. szeptember 7-én volt,³⁴⁰ és egy év múlva már megtartották a Magyar Ház ún. *bokréta ünnepét*.³⁴¹ A beszédekből, színpadi műsorból és a *Magyar Kórus* szerepléséből álló programon mindenki

³³⁶ *DMH*, 1938. január 20., 1938. január 22. V. ö. KÖGL Szeverin: i. m. é. n. 18.

³³⁷ *DMH Magyar Naptára az 1949. évre*. 178-179.

³³⁸ PILLER Gedeon (összeáll.): I. m. 25.

³³⁹ V. ö.: *DMH Magyar Naptára az 1949. évre*. 180-181.

³⁴⁰ V. ö. „*A Magyar Ház alapkövetételére*” és az „*Egy alapkövetételre*” című cikkeit a *DMH* 1950. szeptember 1-jei és 10-i számaiban.

³⁴¹ „*Bokréta-ünnep: Ha egy újonnan emelt épület falai elérték azt a legnagyobb magasságot, hogy a tetőszerkezet elhelyezése megkezdődhetik, akkor annak öröme, hogy az épületnek legterhesebb és leginkább számottevő munkája, a kőművesmunka nagobbrészt elkészült, régi szokás szerint az építető megajándékozza a kőműves-pallért és gyakran az összes kőműveseket és napszámosokat. Mivel ez alkalomból a pallér a ház homlokzatát zászlókkal, lombzatokkal stb. föl szokta díszíteni, innen kapta ez ünnep a magyar elvevezést (...)*” Ld. bővebben: *Pallas Nagy Lexikona* [<http://mek.oszk.hu/00000/00060/html/014/pc001453.html>]. V. ö.: *DMH* 1951. szeptember 20-i cikke.

meggyőződhetett a még épülő, de már tető alatt álló ház állapotáról. „*Persze még folyik a munka. Még állványok sorakoznak, hiszen most pucolják a falakat. De az ember már könnyen beleképze a székeket, a színpadot, - leomló bársony függönnyel, - a tapsoló közönséggel, a kipirult arcú magyar színészekkel.*³⁴² *Vagy az elsőbálozók díszcsárdását, vagy a magyar március idusának ünnepét. Talán az október 6-ák komor hangulatát. A karácsonyfaünnepet, amikor majd a színpad közepén áll az örökzöld fa csillogással, és visszalopja az emberek szívébe a hazai magyar karácsonyok hangulatát. A szilveszterek vidámságát, mikor gyöngyöző pohárral kívánnak egymásnak az emberek boldogabb, magyar újesztendőt.*”³⁴³

Ilyen biztató eredmények után szinte érthetetlen, hogy miért nem sikerül ezt a tervet sem megvalósítani. A *Délamerikai Magyar Hírlap* évkönyveiből eltűntek a Magyar Házzal szülő beszámolók. Az 1953. március 3-án megtartott közgyűlésen felszámolták az Árpádház Rt-t. Az okok „*minden bizonnyal több kisebb-nagyobb emberi gyarlóság: hiúság, irigység, egyénieskedés, mint minden más közös ügyben. De erősen közre kellett játszania az akkori általános politikai helyzetnek. A hidegháborús légkör, a különböző felfogás: ki a magyar és ki a nem magyar? (...) És minden bizonnyal a pénzhiány.*”³⁴⁴ A Magyar Ház létrehozásának a kudarca is tükrözte az 1950-es évekbeli magyarság megosztottságát. A fentebb vázolt bevándorlási hullámok során más és más okokból, különböző érdeklődésű és felfogású magyarok érkeztek Brazíliába. A beilleszkedési nehézségek, az új hazában való boldogulás gondjai is okozhatták mindazokat a feszültségeket, amelyek következtében a korszakban még nem sikerült a Magyar Házzal létrehozni.

A *Délamerikai Magyar Hírlap* 1964-es évkönyvében tűnik fel egy hosszabb beszámolóval az 1950-ben São Paulóban alapított *Brazil-Magyar Kultúregyesület* (BMKE).³⁴⁵ Ebben többek között arról tájékoztatnak, hogy Dr. Vangel Gyula³⁴⁶ elnök

³⁴² A korszak magyar színészeit ld. a színházi életről szóló fejezetben.

³⁴³ A fényképes beszámolót ld.: *DMH Magyar Naptára az 1952. évre.* 347-350.

³⁴⁴ Dr. Jordán Emilt idézi: PILLER Gedeon (összeáll.): i. m. 1996. 25.; V. ö.: KÖGL Szeverin: i. m. 1992. 43.

³⁴⁵ *DMH Évkönyve 1964.* 347-349. A korábbi évek évkönyveiben (1954. 461-463.; 1955. 397-400.; 1956. 407-409.; 1957. 435-437.; 1958. 415-418.; 1959. 377-379.; 1960. 395-398.) a Rio de Janeiróban működő, szintén 1950-ben alapított *Brazil-Magyar Kultúregyesület* eseményeit lehetett nyomon követni, ahol ugyancsak szerepelt egy állandó magyar ház terve. Az egyesület nevét több formában is tartalmazzák a források (*Brazil-Magyar Kultúr Egyesület*). Munkánkban a leggyakrabban használt, egybe írt változatot használjuk.

több milliós saját befektetésével alkotott 1961-ben egy Magyar Házat, „azzal a céllal, hogy ott a BMKE teljes egészében teljesíthesse feladatát, a magyar emigrációt kifelé méltóan reprezentálhassa és otthon nyújtsa a többi azonos, nemzeti irányú egyesületnek, csoportnak is. Helyet is foglalnak az új székházban a BMKE-n, a BGK-n [Baross Gábor Kör] és a Múzsán [egy korabeli művészcsoport elnevezése] kívül a Mérnökök és Technikusok Asztaltársasága, - a Szent Imre Kollégium Morumbiba való kiköltözése után a cserkészek, a SZIK [Széchenyi Ifjúsági Kör] és a Könyves Kálmán Szabadegyetem is, de helyet biztosított a székház egyes alkalmakra is minden magyar nemzeti irányú egyesületnek, csoportnak is, mint pl. volt a Magyar Nőszövetség 1963. évi Karácsonyi Vására, stb. Dr. Vangel Gyula a Magyar Ház létesítésekor és azzal kapcsolatban alapítványt is tett, mely szerint a Magyar Házban nyitott étterem tiszta jövedelme az általa meghatározott magyar jótékony célra fordítandó. (...) Dr. Vangel Gyula kiváló összeköttetésekkel, agilitásával és szívós munkabíráásával ügyesen használta ki a Magyar Ház reprezentatív jellegét s olyan nagyszámú brazil és külföldi barátot szerzett a magyarságnak, akik által a BMKE a magyar ügyet kifelé mindig hangoztatni tudja és akikre a magyar ügy megsegítését illetőleg mindig számíthatunk.”³⁴⁷

1964-ben már komoly anyagi gondokkal küzdött a BMKE,³⁴⁸ - ebben az időszakban vette át a hatalmat Braziliában a hadsereg, és többek között a magas infláció okozott súlyos gazdasági problémákat³⁴⁹ - de a következő évben rendezték a soraikat, sőt a Magyar Házat több hetes munkával felújították (tetőjavítás, padlófelújítás, ablakcsere, festés, függöny- és csillárcsere, stb.). Az újjászületett ház 1965. szeptember 24-én koktél keretében mutatták be a BMKE tagjainak, és október 2-án a kolóniának. A megnyitó beszédben dr. Troykó György³⁵⁰ igazgató hangsúlyozta, hogy „a Magyar Ház kapuit immár nemcsak magyar tagjainak, hanem minden Braziliában élő, elveinkkel, magyar érzéseinkkel és munkánkkal, célkitűzéseinkkel velünk egyetértő és velünk tartó honfitársunk számára megnyitjuk” A ház éttermét Tumbász Lajos, a híres São Pauló-i

³⁴⁶ Vangel Gyula (1888. Budapest? - 1964. São Paulo): ügyvéd, volt magyar királyi kormányfőtanácsos (1943-1944).

³⁴⁷ DMH Évkönyve 1964. 348-349. Ld. még a Magyar Ház ünnepélyes megnyitására szóló meghívót - in: DMH 1961. október 15. 3.

³⁴⁸ DMH Évkönyve 1965. 242.

³⁴⁹ V. ö.: II. 1. fejezet.

³⁵⁰ Dr. Ecsedy Tamás megemlékező írását ld.: Híradó, 2001. november, 14. évf. 33. sz. 18.

Hungária Étterem tulajdonosa vette át, „*amely a legkényesebb igényeket is kielégíti, ugyanakkor polgári áraival az étterem látogatását mindenki számára lehetővé teszi.*”³⁵¹

Az 1966. június 21-én tartott BMKE tisztújító közgyűlésén ismét a fontos kérdések között tárgyalták a Magyar Ház ügyét, kiemelve, hogy „*a Magyar Házat –minden nehézség ellenére- 1966-ban fenn kell tartani, mert a magyar forradalom tízéves jubileuma és ennek ünnepi eseményei ezt szükségessé teszik.*” Az is kiderült a beszámolóból, hogy a jövőben egy „*saját*” Magyar Ház tervei is valósággá válnak, hiszen a BMKE által fenntartott ház tulajdonképpen egy bérelt épület volt.³⁵² Ezért augusztusban egy újabb kezdeményezést indítottak a BMKE és a *Baross Gábor Iparos Kör* vezetői. A szervezők a *Szent Imre Iskola*³⁵³ volt épületét szemelték ki, amelynek a helyén a 12 emeletesre tervezett *Szent Imre* toronyházban alakítanák ki a magyar egyesületek saját tulajdonú közös otthonát. Végül ehhez a tervhez is hiányzott akkor még a közös akarat és az anyagi háttér, de a telek mérete –mindössze 5 méter széles- miatt sem volt életképes az ötlet.³⁵⁴ Mindez oda vezetett, hogy az 1960-as évek végétől egészen 1985-ig nem működött Magyar Ház. Az a kezdeményezés, amelyet végül siker koronázott, a több évtizede jól működő, egyben a magyarság széles elismertségnek örvendő Segélyegylet köréből az 1980-as évek elején indult ki. „*Bár a háború már régen elmúlt, a nagyon heterogén*³⁵⁵ *São Pauló-i kolóniát nehezen lehetett egymással összebékíteni. Erre a nehéz feladatra csak a Segélyegyletnek volt lehetősége, mert politikán felül állt és általában a kolónia szimpátiáját élvezte. (...) Elkezdődött egy folyamat, mely később az engem követő igazgatóság jó és eredményes munkájával a Magyar Ház megvalósításához vezetett, most már a São Pauló-i magyar kolónia (nagy számú) támogatásával.*”³⁵⁶ Az 1981. augusztus 16-án megtartott Szent István Ünnepeken - ahol mint a kolónia régi, nagy hagyományú ünnepén, több mint fél ezren szoktak megjelenni - jelentették be a legújabb kezdeményezést. Minderről a *Szóval* című ifjúsági lap is részletesen beszámolt.³⁵⁷ 3 évvel később, az 1984. évi Szent István

³⁵¹ *DMH Évkönyve 1966.* 262.

³⁵² *DMH Évkönyve 1967.* 270.

³⁵³ Történetét ld. később.

³⁵⁴ PILLER Gedeon (összeáll.): i. m. 1996. 25-26.

³⁵⁵ A São Pauló-i magyarság a fentebb ismertetett bevándorlási hullámok során különböző társadalmi rétegekből (a két világháború között érkezettek agrár és iparos eredetű, majd városi munkássá váló csoportjait az 1930-as évek végén a zsidó származású, városi értelmiségi rétegek követték; az 1945 után érkezettek első hullámai szintén az értelmiségi, valamint a volt gazdasági és politikai vezető körökhöz tartoztak, míg az 1956-sok egy újabb, a korábbiaktól eltérő identitású hullámot jelentettek) tevődött össze.

³⁵⁶ Gyárfás Tamás beszámolója. In: PILLER Gedeon (összeáll.): i. m. 1996. 36.

³⁵⁷ *Szóval*, 1981. augusztus 20. I. évf. 5. sz. 15.

Ünnepségen 400 kérdőívet osztottak ki, amelyen keresztül véleményt kértek a majdan kialakítandó magyar ház szükségességéről. A válaszok a közösség támogató hozzáállását tükrözték, így megalakították a kolónia különböző csoportjait képviselő 23 tagú „Magyar Ház Bizottságot.”³⁵⁸

Erre az időszakra esett, hogy a Segélyegylet, miután váratlanul el tudta adni az általa használt ingatlant, új székhelyet keresett. Az igazgatóság felkereste a Magyar Ház Bizottságot azzal, hogy amennyiben egy megfelelő ingatlant találnak fél éven belül, a Segélyegylet felajánlja a korábbi székhelye eladásából befolyt összeget a létesítendő Magyar Ház javára. A Magyar Ház Bizottság kb. 200 ingatlant nézett meg, míg végül a Vila Olímpia városrészben lévő, Rua Gomes de Carvalho 823. szám alatti ingatlant a Magyar Ház céljára alkalmasnak találta.³⁵⁹ Az adásvételi szerződéssel járó jogi ügyet dr. Pallos György ügyvédi irodája ingyen lebonyolította, de ahhoz, hogy az épületet közösségi célokra is lehessen használni, szükség volt még egy nagyobb teremre, valamint mellékhelyiségekre. Az építészeti terveket és az engedélyeket Moriné Kaiser Klára építészmérnök díjmentesen vállalta, Zolcsák István³⁶⁰ pedig többek között a 100 főt befogadó, „Erdélyi Terem”-re keresztelt előadóhoz szükséges vasszerkezettel támogatta az építkezést. A támogatókhoz csatlakozott a Rio de Janeiró-i magyar közösség is. Ilyen előzmények után, 1985. június 5-én egy közgyűlés keretében adták át a Magyar Házat. Az eseményre az akkor ismert 33 magyar csoportosulás vezetőit³⁶¹ hívták meg, amelyből 27 küldött is képviselőt. A ház Működési Szabályzatát az 1985. június 24-i közgyűlésen fogadták el, amelynek 2. és 3. pontja értelmében *„A Magyar Ház célja a magyar művelődés, nyelv és nemzeti öntudat ápolása és fenntartása. Ennek a célkitűzésnek a megvalósítására otthont nyújt minden politikai szélsőségtől mentes, São Pauló-i emigráns intézménynek, egyesületnek.”*³⁶² Megelégedéssel állapíthatták meg 2005-ben, az alapítás 20 éves évfordulóján az alábbiakat: *„Ma már kevesen*

³⁵⁸ PILLER Gedeon (összeáll.): i. m. 1996. 43.

³⁵⁹ PILLER Gedeon (összeáll.): i. m. 1996. 39.,

³⁶⁰ Piller Éva megemlékezését ld.: *Híradó*, 2006. július, 19. évf. 46. sz. 11-12.

³⁶¹ *ABC Magyarorsága (Santo André, São Bernardo do Campo, São Caetano külvárosok), Bartók Béla Kórus, Baross Gábor Kör, Brazil-Magyar Kultúregyesület, Magyar Királyi Csenedő Bajtársi Közösség, Cserkészcsapatok (25. sz. Szent Imre, 36. sz. Dobó Katica, 40. sz. Zrínyi Kata, 64. sz. Zrínyi Péter), Clube Cultural Paulista, Délamerikai Magyar Hírlap, Egyházak (katolikus, református, evangélikus, izraelita), Erdélyi Világszövetség, Evangélikus Női Kör, Irodalmi Kör, Március 15. Egyesület, Magyar Mérnökök Köre, Magyar Harcosok Bajtársi Közössége, Magyar Nőszövetség, Pántlika Táncegyüttes, Rio de Janeiró-i magyarok, Szent László Társaság, Szóval című újság, Tanya Egyesület, Zrínyi Regőcsoport. V. ö.: PILLER Gedeon (összeáll.): i. m. 1996. 47.*

³⁶² PILLER Gedeon (összeáll.): i. m. 1996. 49. A Magyar Ház Működési Szabályzatát ld. a 4. sz. szöveges mellékletben.

emlékeznek arra a nagy munkára és erőfeszítésre, ami ezt az alakuló közgyűlést megelőzte és lehetővé tette. Nemcsak az anyagi feltételeket kellett előteremteni, de le kellett győzni bizalmatlanságot, társadalmi és politikai ellentéteket és előítéleteket. São Paulo akkori magyar intézményei nem tartottak össze, a magyarok gyakran nem is érintkeztek egymással és még fontos magyar közügyekben is nehéz volt őket együttműködésre készíteni. A São Pauló-i magyarság korábbi megosztottságának igazából a Magyar Ház létrehozása és működése vetett véget, és erre az akkori vezetőség tudatosan is törekedett.”³⁶³

Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy az 1945 előtti időszak egyesületi otthonai után a második világháborút követően is komoly áldozatokat hoztak azok a szervezetek, amelyek saját székházat próbáltak létesíteni és fenntartani. Az 1950-es évek kudarcai, valamint az 1960-as években működött Magyar Ház megszűnése azt mutatták, hogy a São Pauló-i magyarság még nem jutott közös nevezőre ebben az ügyben. Az 1985-ben létrehozott Magyar Ház azóta viszont a magyar közösség otthonává vált. A Segélyegylet székházaként, számtalan egyesületi rendezvény (cserkészfoglalkozások, 1990-től az ún. Magyar Ételfesztiválok, a Könyves Kálmán Szabadegyetem előadásai, a Teadélutánok, kártya- és sakkjátszmák, baráti beszélgetések, a Pántlika és a Sarkantyú táncegyüttesek próbái, az öregcserkész vacsorák, ünnepi kultúrestek, magyarországi vendégelődök fogadása, stb.) helyszíneként alapvető szerepet játszott a helyi magyar közéletben, az identitástudat ápolásában.³⁶⁴ Mindez egy új korszak beköszöntét, egyben a korábbi évtizedek mélyebb gyökerű társadalmi és politikai különbségeinek a fokozatos megszűnését is jelezte.

³⁶³ *Híradó*, 2005. október, 18. évf, 43. sz. 12. A kezdeményezők névsorában több személy szerepelt a korábbi BMKE vezetői és tagjai között.

³⁶⁴ Bővebben ld.: PILLER Gedeon (összeáll.): i. m. 1996. 51., 56-58., 83-85., 91, 93., V. ö.: a *Híradó* vonatkozó számai.

V. 3. A Könyves Kálmán Szabadegyetem

Fontos fejezetet alkot a brazíliai magyarság művelődéstörténetében a ma is működő Könyves Kálmán Szabadegyetem (*Universidade Livre Colomano O Douro*). 1949. június 18-án délután 5 és 7 óra között Sztankovich Jenő³⁶⁵ kezdeményezésére néhány fiatalember önképzőkör jelleggel, versek és prózai írások felolvasásával kultúrdélután rendezett a Segélyegylet székházában. A július 16-i összejövetelkor dr. Annau Ernő biológus előadást tartott, Chapó György pedig egy elbeszélését olvasta fel. Ilyen előzmények után került sor az alapítására 1949. augusztusában. A Szabadegyetem vezetője Sztankovich Jenő lett, a 3 tagú elnökséget pedig dr. Annau Ernő, Báthory László református lelkész és dr. Sarlós Engelbert bencés alkották. 1949. októberétől nagyjából havi rendszerességgel tartották meg a rendezvényeket: előadásokat, irodalmi esteket, kerekasztal-konferenciákat, énekkari és színházi előadásokat. Az *Alapokmányban* a következő elveket fektették le: „*A magyar nyelvű szabadegyetem célja: az Amerikába szakadt magyarságnak - különösképpen a fiatalságnak - rendelkezésére állani valamennyi emberi probléma tudományos feldolgozásában, egyben a feldolgozott anyag gyakorlati hasznosításának tekintetében is. Az előadás sorozatok részben az eddigi tudományos eredményeket teszik hozzáférhetővé, részben további kutatásokkal, a meglévő ismeretek további taglalásával, a problémák megoldására való teljes intenzitású törekvéssel egyetemi nívón és szabadsággal kívánja az emberi fogalmakat, szükségleteket és a célravezető módozatokat úgy meghatározni, hogy a földi ember létét és életformáját a kiteljesüléshez segítsék*”³⁶⁶

Az első év elteltével³⁶⁷ a Szabadegyetem munkáját már a 12 főből álló *dékánátus* irányította. 1953. márciusában Lóczy Sándor dékán javaslatára a magyar múlthoz való

³⁶⁵ Azokról a személyről, akiket csak név szerint említünk, és nem közlünk róluk bővebb adatokat, a dolgozat írásáig nem találtunk bővebb információt. Megjegyezzük, hogy pl. a Könyves Kálmán Szabadegyetemről szóló korabeli titkosszolgálati jelentés sem tartalmazott további adatokat az egyesületben tevékenykedő személyekről. V. ö.: ÁSZTL 3. 2. 5. O-8-106/1 678-680.

³⁶⁶ KUTASI KOVÁCS Lajos (szerk.): i. m. 1964. 5-6.

³⁶⁷ Dr. Tóth László 1951-re teszi a dékánátus megalakulását. V. ö.: TÓTH László: *A São Paulo-i Könyves Kálmán Szabadegyetem*. In: TÓTH Veremund OSB (szerk.): *Magyar műhely a Dél Keresztje alatt. A Könyves Kálmán Szabadegyetem Emlékkönyve (1949-1999) III*. São Paulo - Pannonhalma, A Könyves Kálmán Szabadegyetem Kiadása, 1999. 9.

kötődés jeleként a Szabadegyetem felvette Könyves Kálmán nevét.³⁶⁸ A végleges *Alapszabályt* az 1955. július 27-én tartott gyűlésen hagyta jóvá a dékánatus.³⁶⁹

Az előadásokat 1949-től 1951-ig a brazil bencések Szent Benedek Kolostorában (*Mosteiro São Bento*), 1951-től a *Szent Imre Iskola* épületében, 1963-tól a *Brazil-Magyar Kultúregyesület* székházában, majd 1967-től a *Segélyegylet* helyiségében, végül 1985-től megszakítás nélkül a *Magyar Házban* tartották. Alkalmanként, amikor a program jellege, vagy a várható érdeklődők nagy száma megkívánta, más helyszíneket is igénybe vettek: pl. a Szent Imre Iskola új épületének a nagyelőadóját, vagy egyéb városi színhelyeket.³⁷⁰

Az első 15 év alatt 225 előadást szerveztek, amelyeken 91 előadó szerepelt.³⁷¹ Az előadók különböző értelmiségi pályákon mozogtak - írók, művészek, színészek, egyházi személyek, kutatók, egyetemi tanárok, mérnökök, orvosok, kémikusok, közgazdászok, stb.-, akik reprezentálták a brazíliai magyar szellemi elitet. Több alkalommal a nyugati magyar emigráció kimagasló személyiségei is megjelentek a Szabadegyetem katedróján, pl. Hevessy György Nobel-díjas professzor az Egyesült Államokból, vagy Tollas Tibor költő Nyugat-Németországból, de adtak elő külföldi személyiségek is, mint pl. Nicola P. Comnene volt román külügyminiszter.

A Szabadegyetem változatos kulturális programjait jól érzékelteti az alábbi néhány példa: 1950-ben *Emigrációnk hivatása* címmel pályázatot is hirdettek, melynek nyertese Országh László lett. *Magyar László* jellegével beadott *Nyelvében él a nemzet* című pályázatát 1951. július 22-én olvasták fel a Lapa városrészben lévő magyar református templomban tartott ünnepségen. 1951. március 13-án a *Caetano de Campos Színházban* megrendezték a *Magyar Kórus* hangversenyét, 1952. február 27-én a Szent Imre

³⁶⁸ KÖGL Szeverin - KUTASI KOVÁCS Lajos (szerk.): i. m. 1960. 11.

³⁶⁹ A Könyves Kálmán Szabadegyetem Alapszabályát ld. az 5. sz. szöveges mellékletben. Az Alapszabályt közlik a *Délamerikai Magyar Hírlap Évkönyve 1956.* 403-405. oldalain is.

³⁷⁰ *DMH Magyar Naptár 1952.* 320.; KUTASI KOVÁCS Lajos: i. m. 1964. 7.

³⁷¹ Az 1949-1964 közötti időszak teljes előadói- és az előadási címlistáját közli a Szabadegyetem fentebb hivatkozott első két évkönyve. A DMH évkönyvei szintén évről évre, hosszabb-rövidebb terjedelemben beszámoltak a Szabadegyetem munkájáról (*DMH Magyar Naptára az 1951. évre.* 319-320.; *DMH Magyar Naptára az 1952. évre.* 351-353.; *DMH Évkönyve 1953.* 419-422.; *DMH Évkönyve 1954.* 457-460.; *DMH Évkönyve 1955.* 391-396.; *DMH Évkönyve 1956.* 401-405.; *DMH Évkönyve 1957.* 427-428.; *DMH Évkönyve 1958.* 425-427. *DMH Évkönyve 1959.* 365-368.; *DMH Évkönyve 1960.* 403-405.; *DMH Évkönyve 1961.* 385-387.; *DMH Évkönyve 1962.* 267-268.; *DMH Évkönyve 1963.* 305-306.; *DMH Évkönyve 1964.* 337-338.; *DMH Évkönyve 1965.* 235-237.; *DMH Évkönyve 1966.* 259-260.; *DMH Évkönyve 1967.* 266-267.).

Iskolában tartották a Páger Antal ismert színész festményeiből rendezett kiállítás megnyitóját, 1953-ban *A Dunamedence jövője* címmel kerekasztal-konferencia sorozatot hirdettek. 1956. december 20-án került sor a Szabadegyetem 100. előadására, *A magyar nemzeti forradalom és szabadságharc eszményeinek ismertetése* címmel. Az előadók dr. Boér Miklós, Cseh Tibor, Erdélyi István és dr. Kögl Szeverin voltak.³⁷² 1970. május 3-án Vásáry Tamás zongorakonzertje kiemelkedő eseménynek számított. 1974-ben, a 25 éves fennállás megünneplésére *Könyves Kálmán Emlékérmek* adtak ki. Az arany fokozatban a volt rektorok, az ezüst fokozatban a volt dékánok, a bronz fokozatban pedig olyan személyek részesültek, akik legalább 5 alkalommal adtak elő a Szabadegyetemen.³⁷³ A magyarországi és közép-kelet-európai politikai változások jeleként az 1980-as években már hazai és más, Kárpát-medencei előadók is föltűntek, 1990. után pedig a Brazíliába delegált magyar diplomaták is szívesen látott előadói lettek a Szabadegyetemnek.³⁷⁴

Az 1970-1981, valamint az 1984-1988. közötti évek szabadegyetemi eseményeiről sajtóforrások hiányában egyelőre nem rendelkezünk adatokkal.³⁷⁵ Az 1981-1984 közötti, és az 1988-tól napjainkig terjedő időszak előadásairól és egyéb programjairól viszont a *Szóval* és a *Híradó* című lapok tudósítottak.³⁷⁶ Levéltári adatokra támaszkodva ugyanakkor megerősíthető, hogy töretlen volt a Szabadegyetem működése azokban az években is. 1978 szeptemberében pl. Terjék Mihály látogatást tett több São Pauló-i magyar egyesületnél, így a bencéseknél is, akik meghívták az éppen São Paulóban tartózkodó ifj. Bartók Béla szabadegyetemi előadására. Ez volt az első alkalom, hogy a nagykövetség képviselője megjelent a Szabadegyetem rendezvényén. A jelenlévők közül (kb. 70 főből állt a közönség) ugyan többen meglepődtek, de udvariasan viselkedtek a nem várt vendéggel. Ettől kezdve megnyílt a lehetősége annak, hogy a nagykövetség is képviseltesse magát a Szabadegyetem előadásain.³⁷⁷

³⁷² V. ö.: KÖGL Szeverin – KUTASI KOVÁCS Lajos (szerk.): i. m. 1960. 11-18.; *DMH* vonatkozó évkönyvei.

³⁷³ TÓTH László: i. m. 1999. 11.

³⁷⁴ Ld. a *Szóval* és a *Híradó* vonatkozó számain, pl. *Híradó*, 1993. november, 8. évf. 19. sz. 2.

³⁷⁵ A hiányzó időszakok programjairól a mindenkori rektornál - jelenleg Linka Ödön bencés - őrzött „Aranykönyv” szolgáltat adatokat.

³⁷⁶ Pl. az 1983. október – december közötti, a Szabadegyetem által szervezett magyar filmklub programját ld.: *Szóval*, 1983. tél, III. évf. 18. sz.. 20.

³⁷⁷ V. ö.: MOL XIX-J-1-j Brazília 1978. 39. d. 18/1. t. 001591/1

Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy a Könyves Kálmán Szabadegyetem az alapításától 1990-ig eltelt közel 4 évtized alatt több száz előadást és egyéb kulturális programot szervezett. Érkeztek előadók az Egyesült Államokból, Nyugat-Németországból, Olaszországból, Svájcban, Argentínából, Ausztriából, Magyarországról és Erdélyből. Az előadások szinte valamennyi tudományágat felölelték, hiszen az irodalmi, filozófiai, művészeti, történelmi témák mellett találunk fizikai, orvosi, vallástörténeti, katonai, jogi és még számtalan más tárgyat is. A hosszú időn át, magas színvonalon végzett tevékenységével kiemelkedett a brazíliai és az egész nyugati emigrációs szervezetek közül. A Szabadegyetem szellemi rokonságban állt többek között a korabeli hollandiai *Mikes Kelemen Körrel*, a *Pax Romana Mozgalommal*, az *Európai Protestáns Magyar Szabadegyetemmel*, a *Svájci Magyar Irodalom- és Könyvbarátok Körével*, a londoni *Szepsi Csombor Körrel*, az Egyesült Államok-beli *Itt-Ott Baráti Körrel* és a *Magyar Öregdiák Szövetséggel*.³⁷⁸ A Szabadegyetem gondozásában a három, többször hivatkozott emlékkönyvet, és néhány egyéb kiadványt is megjelentettek.³⁷⁹

V. 4. A Brazil - Magyar Kultúregyesület

1950. január 25-én alakult meg a Brazil - Magyar Kultúregyesület³⁸⁰ (BMKE – *Sociedade Cultural Brasil - Hungria*) dr. Jordán Emil bencés perjel és dr. Vangel Gyula ösztönzésére. A szervezet célja a São Pauló-i magyarság összefogása és a magyar érdekek általános képviselése volt. Az Egyesület első nagy akciója a Buenos Airesben működő *Délamerikai Magyar Színházi Társaság* 1952-es és 1954-es brazíliai vendégszereplésének a megszervezése volt, ami ki is merítette az első néhány év munkáját.³⁸¹ 1954-ben újjá kellett szervezni a BMKE-t „(...) az akkori idők hangulata

³⁷⁸ V. ö. BORBÁNDI Gyula: i. m. 1996. 259-296.

³⁷⁹ KÖGL Szeverin (szerk.): *Que deram os húngaros ao Mundo?* [Mit adtak a magyarok a világnak?] São Paulo, 1954.; *Pálmás zátonyon*. KULCSÁR Balázs versei. São Paulo, 1959.; Dr. KÖGL J. Szeverin OSB: i. m. 1992.

³⁸⁰ Az egyesület alapításáról a DMH 1950. február 1-jei száma is tudósít. Az alapítás dátumaként a *DMH Évkönyve* 1966-ban (v. ö. 261. oldal) tévesen 1950. január 1., a Baross Gábor Kör Emlékkönyvében pedig 1949. év szerepel (v. ö. VÉGHSEŐ, Estevão (szerk.): *Emlékkönyv. A Brazíliai Magyar Iparosok Baross Gábor Köre*. São Paulo, 1959. 7.). Megjegyezzük, hogy 1950-ben Rio de Janeiróban is létrejött egy *Brazil Magyar Kultúr Egyesület* nevű szervezet, amelynek vezetője Dömötör Gábor volt. Sokrétú, gazdag kulturális tevékenységükről a DMH évkönyveiben rendszeresen beszámoltak.

³⁸¹ VÉGHSEŐ, Estevão (szerk.): i. m. 1959. 7.

szerint. Ugyanis a nagy, magyar emigráns társadalom egyes rétegei a saját foglalkozási, gazdasági stb. érdekeltségük, szellemi beállítódásuk szerint külön-külön, önálló csoportokat, egyesületeket alkotnak, melyekben a tagok a többi csoporttól függetlenül, a maguk módján fejthetik ki tevékenységüket; ezen önálló csoportok azonban a BMKE keretében összpontosulnak úgy, hogy tevékenységük a közös magyar célok érdekében – önállóságuk csorbitása nélkül – egyesíthető legyen.”³⁸²

Mindezek szellemében 1954-től - Kokron Károly elnöklete alatt - a BMKE *Mérnöki és Műszaki Körrel*, a *Magyar Művészek Klubjával*,³⁸³ a *Társadalmi és az Ipari Szakosztállyal* frissült meg.³⁸⁴ A későbbiekben a legaktívabb csoport az Ipari Szakosztály lett, amely még abban az évben, São Paulo város alapításának 400 éves évfordulójára szervezett nemzetközi ipari kiállításon megrendezte a *Szabad Magyarok Ipari Kiállítását*. A BMKE-n belül létrehozták még a rövid ideig működő *Brazil-Magyar Műszaki Társaságot* is, amely a mérnökök és technikusok számára szervezett gyűléseket és társas vacsorákat.³⁸⁵

1955-ben bérelte ki a BMKE a Rua Maranhão 220. szám alatti házat, amelyet felújítottak, és saját székháznak rendeztek be. 1961-ben költöztek át a Rua Gabriel dos Santos 420. szám alá, ahol - amint fentebb már utaltunk rá - egy, a São Pauló-i magyarság más szervezetei számára is használható *Magyar Házat* hoztak létre. 1962. június 4-én az Egyesület a hivatalos brazil nevét *Sociedade Cultural Brasil-Hungria*-ról *Sociedade Cultural Brasileira-Húngara - Fundada em 1950*-re változtatta. Erre azért volt szükség, mert még a látszatát is el akarták kerülni annak, hogy az Egyesületet összefüggésbe hozzák akkor már brazíliai diplomáciai képvisellel rendelkező kommunista Magyarországgal. Az elővigyázatosságra szükség is volt, mert 1963-ban „*São Paulóban alakult is egy kommunista Sociedade Cultural Brasil-Hungria, amely az Avenida Paulista-n*” működött.³⁸⁶

³⁸² DMH Évkönyve 1964. 347.

³⁸³ Bemutatását ld. később.

³⁸⁴ VÉGHSEŐ, Estevão (szerk.): i. m. 1959. 7-8.

³⁸⁵ KÖGL Szeverin: i. m. 1992. 25-26.

³⁸⁶ DMH Évkönyve 1964. 348-349. Erre az egyesületre gondolva írhatta tévesen 1964. január 22-én egy titkosszolgálati jelentés, hogy a *Brazil-Magyar Kultúr Egyesület* az ún. *lojális emigrációhoz* tartozik. V. ö.: ÁSZTL 3. 2. 5. O-8-106/1 118. Levéltári adatokból tudjuk, hogy 1961-ben Appel (Aczél) Endre, São Paulóban élő, a korabeli Magyarországgal együttműködő személy javasolta egy, a Szovjet-Brazil Kultúrkör mintájára működő *Brazil-Magyar Kultúrkör* létrehozását, ami hivatalosan bejegyzett brazil egyesület lenne, brazil értelmiségiek, diákok és munkások vezetésével. Tervezett programjai között irodalmi, kulturális, tudományos és ismeretterjesztő előadások, filmvetítések, tanfolyamok, társadalmi

1964-ben három fontos eseménye volt az Egyesületnek. Az első február 22-én, amikor a közgyűlésen dísztaggá választották João Hornos Filho brazil politikust, „*a kommunizmus elleni küzdelem régi kipróbált harcosát.*” A második egy szélesebb tömegeket megmozgató, politikai mozgalomban, az *Ouro para o bem do Brasi*-ban³⁸⁷ való részvétel volt. A harmadik pedig az, amikor „*brazil barátaink a Brazil-Magyar Kultúregyesület mindenkor csak a demokrácia megmentését kereső és elősegítő magatartását azzal jutalmazták és jóbaráti viszonyukat és szeretetüket azzal mutatták ki, hogy São Paulo állam képviselőháza a Brazil-Magyar Kultúregyesületet Utilidade Pública-nak [közhasznú egyesületnek] nyilvánította.*”³⁸⁸ Mindezeket a sikereket beárnyékolta az, hogy „*a BMKE 1964-ben az anyagiak terén csupán a pusztta létfenntartásért küzdött. (...) ... csupán reményünket fejezzük ki a sikert illetően, ami föltétlen nem marad el, ha a braziliai magyar emigráció egyszer már leveti hallatlan közönyét a közügyek iránt.*”³⁸⁹ Ezekről a problémákról nem tudott a korabeli magyar követség, hiszen egy 1965-ben hazaküldött jelentésben úgy írtak a BMKE-ről, mint a legjelentékenyebb szervezetről, amely kulturális műsorokat és társadalmi összejöveteleket rendez, és a vezetése rangos személyekből, elismert magyar és brazil egyetemi tanárokból, tehetséges iparosokból és kereskedőkből áll.³⁹⁰

1965-ben az új vezetőség megválasztásán kívül első sorban a Magyar Ház ügyével, valamint az 1956-os forradalommal kapcsolatos, következő évi megemlékező ünnepségek előkészítésével foglalkozott az Egyesület.³⁹¹ Az 1966. január 23-án tartott közgyűlésről fennmaradt tudósításból az derül ki, hogy a BMKE működése akadozott. Dr. Troykó György igazgató rámutatott arra, hogy „*a Braziliai Magyar Kultúr Egyesületre a braziliai magyarságnak feltétlenül szüksége van. Az elmúlt évben (1965)*

összejövetelek szervezése, valamint könyvtár felállítása szerepelt. A szervezet bérelt helyiségét 1963. augusztus 20-án, a követség által São Paulóban rendezett Alkotmány Ünnepe és Magyar Hét alkalmából egy fotókiállításal nyitották meg. A kocktélon a korabeli Magyarországgal rokonszenvező helyi magyarok és brazilok - 120 fő - jelent meg. A szervezet további működéséről nincs tudomásunk. V. ö.: MOL XIX-J-1-j 1946-1964. 5. d. 007032., 6. d. 006254.

³⁸⁷ Az 1964. március 31-i katonai hatalomátvételt anyagilag és társadalmilag támogató mozgalom. Egy korabeli DMH cikk szerint a 30-40.000 főre becsült São Pauló-i magyar kolónia 1,3-1,5 kg. aranyat és 5-600.000 Crs készpénzt adományozott. V. ö.: DMH 1964. július 5. 2.

³⁸⁸ DMH 1964. július 5. 2.; DMH Évkönyve 1965. 241-242. Megjegyezzük, hogy ezt a kitüntető előjogot a politikával nem foglalkozó Segélyegylet csak 1977-ben kapta meg. Feltételezzük, hogy nem csupán az egyesület közhasznú tevékenységét, hanem a brazil belpolitikai változások iránti lojalitását és nyilvánvaló kommunista-ellenességét ismerték el ilyen módon a hivatalos brazil körök.

³⁸⁹ DMH Évkönyve 1965. 242.

³⁹⁰ V. ö.: MOL XIX-J-1-j Brazília 1965. 31. d. 18.19. t. 002750/1.

³⁹¹ DMH Évkönyve 1966. 261-262.

ugyan az egyesületet sikerült talpra állítani, de most életerőssé tételének feltételeit kell megteremteni, mert ha ez nem lehetséges, a BMKE is, előbb-utóbb szükségszerűen megszűnik.”³⁹² Az igazgató megfogalmazta a problémákkal küszködő Egyesület további működésének a 3 alapfeltételét: a pénzügyi megalapozottságot, az adminisztráció megszervezését, valamint a programok (társasvacsorák előadással) látogatottságának az előmozdítását. Február 9-én és április 20-án dr. Boér Miklós,³⁹³ az *O Estado de São Paulo* című napilap külpolitikai kommentátora, a BMKE aligazgatója tartott előadást az aktuális világpolitikai helyzetről, valamint a vietnámi háborúról. Május 11-én az Afrikában élő Purgly Lajos mint vendégelőadó ismertette az aktuális afrikai politikai és gazdasági helyzetet. Június 22-én dr. Ecsedy Tamás, a BMKE aligazgatója a magyarországi,³⁹⁴ szeptember 4-én pedig dr. Gácsér Imre bencés, a DMH akkori főszerkesztője európai és észak-amerikai útjáról számolt be. A BMKE az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc 10 éves évfordulójának a megünneplésében elsősorban azzal vett részt, hogy támogatta Lenildo Tabosa Pessoa brazil újságírónak a magyar forradalomról írt *Revolução Popular* című könyvének kiadását.³⁹⁵ A könyv bemutatására az Egyesület november 23-án a São Pauló-i társadalmi és politikai elit meghívásával ünnepi vacsorát, november 30-án pedig fogadást rendezett a Magyar Házban, ahol a szerző dedikálta a művét.³⁹⁶

Ezzel az akcióval a szinte az alapításától kezdve különböző problémákkal küszködő egyesület lényegében be is fejezte a pályafutását. Névleg egészen az 1990-es évekig létezett, de konkrét tevékenységet már nem fejtett ki.³⁹⁷ Kulturális és társadalmi céljait

³⁹² DMH Évkönyve 1967. 270.

³⁹³ Életrajzát ld.: BORBÁNDI Gyula (szerk.): i. m. 1992. 59-60.; SZILÁGYI Ágnes Judit: *Passeando na Avenida Nicolas Boér*. In: *Observador Húngaro*, 1993/3. 6-7.; NAGY Csaba (szerk.): i. m. 2000. 113.

³⁹⁴ Dr. Ecsedy Tamás 1949-ben politikai emigránsként hagyta el Magyarországot, és brazil útlevelének köszönhetően az elsők között látogatott Magyarországra. Ezt abban az időben a nyugati magyarság és a hivatalos Magyarország közötti feszült viszony miatt sem a hivatalos hazai szervek, sem pedig az emigráció nem nézte jó szemmel. Interjú dr. Ecsedy Tamással (1998. április).

³⁹⁵ PESSOA, Lenildo Tabosa: *Revolução Popular. Operarios, estudantes e intelectuais contra o imperialismo*. Caruaru, Livraria e Tipografia Estudantil, 1966. A szerző az *O Estado de São Paulo* külpolitikai munkatársa, dr. Boér Miklós kollégája.

³⁹⁶ A könyv megjelenéséről egy 1966. október 4-i jelentés már beszámolt. V. ö.: MOL XIX-J-1-j Brazília 1966. 30. d. 18-817. t. 00779/40-41. A kiadványra a Rio de Janeiróban tevékenykedő magyar titkos ügynökhálózat úgy látszik, csak később figyelt fel, amint az egy 1967. március 31-i dátummal küldött jelentésből kiderül („Mellékelten felterjesztem Lenildo Tabosa Pessoa brazil író könyvét, melyet az ellenforradalom 10. évfordulójára adtak ki. A könyvet közvetlen futárindulás előtt kaptuk meg, így arról véleményt nem tudunk mondani. Havas”). V. ö.: ÁSZTL 3. 2. 6. O-8-047 229.

³⁹⁷ 1968-ban arról tudósít egy jelentés, hogy a BMKE *bekényszerült* a Segélyegyletbe (v. ö.: MOL XIX-J-1-j 19. d. 001416/2-8). 1979-ben név szerint szerepel a nagykövetség listáján „mint olyan szervezet, amellyel kapcsolatuk van. Ugyanakkor megjegyezték a dokumentumban, hogy a BMKE, a Könyves Kálmán Szabadegyetem, valamint a Segélyegylet mögött lényegében ugyan azok a személyek állnak (v.

jól megvalósították az egyéb São Pauló-i magyar szervezetek, mint pl. a Segélyegylet, a Szabadegyetem, és az 1985-től működő Magyar Ház. Ezt az is jelzi, hogy a BMKE-ben aktív szerepet vállaló személyek közül többen továbbra is részt vesznek a kolónia közéletében, így tapasztalataikat és értékes tevékenységüket más szervezetekben tudták kamatoztatni.

V. 4. 1. A Baross Gábor Kör

Eredetileg a BMKE Ipari Szakosztályaként, 1954. augusztus 14-én a Szent Imre Iskolában tartott gyűlésen alakult meg az iparosokból - alkalmazottakból és munkaadókból - álló csoport. A megalakulásuk után néhány héttel már neki is láttak a São Pauló város 400 éves alapítása alkalmából rendezett nemzetközi ipari kiállításon való részvétel megszervezéséhez. A kiállításon történő szereplésnek az is az indoka volt, hogy ott megjelent az akkori hivatalos Magyarország is, amellyel a Baross Gábor Kör tagjai semmilyen közösséget nem vállaltak. A kiállítás célját az alábbiakban jelölték meg:

„1.) (...) elsősorban is a magyar emigrációt nagylelkűen befogadó és annak munkaalkalmat és lehetőséget biztosító Brazília iránti háláját akarta kifejezni, - bemutatván a kiállítással szolidaritásunkat s azt, hogy mennyiben vette ki részét a magyar kolónia São Paulo főváros s vele együtt egész Brazília fejlődésében.

2.) Bemutatni a Világnak a magyar emigráció termékeit, a magunkkal hozott magas kultúrát és művészetet, hogy azzal megbecsülést szerezzünk a magyar névnek az egész világon.

3.) Módot adni emigráns magyar kisiparosainknak, háziiparosainknak, a kisüzemeknek, iparművészeknek, művészeinknek, tudósainknak stb., hogy 1-2 négyzetméter kibérlése révén termékeiket kiállíthassák, amit kellő anyagiak hiányában, - mint önálló kiállítók. nem tehetnének meg.

ö.: MOL XIX-J-1-j Brazília 1979. 38. d. 003970.). 1988-ban pedig már úgy jelenik meg egy felsorolásban, mint inaktív egyesület (v. ö.: MOL XIX-J-1-j Brazília 1988. 28. d. 002397. Dr. Ecsedy Tamás, az egyesület utolsó elnöke szóban is megerősítette ezeket az információkat (személyes interjú, 1998. április).

4.) *Ellensúlyozni, sőt hatásában teljesen megghiúsítani a mai hivatalos magyar, kommunista bábkormány kiállításával ide özönlött kommunista ügynökök propagandáját.,*³⁹⁸

A kiállítás végül *"nagy propaganda sikerrel"* végződött, amit a Vendégekönyv elismerő bejegyzései is tanúsítottak.³⁹⁹

Az Ipari Szakosztály a közösség azonosságtudatának a megerősítésére 1956. szeptember 8-án egy ünnepség keretében avatta fel a mintegy 200 személy és egyesület adományából elkészített díszes saját zászlóját. A Baross Gábor Kör - a felmutatott eredményekben bízva - önállóságra törekedett, ezért 1956. november 4-én a BMKE Iparos Szakosztályát feloszlatták, és helyette létrehozták a *Brazíliai Magyar Iparosok Baross Gábor Köre* elnevezésű szervezetet, amely „szövetségi alapon csatlakozott a BMKE-hez.”⁴⁰⁰

1956. december 16-tól, a régi-új szervezet első közgyűlésétől fogva aktívan részt vett a különböző magyar megmozdulásokban. Még a régi névvel, 1956-ban a déli harangszó 500 éves évfordulójára egy emlékérmet⁴⁰¹ bocsátottak ki. Novembertől kezdve részt vettek a magyarországi forradalmat támogató brazíliai események, pl. tüntetések, segélyakciók, stb. szervezésében.

Külön ki kell emelni a Baross Gábor Körnek a sport területén kifejtett tevékenységét. 1958-tól kezdődően a São Pauló-i Úszószövetség (*Federação Paulista de Natação*) rendezésében hosszú időn át megtartották a *Szent István Emlékversenyt*, ahol a magyar kolónia tagjai versenyeztek a brazil sportolókkal. Ezzel a rendezvénysorozattal, valamint a *Szent István Vándordíj* és a *Szent István Emlékérem* alapításával a Baross

³⁹⁸ VÉGHSEŐ, Estevão (szerk.): i. m. 1959. 9. E tudatos és nyíltan hirdetett antikommunista kiállítás után valószínűleg tévedésből állt az öt évvel később, 1964. január 22-én keletkezett, a fentebb már hivatkozott állambiztonsági összefoglaló jelentés, hogy a Baross Gábor Kör a *lojális emigrációhoz* tartozik. V. ö.: ÁSZTL 3. 2. 5. O-8-106/1 105.

³⁹⁹ KÖGL Szeverin: i. m. 1992. 27-28. A kiállítás részletes bemutatását ld.: VÉGHSEŐ, Estevão (szerk.): i. m. 1959. 8-21.

⁴⁰⁰ VÉGHSEŐ, Estevão (szerk.): i. m. 1959. 24-25.

⁴⁰¹ Az emlékérem felirata: „*Hungria defensora Europa – V Centenario*” [Magyarország Európa védője - 500 éves évforduló]. V. ö.: VÉGHSEŐ, Estevão (szerk.): i. m. 1959. 26.

Gábor Kör a magyarság hírnevének a megörökítésén túl a brazilok között is népszerűsítette a vízisportokat.⁴⁰²

Az 1960-as években a Kör rendszeresen szervezett ún. *Baross Gábor Emlékvacsorákat*, magyar nótaesteket, kirándulásokat, üzemlátogatásokat, kiállításokat, halottak napján kegyeleti temetőlátogatásokat a volt tagtársak sírjához, és karácsonyi vásárokat. 1962-ben megalapították a *Szent István Érdemrendet*, amelyet három fokozattal ítéltek oda. A kitüntetés célja a Szent István-tisztelet terjesztése, a magyar nemzeti hagyományokat ápolók elismerése, az ifjúság nemzeti nevelése, a brazilok és más nemzetek magyarság iránti rokonszenvének a felkeltése, valamint a magyarság eredményeinek a külföldi megbecsülése. A kitüntetést egyaránt kaphatták magyarok, vagy brazilok és más nemzetiségiek is, akik kimagasló eredményeket értek el a magyarság szolgálatában, eszmei vagy gyakorlati téren, vagy akik a Baross Gábor Kör tagjaként 25, 40, vagy 50 év kereskedelmi, ipari gyakorlatot folytattak.⁴⁰³

A Baross Gábor Kör 1966. november 25-én jelentette meg először a *Kurír* című információs lapját,⁴⁰⁴ amelynek 1974-ben már a 85. számát adták ki.⁴⁰⁵ A DMH 1966. december 25-i megszűnéséig a rendszerint a 6. oldalon közölt egyesületi hírek között rendszeresen beszámolt a Kör programjairól (hivatalos órák, összejövetelek, gyűlések, karácsonyi vásárok, stb.). Az egyesület későbbi tevékenységére az eddigi kutatásaink alapján nincsenek további adatok. Miután 1970-ben megszűnt a Buenos Airesben megjelenő *Délamerikai Magyar Újság* (DMÚ) is, amely két oldal terjedelemben közölt még brazíliai híreket, nem maradt olyan sajtótermék, amely alapján nyomon lehetne követni a BGK eseményeit. A levéltári forrásokból is csupán annyi derül ki, hogy a BMKE-hez hasonlóan a Baross Gábor Kör is *"bekényszerült"* a Segélyegyletbe.⁴⁰⁶ A Kör fentebb hivatkozott, 1959-ben és 1966-ban megjelent emlékkönyvei ugyanakkor egy aktív és gazdaságilag is tehetős közösség képét vetítik elénk. A két kiadványban található 40, illetve 68 hirdetés, valamint a 110, illetve 203 listászerűen felsorolt magyar

⁴⁰² VÉGHSEŐ, Estevão (szerk.): i. m. 1959. 29-33.

⁴⁰³ *DMH Évkönyve 1964.* 342-344.; *DMH Évkönyve 1965.* 243-244.; *DMH Évkönyv 1966.* 263-264.; *DMH Évkönyve 1967.* 273-274.; VÉGHSEŐ, Estevão (szerk.): Album II. Emlékkönyv. São Paulo, Associação dos Industriários e Comerciairos Brasileira-Húngara „Baross Gábor” Kör, 1966. 32-34.

⁴⁰⁴ *DMH Évkönyve 1967.* 274.

⁴⁰⁵ Az 1997-98-ban folytatott São Pauló-i kutatásaink során sikerült beszerezni egy-egy példányt.

⁴⁰⁶ V. ö.: MOL XIX-J-1-j Brazília 1968. 19. d. 001416/2-8.

vállalkozó és szolgáltató a korabeli São Pauló-i magyarság gazdasági erejét is bizonyítja.

V. 4. 2. A Magyar Művészek Klubja

A Brazil-Magyar Kultúregyesület másik meghatározó tagszervezete az 1955. február 3-án megalakult Magyar Művészek Klubja (*Clube dos Artistas Húngaros no Brasil*) volt.⁴⁰⁷ Az első vezetőségválasztó közgyűlést március 25-én tartották. A klub művészeseket, társasvacsorákat, ünnepi műsorokat szervezett többek között a Szabadegyetem és a BMKE közönségének. 1955. augusztus 7-én *Régi szép Budapest*, december 3-án és 4-én *Budapesti rapszódia* címmel nagy színházi előadásokat tartottak. A teltházas programok bevételeit jótékony célokra ajánlották fel. 1957-ben négy „operaközvetítést” (hanglemezeiről operák közös meghallgatása), és két érdekes vitaestet tartottak: május 19-én *A magyar írók helyzete és feladata az emigrációban*, június 23-án pedig *Kell-e állandó magyar színház és milyen legyen az?* címmel. A klub tagjai részt vállaltak a március 15-i és az augusztus 20-i ünnepek művészi programjainak a megszervezésében is. Ugyancsak a Klub tagjai kezdeményezték, hogy állítsanak köztéri szobrot São Paulóban Liszt Ferenc és Bartók Béla tiszteletére.⁴⁰⁸ Társadalmi súlyukat is igyekeztek latba vetni, ugyanis az 1956-os eseményeket követően táviratban kérték az ENSZ főtitkárát, hogy erélyes magatartást tanúsítson a Kádár-kormánnyal szemben.⁴⁰⁹

A Klubnak szinte valamennyi jelentős, a korszakban São Paulóban élő magyar művész a tagja volt. Két csoportjuknak, a Múzsának és a Fészek Klubnak azért is volt fontos szerepe, mert szoros kapcsolatot tartottak fenn a brazil művésztársakkal, szalonokkal és szervezőkkel. A tagok különböző művészeti ágakat (irodalom, színművészet, ének-és zeneművészet, festészet, szobrászat, iparművészet) képviseltek. Intézményes kereteit tekintve a művészklub valószínűleg nem volt hosszú életű kezdeményezés, hiszen a kutatások során mind a sajtóanyagban, mind pedig a levéltári forrásokban csak mozaikszerű információk tájékoztatnak erről a csoportról. Ugyanakkor a São Pauló-i magyarság történetének a komplexitásához szorosan hozzá tartoztak az alkotó

⁴⁰⁷ A Klub tervezett megalakulásáról tudósított a *DMH* is (v. ö.: *DMH* 1955. január 30. 3.

⁴⁰⁸ A Klub 1956-1957. évi működését részletesen közlik: *DMH Évkönyv az 1957. évre.* 429-433.

⁴⁰⁹ *DMH* 1957. január 20. 7.

tevékenységet folytató személyek is. Életpályájuk részletes feldolgozása további források felkutatása után a jövő feladatai közé tartozik.⁴¹⁰

V. 5. A színházi élet

A két világháború között már színvonalas műkedvelői színházi élete volt a kolóniának, és 1934-ben felmerült egy állandó színház létesítésének a terve. Az 1924-ben megalakult *Köztársaság Körnek* is fő tevékenységi területe a színjátszás volt, amelynek 1931-ben *Gyermekbarát Csoportja* is alakult.⁴¹¹

A második világháború után nagy lendülettel indult újra a magyar nyelvű színjátszás. Az 1948-ban Buenos Airesben alapított *Délamerikai Magyar Színjátszó Társaság*⁴¹² 1952-1955 között évente vendégszerepelt São Paulóban és Rio de Janeiróban. A Magyarországon is ismert színészekből (Páger Antal,⁴¹³ Eszenyi Olga,⁴¹⁴ Komár Júlia,⁴¹⁵ Vaszary Piroska,⁴¹⁶ Hajmássy Miklós,⁴¹⁷ Szilassy László,⁴¹⁸ Cselle Lajos⁴¹⁹) álló társulat São Paulóban 1955. február 27-én tartotta az utolsó előadását. Cselle Lajos igazgató az alábbi szavakkal búcsúzott el a közönségtől: *„A kábultságban és letargiában élő magyar emigráció első korszaka úgy vélem, lezárult. Ebben az időben, hiszem, betöltöttük hivatásunkat, az ébresztgetés munkájából kivettük részünket. (...) Összefogásunk lazult, együvé tartozásunk tudata gyengült. Idővel magán a színházon belül is kiütöztek a fáradtság jelei. Gondok, bajok, betegségek, az egyetértés gyengülése, egyéni érdekek előretörése, ezek az idővel elkerülhetetlenül fellépő hibák olyan légkört teremtettek, amiben ez az anyagi előnyökkel nem kecsegtető kultúrmunka*

⁴¹⁰ A korszak legismertebb személyiségeit részletesen felsorolja: KÖGL Szeverin: i. m. 1992. 29-37. Ld. még a *Szóval* vonatkozó számait (pl. Fekete Ferencről: *Szóval*, 1981. augusztus 20., I. évf. 5. sz. 8.

⁴¹¹ KÖGL Szeverin: i. m. 1992. 17-19.

⁴¹² *Dél-amerikai Magyar Színjátszó Társaság* (1948–1955) rövid történetét ld. a Magyar Színháztörténeti Lexikonban [<http://mek.oszk.hu/02100/02139/html/sz05/89.html>].

⁴¹³ Életrajzát ld.: [<http://www.szineszkonyvtar.hu/contents/p-z/pager.htm>].

⁴¹⁴ Rövid életrajzát ld.: [<http://mek.oszk.hu/02100/02139/html/sz06/176.html>].

⁴¹⁵ Rövid életrajzát ld.: [<http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/index.html>].

⁴¹⁶ Rövid életrajzát ld.: [<http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/index.html>].

⁴¹⁷ SZABÓ László Hajmássy Miklóssal készült interjút ld. *A taps előtt* címmel. In: *Szóval*, 1983. tél. III. évf. 18. sz. 11-12. Életrajzát ld.: [<http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/index.html>].

⁴¹⁸ Rövid életrajzát ld.: [<http://mek.oszk.hu/02100/02139/html/sz24/387.html>].

⁴¹⁹ Rövid életrajzát ld.: [<http://mek.oszk.hu/02100/02139/html/sz04/55.html>].

nem folytatható. Bármilyen nehezünkre esik temetni egy szép álmot, lemondani valamiről, amit nagyon szerettünk, bele kell nyugodnunk a változtathatatlanba.”⁴²⁰

1951-ben Odry László megalapította a *São Pauló-i Magyar Színház Társaságát*. Első előadásukat április 21-én tartották a *Szökik az asszony* című operettel. Tagjai között egyaránt voltak hivatásos és műkedvelő színészek (Faltay Ica, Ferenczy Gyöngyi, Körmendy Rózsa,⁴²¹ Kutasi Kovács Lajos, Lajtaváry Endre, Nagy Mihály, Nagykászoni Zoltán, Radvány András, Thury Gizella, Vincze Ilona). A korszak ismert, São Paulóban élő magyar színészei voltak még Betnár Béla, Hány Márta, Kenéz Judit, Somkuty Dezső,⁴²² Várady Katalin, akik többek között a *Magyar Művészek Klubjának* az előadásain szerepeltek.⁴²³

1954. májusában alakult, és június 10-én tartotta bemutatkozó előadását a *São Pauló-i Magyar Játékszín*. A Hajmássy Miklós által vezetett társulat tagjai Csonka Gizella, Dévay Gitta, Dobrov András, Gallus Emma, Krayner Krausz Elli, Medgyessy Vera, Merl Testvérek, Mohaly Gábor, dr. Nagy Frigyesné, Nagy József, Nagy Mihály, Tóth Gábor, Várady Katalin és Várhidy Károly voltak.⁴²⁴ Ez a kezdeményezés sem lett hosszú életű, amint azt a *Magyar Művészek Klubja* 1956. június 23-án rendezett *Kell-e állandó magyar színház és milyen legyen az?* címmel rendezett vitaestjének a témája mutatta.⁴²⁵ Utolsó előadásukat 1956. október 23-án tartották,⁴²⁶ és ezzel a hivatásos brazíliai magyar színház megszűnt. Műkedvelő szinten viszont a későbbiekben is adtak elő kisebb-nagyobb színdarabokat a különböző egyesületek. Ezek közül kiemelkedik az 1958-1965 között tevékenykedő *São Pauló-i Színi Gárda* nevű amatőr csoport, amely főleg 1956-os bevándorlókból állt. Magukat *Regősöknek* nevezték, hiszen a gyökereik a cserkészethez kötődtek, és ők vitték színre 1963-ban - a korszakban egyedülálló módon

⁴²⁰ A *DMH* 1955. március 20-i számából idézi: KÖGL Szeverin: i. m. 1992. 32. Ld. még „*A színészek búcsúestje*” című cikket (*DMH* 1955. március 6.).

⁴²¹ Rövid életrajzát ld.: [<http://mek.oszk.hu/02100/02139/html/sz13/700.html>]

⁴²² Rövid életrajzát ld.: [<http://mek.oszk.hu/02100/02139/html/sz23/236.html>].

⁴²³ KÖGL Szeverin: i. m. 1992. 32.; *DMH Évkönyv az 1957. évre.* 429-433.

⁴²⁴ V. ö.: *DMH* 1954. május 9. „*Állandó (magyar) színház São Paulóban*” című cikk; KÖGL Szeverin: i. m. 1992. 33.

⁴²⁵ *DMH Évkönyv az 1957. évre.* 432.

⁴²⁶ A brazíliai magyar színházszásról ld. még: KUTASI KOVÁCS Lajos: *Magyar színházszás Braziliában*. Kézirat, London, 1984.; SZÉKELY György (főszerk.): *Magyar Színházművészeti Lexikon*. Budapest, Akadémiai Kiadó, Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet [<http://mek.oszk.hu/02100/02139/html/sz02/694.html>].

- Németh László *Galilei* című darabját, 1964-ben pedig a *Széchenyi* című drámáját.⁴²⁷ Tagjai között Bánföldi Csaba, Belcsák Barna, Cseh Tibor, Deák Csaba, Dénes Attila, Fejér Szabolcs, Geöcze István, ifj.Gombert Károly, Huszár Zoltán, Jánszky Katinka, Kolonics Antal, Lajtavári Endre, Lovas Tibor, Magyar Imre, gr. Markovics Miklós, Mihajlovic Drázsa, Palluch Erzsébet, Palluch Miklós, Pocsatkó András, Raboczkai Tibor, Szily Alinka, Szily Ádám, Várdy Tibor, Wegscheider Tünde és Zoltai Árpád nevét jegyezték fel.⁴²⁸

Az amatőr színjátszás területén meg kell még említeni az 1940-es évek második feléből és az 1950-es, 1960-as évekből a *Szent István Ifjúsági Kört*, a *Március 15. Egyesületet* (*Clube Cultural 15 de Março* - más néven *União Cultural 15 de Março*) és a *Clube Cultural Paulistanot*.⁴²⁹ Ez utóbbi két csoportosulás színjátszó tevékenységéről a korabeli sajtó és a levéltári források is gyakran megemlékeztek.⁴³⁰ Az 1970-ben alakult *Arany János Műkedvelő Kör* tagjai szintén műkedvelő színjátszással foglalkoztak.⁴³¹ A cserkészcsapatok is felkészültek időnként egy-egy kisebb darab, vagy jelenet előadására.

Megállapíthatjuk tehát, hogy a São Pauló-i magyar színjátszásnak régi hagyományai vannak, amelyek műkedvelői téren a két világháború közti időszak folytatásának tekinthetőek. Az 1945 utáni korszakban ugyan csak rövid időre, az 1950-es évek első felére, de megjelent a hivatásos színészeket foglalkoztató professzionális magyar színművészet is. Mindennek a kulturális hatása jóval túlmutatott az 1950-es éveken, hiszen a későbbi évtizedek műkedvelő színjátszása meríthetett a kolónia ilyen irányú hagyományaiából.

⁴²⁷ V. ö.: *Galilei előadásra készülnek a Regösök* c. cikk. In: *DMH* 1963. szeptember 15. 5., *Meghívó a Szent István Ünnepekre 1964. augusztus 22-re a Caetano de Campos Színházba* - in: *DMH* 1964. július 5. 6.

⁴²⁸ KUTASI KOVÁCS Lajos: *Egy emlékezetes „Galilei-előadás” São Paulóban*. In: *Nyelvünk és Kultúránk*, 1989. december, 76. sz. 90-92.; KUTASI KOVÁCS Lajos: *Németh László drámái - Braziliában*. In: *Új Horizont*, 1991. 2. sz. 51-53.; PILLER Gedeon (összeáll.): i. m. 1996. 30.

⁴²⁹ E két utóbbi egyesület rendezésében szervezett programokat a *Kultúra* című folyóiratban is hirdették 1951-1958. között. V. ö.: a *Kultúra* vonatkozó számai.

⁴³⁰ V. ö. pl. a *Magyar Szó* 1947. május 10. 8., 1947. július 17. 1., 1947. december 11. 1., 1948. január 8., 15., 22., 29. 4.; MOL XIX-J-1-j Brazília 1946-1964. 2. d. XII-110/1-45/14-1-1964., 6. d. XII-115/007431.

⁴³¹ KÖGL Szeverin: i. m. 1992. 50.; PILLER Gedeon (összeáll.): i. m. 33.; TÓTH László: *Műkedvelő színjátszók São Paulóban*. Kézirat. São Paulo, 1993. 2-3.

V. 6. Az énekkarok és a zenekultúra

A São Pauló-i magyarság ének-és zenekultúrája szintén a két világháború közötti korszakban gyökerezett. Az első énekkart Berlich Rezső zeneszerző még 1924-ben alapította *Barátság Dal és Zenekör* néven.⁴³²

A második világháború után, 1949-ben alakult meg a *Liszt Ferenc Kórus*, amelynek a működéséről az 1960-as évekig vannak adatok.⁴³³ A kóruspróbákat a Segélyegylet helyiségében tartották.⁴³⁴ Karmestere, Martits Gyula, nemcsak karnagyként és kántorként tevékenykedett, hanem mint a kolónia lelkes amatőr fényképésze, az elmúlt évtizedek közösségi eseményeit is megörökítette.⁴³⁵ Ebből a korszakból vannak adatok az ún. *Magyar Kórusról* is, amely 1951. március 18-án a Szabadegyetemmel együttműködve díszhangversenyt rendezett a Caetano de Campos színházban. „A műsorban nagy sikerrel lépett fel Thury Gizella operaénekesnő, Armando Zoboli brazil operaénekes, Gustav Diedrichs operaénekes, Mohay Jolanda és Vincze Ilona. A hangversenyen zongorán kísért Annau Ernőné, a Magyar Kórust pedig Kovács [Kovách] Andor karnagy vezette.”⁴³⁶ Kovács Andor tevékenységét a *Kultúra* című São Paulóban megjelenő magyar nyelvű folyóirat is méltatta.⁴³⁷

Az énekkarokról szóló információkra is igaz a korábbi megállapításunk, amely szerint a források sporadikussága miatt nem látjuk teljes folyamatában a São Pauló-i magyarság ilyen irányú tevékenységét sem. 1970-es években működött a *Kodály Kórus*, amelynek karmestere Pillerné Tirczka Éva volt. 1981-ben Bálintné Frei Irén vezetésével alakult meg a *Bartók Béla Énekkar*. Mindkét együttes a magyar ünnepeken lépett fel, és repertoárjuk elsősorban magyar zeneszerzők kórusműveiből állt (Liszt, Kodály, Bartók, Bárdos).⁴³⁸ A zenei jellegű együttesekhez tartozik a *Válaszút* nevű trió is, melyet 1987-

⁴³² KÖGL Szeverin: i. m. 1992. 33.

⁴³³ V. ö.: „Három éves a Liszt Ferenc Kórus” című cikk - *DMH* 1952. szeptember 14., *DMH* 1959. március 29. In: KÖGL Szeverin: i. m. II. é. n. 4., 13 Ld. még: *DMH Évkönyve 1953.* 416.; *DMH Évkönyve 1954.* 454.

⁴³⁴ *DMH Évkönyve 1961.* 400.

⁴³⁵ Több ezer fényképből álló archívuma dokumentálja a São Pauló-i magyar közösség kulturális eseményeit az 1940-es évek végétől az ezredfordulóig. Személyes interjú (1998. május).

⁴³⁶ *DMH Magyar Naptára az 1952. évre.* 352.

⁴³⁷ *Kultúra*, II. évf. 1952. július, 7. sz. 40.

⁴³⁸ PILLER Gedeon (összeáll.): i. m. 1996. 54-55. A Bartók Béla Kórusnak 1989-ben négy nyilvános szerepléséről tudósított a Híradó: 1989. március 11-én a Heidenreich Hausban az Arany János Műkedvelő Kör és a Lutheránus Egyházközség által szervezett Március 15-i megemlékezésen, augusztus 20-án a

ben a Bálint testvérek (Bálint Emese, Ilona és Tünde) alapítottak. Hangszerként hegedűt, kontrát, bőgőt, gordont, gyimesi furulyát, tekerőlantot, citerát és dudát használnak.⁴³⁹ Nemcsak a kolónia ünnepein, hanem a város nemzetiségi rendezvényein is felléptek, televíziós szereplésük is volt.⁴⁴⁰

A rendelkezésre álló források alapján a fentebb megemlítetteken kívül a következő személyek tevékenykedtek zenei területen: Vörösne Encsy Éva hegedűművész, Rózsáné Takács Ida zongorista, Nemessányi Mária énekes (ők hárman trióban is felléptek), Földváry Géza vak zongorista (a *Szeretbálok*on is fellépett zenekarával), Geszti György zongoraművész, Goralszky Eta zongoraművész, Körmöczy János operaénekes, Nagy Frigyesné, dr. Sztancsik Károly zongoraművész, Urbach Pál zeneszerző és jazz-zenész,⁴⁴¹ Weimarth László hegedűművész. Ő vezette a Pártos László, Rácz László, Verebes Mihály, Móri Béla és Reismer Tibor részvételével működő *Liszt Ferenc Zenekart* is.⁴⁴² A magyar vonatkozású zenei élethez tartozik még Kaszás György karnagynak, a *Brazíliai Kodály Társaság (Sociedade Kodály do Brasil)* elnökének a tevékenysége. Kaszás György a budapesti *Liszt Ferenc Zeneakadémián* szerzett karmesteri oklevelet, majd fiatalon Nyugat-Európában turnézott. 1939-től São Paulóban telepedett le, de Brazília több más városában is tevékenykedett. A Március 15. Kulturális Egyesület tagja volt. 1980-tól haláláig az *Universidade Estadual Paulista*-n⁴⁴³ tanított zeneelméletet. Három kötetből álló füzetsorozatot is szerkesztett, amelyben a Kodály-féle szolfézstanítási módszer alkalmazásához válogatott össze dalokat.⁴⁴⁴

Szent Imre Iskolában a Szent István ünnepélyen, október 22-én a Magyar Házban az 1956-os Szabadságharc emlékűnnepén, és december 16-án a Szeretetház Karácsonyi Ünnepélyén (*Híradó*, 1989. április, 2. évf. 5. sz. 2.; 1989. szeptember, 2. évf. 6. sz. 3.; 1989. december, 2. évf. 7. sz. 2.).

⁴³⁹ SZILÁGYI Ágnes Judit: *A São Pauló-i magyar kolónia néptáncosai – II. A Zrínyi Művészegyüttes*. In: *Táncművészet*, 1993/10-11-12. 34.

⁴⁴⁰ *A II. Dél-Amerikai Magyar Néptáncfalókozó. Programfüzet*. São Paulo, 1988. 7.; [www.zrinyi.hpg.ig.com.br]; KÖGI Szeverin: i. m. 1992. 46. Másutt alapítási évként 1988 szerepel. V. ö.: PILLER Gedeon (összeáll.): i. m. 1996. 52.; *Híradó*, 1995. november, 8. évf. 19. sz. 3.; PILLER Gedeon (összeáll.): i. m. 1996. 52-53.

⁴⁴¹ 1952-ben két koncertjáról is tudósított a *Kultúra* című folyóirat (II. évf. 1952. november, 11. sz. 37.).

⁴⁴² A zenekarról eddigi ismereteink alapján nem áll rendelkezésre bővebb információ. V. ö.: KÖGI Szeverin: i. m. 1992. 33-34.

⁴⁴³ [http://www.unesp.br/].

⁴⁴⁴ KASZÁS, Jorge: *Aprender cantando*. Volume I-II-III. São Paulo, MUSICI – Assessoria Pedagógico-Musical, é. n. Személyes interjú (1998. június). Rövid életrajzát ld.: *Híradó*, 2002. november, 15. évf. 36. sz. 21. 1991. szeptember 19-én portugál nyelvű előadást tartott a *Magyar Házban*. V. ö.: *Híradó*, 1991. december, 4. évf. 13. sz. 1.

V. 7. A táncsoportok

"Mi, mostani huszonévesek már mind itt születünk. A magyar nyelvet csak szüleinktől és a magyar összejöveleteken halljuk. Fontos tehát, hogy az érdeklődésünket lekötő formában tanuljunk meg magyarnak lenni. Ebben a nevelési folyamatban fontos szerepe van az éneknek, a táncnak. Ha mi egy új táncot tanulunk, nemcsak a lépésekkel ismerkedünk meg, nemcsak magyar népzénét hallgatunk. Ahhoz, hogy a tánc "lelkét" is megértsük, ismernünk kell azt a tájegységet, ahonnan származik, az ottani emberek életmódját, szokásait, gondolkodását. Hiszen a tánc ebből fakad. Mi a táncokon keresztül ismerjük meg Magyarországot."⁴⁴⁵

1968-ban Kokron Ilona Mária alapította a *Pántlika Táncgyűttest*, amely közel négy évtizedes történetével kimagaslik a brazíliai magyar kulturális egyesületek közül. A táncsoport tagjai a magyar kolónia fiataljai (főleg egyetemisták) közül kerültek ki. Költségeiket (hang- és videóanyagok, kosztümök,⁴⁴⁶ utazás, tánctanárok tiszteletdíja) a fellépések tiszteletdíjaiból, cégek, valamint magánszemélyek adományaiból fedezték. Az 1970-es évek végétől a Magyar Nagykövetség is bevette a munkatervébe, hogy a táncsoport részére szakmai anyagokat juttat.⁴⁴⁷ Gazdag repertoárjuk szinte a Kárpát-medence valamennyi tájegységét felölelte (dunántúli ugrós, dunántúli üvegestánc, szanyi táncok, szatmári verbunk és csárdás, sóvidéki legényes és páros, zempléni válltánc, délalföldi tánc, kalotaszegi tánc, dunántúli botoló, galgamenti karikázó

Műsoraik összeállításához a budapesti *Magyar Állami Népi Együttes* és a *Honvéd Együttes* előadásait, Truppel Mariann, Kakuk Pál, Tímár Sándor és Makoviny Tibor koreográfiáit használták fel. A 20-30 táncosból álló csoport vezetését 1968-1986 között az alapító, ezt követően pedig ifj. Piller Gedeon, majd pedig Pedro Marques da Silva vállalta. Az 1968-1995 közötti időszakban 234 (évente 4-16) fellépésük volt. Rendszeresen szerepeltek a Szeretetbálokon, a *Szent István Ünnepe*lyen és a *São Pauló-i Nemzetközi Folklórfesztiválokon* (*Festival Internacional do Folclore*). Több televíziós szereplésük is volt, és 1986-tól, kezdettől fogva részt vettek az argentinai, brazíliai,

⁴⁴⁵ HALÁSZ György (szerk.): i. m. 102.

⁴⁴⁶ 1993-ban közel 2800 ruhadarabbal rendelkezett a táncsoport. V. ö.: SZILÁGYI Ágnes Judit: *A São Pauló-i magyar kolónia néptáncosai – I. rész. A Pántlika Táncgyűttes*. In: *Táncművészet*, 1993/5-6. 40.

⁴⁴⁷ V. ö.: MOL XIX-J-1-j Brazília 1978. 39. d. 18/1 t. 001593.

uruguayi és venezuelai magyar néptáncsoportok *Dél-Amerikai Magyar NéptáncTalálkozóin* is (I. 1986: Buenos Aires, II. 1988: São Paulo,⁴⁴⁸ III. 1990: Caracas).⁴⁴⁹ Művészetük magas színvonalát az is jelezte, hogy a Magyar Állami Népi Együttes vezetője, Tímár Sándor többször is tartott mesterkurzust a Pántlikásoknak.⁴⁵⁰ A Pántlika utánpótlását az 1988-ban létrehozott *Sarkantyú Táncsoport* biztosította, amelynek az első nyilvános fellépése 1989. március 19-én volt a Szeretetház húsvéti Pirostojás Ünnepe.⁴⁵¹

1981-ben Gyuricza Gábor és Bálint Emese alapították a *Zrínyi Művészegyüttest*, amelynek 20-25 fős közössége nemcsak néptáncsal, hanem népművészettel is foglalkozott.⁴⁵² Az 1988-ban São Paulóban megrendezett *II. Dél-Amerikai Magyar NéptáncTalálkozó*n 26 táncossal léptek fel.⁴⁵³

A *Ropogós Táncház*at 1986-ban az idősebb generáció hozta létre. Fő céljuk az volt, hogy a baráti összejöveteleket a néptáncsal tegyék hangulatosabbá. A *II. Dél-Amerikai Magyar Néptáncfesztiválon* 12 táncossal és 9 fős népzenei kórusukkal léptek föl.⁴⁵⁴

⁴⁴⁸ *A II. Dél-Amerikai Magyar NéptáncTalálkozó. Programfüzet.* São Paulo, 1988.

⁴⁴⁹ *Híradó*, 1990. augusztus, 3. évf. 9. sz. 3. A IV. találkozót 1992-ben Montevideóban, az V-et 1994-ben Buenos Airesben, a VI-at 1997-ben São Paulóban rendezték. Lásd még: *Pántlika Táncgyűttes.* Kézirat. São Paulo, 1995. 1-18.; KÖGL Szeverin: I. m. 1992. 46., PILLER Gedeon (összeáll.): i. m. 1996. 51-53., 94-95.; Interjú Pedro Marques da Silvával (1998. június).

⁴⁵⁰ [<http://www.harsidesign.com/pantlihu.htm>]; Ld. még a *Híradó* vonatkozó számait.

⁴⁵¹ *Híradó*, 1989. április, 2. évf. 5. sz. 3. Más forrás szerint a Sarkantyú első fellépése az egy évvel korábbi, 1988. március 27-i ünnepeken volt (... *További meglepetés a Sarkantyú Táncsoport fellépése, aki itt tartotta 'ősbemutatóját', táncával a meghatottság könnyeit csalva ki nem egy öreg szempárból*). V. ö.: PILLER Gedeon (összeáll.): i. m. 1996. 61. Ez a táncsoport 1992-ben megszűnt, miután a táncosai „belenőttek” a Pántlikába. V. ö.: PILLER Gedeon: i. m. 1997. 25.

⁴⁵² [www.zrinyi.hpg.ig.com.br]; KÖGL Szeverin: i. m. 1992. 46.; SZILÁGYI Ágnes Judit: *A São Pauló-i magyar kolónia néptáncosai – II. A Zrínyi Művészegyüttes.* In: *Táncművészet*, 1993/10-11-12. 34. Másutt alapítási évként 1982 szerepel. V. ö.: PILLER Gedeon (összeáll.): i. m. 1996. 52.

⁴⁵³ *A II. Dél-Amerikai Magyar NéptáncTalálkozó. Programfüzet.* São Paulo, 1988. 3.

⁴⁵⁴ *A II. Dél-Amerikai Magyar NéptáncTalálkozó. Programfüzet.* São Paulo, 1988. 7.

V. 8. A cserkészzet

"A cserkészzet szervesen egészítette ki az iskolai nevelést, és igyekezett a fiatalokban a magyarságtudatot ébren tartani." - írta Borbándi Gyula.⁴⁵⁵ Szántó Miklós pedig az alábbiakban foglalta össze a cserkészzet jelentőségét: "A cserkészzet az egyetlen olyan szervezet, amely megtalálja a nyitját, hogyan élheti túl a fiatalok magyarságtudata azt az erős késztetést a beolvadásra, amelyet életük egésze képvisel. E pedagógiai csodának az a kulcsa, hogy a természet szeretetét összekapcsolja a magyarság iránti szeretettel. Érzelemgazdag tevékenységgel szeretteti meg a magyar értékeket."⁴⁵⁶

1945-ben Németország területén alakult meg a *Külföldi Magyar Cserkészszövetség*, amely óriási munkát fejtett ki annak érdekében, hogy a külföldön élő, vagy ott született magyar fiatalok minél jobban megismerkedhessenek a magyar nyelvvel és kultúrával.⁴⁵⁷ A São Pauló-i magyarok már a második világháború előtt megszervezték az első cserkészcsapatukat, és 1932-ben 132 fős tagságot tartottak nyilván.⁴⁵⁸ A második világháború után megélénkült a cserkészélet: 1950-ben szervezték meg az *Árpád cserkészcsapatot*, 1952-ben pedig a 25. számú *Szent Imre fiú*, és a 36. számú *Dobó Katica leány cserkészcsapatot*.⁴⁵⁹ E két utóbbi csapat szervező testülete és fenntartója a *Szent Gellért Monostor* volt.⁴⁶⁰

⁴⁵⁵ BORBÁNDI Gyula: i. m. 1989. I. 46.

⁴⁵⁶ SZÁNTÓ Miklós: i. m. 1988. 175.

⁴⁵⁷ Az alábbi munkák jól összefoglalják e nagyjelentőségű mozgalom tevékenységét, bemutatják és méltatják a külföldi magyarság körében végzett kultúramegőrző és jellemnevelő munkásságát: MAROSVÁRI Attila (szerk.): *A Szétszórt árvalányhaj. A külföldi magyar cserkészzet 50 éve*. Garfield, Külföldi Magyar Cserkészszövetség, 1995.; ZOMBORI István (szerk.): *Magyar cserkészzet, világcserekészlet*. Szeged, Móra Ferenc Múzeum, 1989.; PILLERNÉ TIRCZKA Éva (szerk.): *Leánycserkészkönyv II.* H. n., Külföldi Magyar Cserkészszövetség, 1997.

⁴⁵⁸ *A Brazíliai Magyar Segélyegylet Emlékkönyve (1926-1966)*. 5.; MAROSVÁRI Attila: *A magyar cserkészzet az emigrációban 1945 és 1956 között*. Budapest, A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága, 2004. 173.

⁴⁵⁹ *Emlékfűzet a 25. sz. Szent Imre cserkészcsapat és a 36. sz. Dobó Katica leánycserkészcsapat ötvenes évfordulóján*. São Paulo, 1958. 1-27. A cserkészcsapatok aktuális eseményeiről az egyes korszakok forrásaiban találunk bővebb adatokat. V. ö. a *Szóval* és a *Híradó* vonatkozó számait. A brazíliai magyar cserkészzet történetét 1956-ig ld. bővebben. MAROSVÁRI Attila: i. m. 172-182.

⁴⁶⁰ TÓTH Veremund (szerk.): i. m. 1981. 19. Megjegyezzük, hogy a cserkészcsapatok fenntartásában a Segélyegylet is részt vett. V. ö.: *DMH Évkönyve 1954*. 465-466., *DMH Évkönyv 1963*. 303.

1960-ban avatták fel a fiatalon elhunyt bencésről, Simon Bálintról⁴⁶¹ elnevezett cserkészparkot a São Paulóhoz közeli faluban, Embun, valamint a *Campos do Jordão-i* (São Paulótól 200 km-re északra) *Teleki Pál Cserkészparkot*.⁴⁶² 1962-ben alakult a 40. számú *Zrínyi Kata leány cserkészcsapat*, 1978-ban pedig a 64. számú *Zrínyi Péter fiú cserkészcsapat*.⁴⁶³ E két csapat tagjai elsősorban a helyi magyar evangélikus és református magyarok gyermekeiből állt.

Az 1960-as évektől működött a cserkészletben részt vevő gyermekek számára egy ún. *hétvégi magyar iskola*. Ennek a tapasztalatairól számolt be Tóth László egy írásában, amelyben leszögezte, hogy a másod- és harmadgenerációs fiataloknak már csupán igen nagy áldozatok árán adható át a magyar nyelv és műveltség.⁴⁶⁴ Ugyanakkor a vezetők továbbra is igyekeznek a gyermekeket a gyakorlati cserkészmunkán túl magyar történelemmel, irodalommal, földrajzzal és a népi kultúra számos ágával is megismertetni. Ennek a szinte hősies kitartásnak az is lehet a magyarázata, hogy a külföldi magyar cserkészletben a dél-amerikai ág mindig is erős volt. Némethyné Kesserű Judit tudósított arról, hogy argentinai és braziliai magyar cserkészvezetők az 1970-es években kidolgozták az ún. *Corvina programot*. Az egyetemista korú fiatalok 10 napos magyarságtudományi tábor keretében magyar irodalmi és képzőművészeti alkotásokat elemeztek, magyar zeneszerzők műveit hallgatták, színdarabot adtak elő, és részletesen megvitatták Madách *Az ember tragédiáját*.⁴⁶⁵ A cserkészlet összetartó erejét mutatja az is, hogy 1970-től folyamatosan működik az Öregcserkészek elnevezésű baráti társaság, amely minden hónap első csütörtökén vacsorával egybekötött rövid előadást rendez a *Magyar Házban*. A 20-25 fős társaság programját az 1990-es években Fenyvesi Kálmán szervezte.⁴⁶⁶

⁴⁶¹ Rövid életrajzát ld. a Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár rendtársakra vonatkozó anyagában, valamint BERKÓ Pál - LEGÁNYI Norbert (összeáll.): *A pannonhalmi Szent Benedek Rend névtára 1802 - 1886*. H. n., k. n., é. n. 221.

⁴⁶² KÖGL J. Szeverin: i. m. 1992. 44. Ez az ingatlan a Szent Imre Iskola nyári diáktáboraként működik napjainkban is.

⁴⁶³ Az 1982. évi táborjukról tudósított a *Szóval* című lap. V. ö.: *Szóval* 1982. február 25. I. évf. 11. sz. 15.

⁴⁶⁴ TÓTH László: *Magyar iskoláinkról*. In: *Szóval*, 1982. október, II. évf. 14. sz. 10-11.

⁴⁶⁵ NÉMETHYNÉ KESSERŰ Judit: *Dél-Amerika magyar származású ifjúsága - tegnap és ma*. Előadás, 2005. [<http://www.lamoszsz.hu/index2.htm>]; Az 1997. január 20-28. között Buenos Airesben megtartott Corvina táborról ld. PILLERNÉ TIRCZKA Éva beszámolóját: *Híradó*, 1997. február. 10. évf. 22. sz. 15.

⁴⁶⁶ Az 1996-ban tartott előadásai listáját ld.: *Híradó*, 1996. november. 9. évf. 21. sz. 14.

V. 9. A kulturális élet egyéb szinterei

A fentebb bemutatott, a közösségépítés és a kulturális élet szempontjából jelentős csoportosulásokon túl még létezett több más hosszabb-rövidebb életű szervezet, amely szintén szerepet játszott a São Pauló-i magyarság 1945-1990 közötti történetében. Ez utóbbiak tevékenységéről csak töredékes információkkal rendelkezünk, ezért a bemutatásuk újabb források felfedezése nélkül óhatatlanul mozaikos marad. Kögl Szeverin fentebb többször hivatkozott összefoglalása, a Magyar Távirati Iroda Sajtóadatbankja, valamint Piller Gedeon szintén idézett 1997-es kézírata⁴⁶⁷ alapján 1945 után az alábbi, fentebb nem tárgyalt magyar egyesületek léteztek:⁴⁶⁸ *Arany János Műkedvelő Kör* (1970),⁴⁶⁹ *Associação Esportivo Húngaro*, *Bencések Baráti Köre*, *Brazil-Magyar Kereskedelmi és Iparkamara* (1989/1990), *Brazíliai 56-os Magyar Szabadságharcosok Nemzeti Szövetsége* (1958), *Clube (União) Cultural 15 de Março (Március 15. Egyesület - 1948)*,⁴⁷⁰ *Clube Cultural Paulistano (São Pauló-i Kulturális Klub - 1939)*,⁴⁷¹ *Cooperativa Popular Brazília*, *Délamerikai Magyar Szövetség* (1954), *Erdélyi Világszövetség Brazíliai Szervezete* (1976), *Irodalmi Kör* (1983),⁴⁷² *Magyar Baráti Kör* (1989), *Magyar Harcosok Bajtársi Közössége*,⁴⁷³ *Magyar Ház Klub*, *Magyar Királyi Csendőr Bajtársi Közösség* (1948),⁴⁷⁴ *Magyar Mérnökök, Építészek és Műszakiak Egyesülete*,⁴⁷⁵ *Magyar Mérnökök és Építészek Világszövetsége* (1985), *Magyar Művészek Missziója – Baráti Kör* (1985.), *Magyar Lutheránus Női Kör*

⁴⁶⁷ PILLER Gedeon: i. m. 1997. 20-25.

⁴⁶⁸ Amennyiben ismert, zárójelben közöljük az alapítás évét.

⁴⁶⁹ Rendszeresen megszervezte a Lutheránus Egyházközséggel közösen a Március 15-i ünnepségeket. V. ö. *Híradó* vonatkozó számai, pl. *Híradó*, 1996. március, 9. évf. 20. sz. 10-11. Az 1996. évi megemlékezés meghívóját közli: PILLER Gedeon (összeáll.) i. m. 1996. 89.

⁴⁷⁰ A korabeli magyar diplomáciai képviselő és az állambiztonsági szolgálatok ezt az egyesületet mint a hivatalos Magyarországgal lojális szervezet tartották nyilván, amellyel a korabeli Magyarok Világszövetségének is volt kapcsolata. Tevékenységét erkölcsileg és anyagilag is folyamatosan támogatták, ennek ellenére az 1980-as évekre már nem végzett magyar kultúraápoló tevékenységet. Tagsága és vezetősége "elbrazilosodott", és mint hétvégi szabadidős klub működik. V. ö.: ÁSZTL 3. 2. 5. 101. d. O-8-106/1 70., 70/1, MOL XIX-J-1-j Brazília 1978. 39. d. 18/1 001591., MOL XIX-J-1-j Brazília 1983. 40.d. 004544.

⁴⁷¹ A klub híreit a *Kultúra* című folyóirat rendszeresen közölte 1951-1958 között. V. ö.: a *Kultúra* vonatkozó számai. Tevékenysége szorosan kötődött a zsidó hitközséghez.

⁴⁷² Az Irodalmi Körben tartott előadást Krúdy Gyuláról és Márai Sándorról 1997. december 1-jén Pál Ferenc, az ELTE Portugál Tanszékének vezetője. *Híradó*, 1997. november, 10. évf. 24. sz. 16.

⁴⁷³ A Baross Gábor Kör *Kurír* című lapjának az 1974. 83-85. száma tudósított a tárgyévi Közgyűlésről, a Hősök Emlékünnepéről és a Szent Borbála Ünnepekről (22-23.).

⁴⁷⁴ 1974-ben, az alapítás 25. évfordulójára 100 példányban Jubileumi Emlékérmeket verettek. *Kurír*, 1974. 83-85. sz. 22.

⁴⁷⁵ Egy „közgyűlésre” felhívó hirdetést közöltek a *Szóval* című lapban (1982. február 25., I. évf. 11. sz. 6.).

(1957/1961), *Magyar Szeminárium* (1977),⁴⁷⁶ *Magyar Szemle Társaság* (?1954-1955?),⁴⁷⁷ *Magyarságtudományi Tábor, Mécs László Önképzőkör* (?1954-?),⁴⁷⁸ *Pannónia Klub* (1956/1958), *Resurrectio 99 Magyar Szabadkőműves Páholy* (1956-58)⁴⁷⁹ *São Paulói Magyar Egyesületek Szövetsége* (1948 és 1956), *São Pauló-i Magyar Ökuménikus Bibliakör* (1981),⁴⁸⁰ *Tanya Üdülő Egyesület* (1963).⁴⁸¹ Ezekről a csoportosulásokról egyelőre nem rendelkezünk olyan forrásanyaggal, amelynek a segítségével feldolgozható lenne a történetük. Valószínűleg a további levéltári kutatások, valamint a helyszíni kutatómunka során a családi gyűjteményekben fellelhető írásos források és személyes interjúk segítségével további anyag gyűjthető. Létezésük viszont annak a bizonyítéka, hogy a São Pauló-i magyarság a vizsgált korszakban igen aktív és kezdeményező, ugyanakkor megosztott közösség volt. A nagy számban létrehozott, de több esetben dokumentálható tevékenységgel nem rendelkező szervezetek egy sajátos, "holtágú emigrációt" eredményeztek.⁴⁸² Megállapíthatjuk, hogy mindez egyrészt oka lett, másrészt pedig következmény volt annak, hogy a nagyságrendileg százezres brazíliai, és az ezen belül szinte kizárólagos szerepet játszó, több tízezres São Pauló-i magyarság a tárgyalt korszak végére névleg mintegy 30 (a tényleges működést tekintve inkább kb. 20) egyesülettel rendelkezett. A valóságban ez 1000-1500 aktív személyt jelentett, akik elsősorban a különböző felekezetek, valamint a Magyar Ház köré szerveződtek.⁴⁸³

⁴⁷⁶ Tevékenységét ld.: BORBÁNDI Gyula: i. m. 1996. 292-293., *Szóval*, 1982. szeptember, II. évf. 13. sz. 16., *Híradó*, 1989. december, 2. évf. 7. sz. 3.; *Híradó*, 1993. november, 6. évf. 16. sz. 7-8.; *Híradó*, 1994. november, 7. évf. 18. sz. 4.; *Híradó*, 1997. november, 10. évf. 24. sz. 12., MOL XIX-J-1-j Brazília 1978. 39. d. 18/1 001591, MOL XIX-J-1-j Brazília 1979. 38. d. 003970.

⁴⁷⁷ 1954-1955-ben *Magyar Szemle* néven folyóiratot adtak ki.

⁴⁷⁸ 1954-ben *Vártán* címmel egy ifjúsági lapot adtak ki. V. ö. : NÉMETH Mária (összeáll.): *Külföldi magyar nyelvű hírlapok és folyóiratok címjegyzéke és adattára. 1945-1970.* 2. kötet. Nem szocialista országok. Előzetes kiadás. Budapest, OSZK, 1972. 132.

⁴⁷⁹ Szintén csak töredékes adatokkal rendelkezünk ennek az 1965-ben 32 tagot számláló szervezetnek a történetéről. Ezúton is megköszönjük Fenjves János és João Lévi szíves e-mailes közléseit. V. ö.: ÁSZTL 3. 2. 5. O-8-106/2 77-84. "Magyar Szabadkőműves páholyok újjászervezésére irányuló külföldi törekvések" című, 1965. március 28-i jelentés, valamint MOL XIX-J-1-j 1965. Brazília 31. d. 19. t.002750/2.

⁴⁸⁰ Tevékenységét ld. a magyar egyházakról szóló fejezetben.

⁴⁸¹ KÖGL Szeverin: i. m. 1992. 40-50.; TÓTH Ágnes (összeáll.): *Magyar szervezetek a világban 1996.* Budapest, MTI Sajtóadatbank, 1996. 104-110. Az egyházi és a cserkész szervezeteket a későbbiekben bemutatjuk, így azok nem szerepelnek ebben a felsorolásban.

⁴⁸² A "holtágú emigráció" találó kifejezést dr. Tóth László használta a São Pauló-i magyarság jellemzésére, amit azt egy fentebb idézett, 1978-as nagykövetségi dokumentumban olvashatjuk (v. ö.: MOL XIX-J-1-j Brazília 1978. 39. d. 18/1 001591)

⁴⁸³ V. ö.: MOL XIX-J-1-j Brazília 1988. 28. d. 002389, 002397

VI. A São Pauló-i magyar nyelvű sajtó és könyvkiadás

"Emigráns körülmények között a sajtó pótolja az emberek közti személyes érintkezést és a kölcsönös eszmecserét. A szétszórtságban a levelezés és a sajtó helyettesíti a találkozást, gyűlésezést, szélesebb körű kapcsolatrendszer fenntartását. Az együvé tartozók más és más országokban élvén, csak levelek és testületi közlönyök révén maradhatnak érintkezésben egymással" - állapította meg Borbándi Gyula.⁴⁸⁴ Az írott sajtó és a magyar vonatkozású könyvkiadás teljes körű feldolgozása a meghaladja munkánk kereteit, ugyanakkor egy rövid áttekintéssel felvázoljuk az 1945-1990 közötti időszak São Pauló-i magyar sajtóját és könyvkiadását.

VI. 1. A magyar sajtó

A São Pauló-i magyar sajtó története a két világháború közötti időszakban kezdődött. Az első lapot 1922-ben Orbán Leó alapította *Délamerikai Magyar Hírlap* néven Rio de Janeiróban, melynek szerkesztősége 1924-től 1940-ig, a lap első megszűnéséig már São Paulóban működött. Szintén 1922-ben jelent meg először São Paulóban a *Délamerikai Magyar Újság*, amelyet Kertész Gyula, Horváth László és Walter János alapítottak.⁴⁸⁵ Mindkét lap folyamatosan tájékoztatást nyújtott az aktuális eseményekről, munkalehetőségekről, segélyakciókról, a magyarországi helyzetről, stb. 1940-től a magyar bencések vették át mindkét lapot, amelyeket - hasonlóan a többi „külföldi” sajtótermékhez - 1942-ben a világháború miatt tiltottak be a brazil hatóságok. Ezekhez az újságokhoz évkönyvek is jelentek meg (pl. a *Délamerikai Magyar Újság Naptára* 1934-ben és 1941-ben, valamint *São Pauloi Kalendárium* néven 1932-1940 között a *Délamerikai Magyar Hírlap* évkönyvei). Az 1945-öt megelőző korszakban még a következő São Pauló-i magyar nyelvű sajtótermékek léteztek:⁴⁸⁶ *Brazíliai Magyar Újság* - 1927, 1929-ben egyesült a *Délamerikai Magyar Hírlappal*; *São Pauloi Futár* - 1926-1927; *Új Világ* - 1926-1932; *Brazíliai Magyar Katolikus Tudósító* - 1931; *Brazíliai Magyarság* - 1932-1934; *Magyar Vallás* - 1933; *Lobogó Tüzek* - 1937-1938; *Egyházi Tudósító* - 1938-1939.

⁴⁸⁴ BORBÁNDI Gyula: i. m. 1989. I. 225.

⁴⁸⁵ KUTASI KOVÁCS Lajos: *A brazíliai magyar sajtó történetéből*. In: *Nyelvünk és Kultúránk*, 1987. szeptember, 68. 29-30.

⁴⁸⁶ V. ö.: KÖGL Szeverin: i. m. 1992. 22.; ÓNODY Olivér: i. m. 1995. 630-633.

1945 után - a kultúra más területeihez hasonlóan - ismét felvirágzott São Paulóban a magyar nyelvű sajtó.⁴⁸⁷ 1946-1948 között adták ki a *Magyar Szó* nevű, "demokratikus", azaz baloldali, a magyarországi fordulattal rokonszenvező hetilapot.⁴⁸⁸ Hangvétele egyértelműen a Magyarországon kiépülő szovjet típusú, szélsőséges rendszert támogatta. Az OSZK munkatársai által összeállított, többször hivatkozott külföldi magyar nyelvű folyóiratokat tartalmazó munkában 1948-as évvel szerepeltették a *Tudósító* című sajtóterméket,⁴⁸⁹ amelyről egy 1965-ből származó titkosszolgálati jelentés azt írta, hogy "*a Dél-Amerikai Magyar Hírlap elődjének lehet tekinteni az 1947-ben megjelent Tudósító című kiadványt, melyet 1948 februárig 1000 példányban havonta adtak ki sokszorosított formában.*"⁴⁹⁰ *Egység* néven 1950-ben 4 szám jelent meg a Varga István (írói álneve Hollósy István) által szerkesztett újságból.⁴⁹¹ 1951-1954 között létezett az *Új Magyarság* nevű szemle, amelynek a szerkesztői Csűrös Zoltán és Marschalkó Lajos voltak.⁴⁹² A magát antibolsevista szemleként, és az egyetemes nemzeti emigráció fórumaként pozicionáló, kéthavonta jelentkező lap a kezdetben szövetségesének titulált Délamerikai Magyar Hírlapot, valamint a Kultúra című folyóiratot is támogatta. Színvonalas lapként tudósít Kutasi Kovács Lajos a *Magyar Világról*,⁴⁹³ amely 1953. szeptembere és 1954. augusztusa között jelent meg. Főszerkesztője dr. Gál Imre, szerkesztője Ternay István, munkatársa többek között Lénárd Sándor,⁴⁹⁴ Landy Dezső⁴⁹⁵ és Valkó Sándor⁴⁹⁶ volt. Magát minden emigrációs politikától mentes, szórakoztató, jó külpolitikai elemzéseket, érdekes híreket, irodalmat, friss sportrovatot és bő "asszonyrovatot" ígért és kínált is. *Kárpáti Őrszem* néven 1953-1955 között Pünkösty Mihály szerkesztette a volt katonatisztek antibolsevista hangvételű, minden hónap első és harmadik szerdáján megjelenő lapját.⁴⁹⁷ 1954-ben az ismert tanár, Patka Frigyes⁴⁹⁸ szerkesztette a *Magyar Szemle* című folyóiratot, amely

⁴⁸⁷ Az 1945 után kiadott lapokra vonatkozó adatokat bővebben ld.: KUTASI KOVÁCS Lajos: i. m. 1987. 30-32.; ÓNODY. Olivér: i. m. 633-635, 648-652.

⁴⁸⁸ Az OSZK állományában van fellelhető példány az 1947-1948. évi számokból.

⁴⁸⁹ NÉMETH Mária (összeáll.): i. m. 132.

⁴⁹⁰ ÁSZTL 3. 2. 5. O-8-106/1 677.

⁴⁹¹ ÓNODY Olivér: i. m. 1995. 635. Az OSZK állományából hiányzik.

⁴⁹² ÓNODY Olivér: i. m. 1995. 634. Az OSZK állományában mikrofilmen elérhető az 1951-1954 között megjelent 26 szám.

⁴⁹³ Az OSZK állományában az 1953. évi első évfolyam 12 száma elérhető.

⁴⁹⁴ Életrajzát ld.: NAGY Csaba: i. m. 612.

⁴⁹⁵ Életrajzát ld.: NAGY Csaba: i. m. 598. Elhunytáról egy rövid megemlékezés olvasható a *Híradóban* (1990. április, III. évf. 8. sz. 5.). A 80. születésnapja alkalmából 1988. június 13-án a Magyar Házban köszöntötte a kolónia. Az ekkor készült fényképet közli: PILLER Gedeon (összeáll.): i. m. 1996. 57.

⁴⁹⁶ Életrajzát ld.: NAGY Csaba: i. m. 1000.

⁴⁹⁷ Az OSZK állományában szórványként elérhető.

⁴⁹⁸ Életrajzát és műveit ld.: NAGY Csaba: i. m. 781.

Kutasi Kovács Lajos és Ónody Olivér információi szerint mindössze kétszer jelent meg. Az OSZK-ban rendelkezésre álló három példányból⁴⁹⁹ egy magas színvonalon szerkesztett, széleskörű nemzetközi kapcsolatokkal rendelkező, több tudományterület eredményeit közvetíteni kívánó folyóirat nyílik meg előttünk. A lap kiadója a *Magyar Szemle Társaság* volt, és kéthavonkénti megjelenést terveztek. A folyóirat képvisellel és terjesztőkkel rendelkezett São Paulón kívül Porto Alegreben, sőt Brazílián kívül is (Argentína, Ausztrália, Chile, Franciaország, Kanada, Nagy-Britannia, Németország, Spanyolország, Egyesült Államok, Venezuela). Változatos írásait az alábbi rovatokban közölte: Tanulmányok, Irodalom, Versek, Művészet - Zene - Színház, Könyvszemle, A Magyar Szemle Híradója. Önmeghatározása szerint független tudományos, irodalmi és művészeti folyóirat, amely nem tartozik semmilyen felekezethez, politikai párt és egyesület keretébe, vagy azok sajtótermékeihez. Egyetlen célkitűzése a magyar tudomány, irodalom, művészet, nyelv ápolása és támogatása az emigrációban.⁵⁰⁰ Céljainak az általunk vizsgált példányok tartalma és színvonala alapján sikerült is megfelelnie. Szintén ebben a korszakban, 1954-ben Tóth Veremund bencés szerkesztésében látott napvilágot időszakos cserkészkiadványként - a *Mécs László Önképzőkör* ifjúsági lapjaként - a *Vártán*.⁵⁰¹ Ifjúsági laphoz méltóan igyekezett magas erkölcsi mércét állítani a fiatal és idősebb olvasóinak egyaránt. Az 1954. március 15-i keltezésű első számból kitűnik, hogy kéthavonkénti megjelenést terveztek. Az írógéppel szerkesztett és xerox eljárással sokszorosított egyszerű kiállítású lap gazdag, olvasmányos tartalommal (versek, novellák) igyekezett nevelni fiatal olvasóit. Szintén a fiatalokhoz szólt a Hársi Ernő által jegyzett *Tücskök és békák* című, 1978-ban egy alkalommal megjelent cserkészlap. Ónody Olivér adatai szerint az *Új Magyarság* folytatásaként 1955-1962 között jelent meg a *Magyar Egység* című lap, először São Paulóban, majd egy ideig Buenos Airesben, végül ismét São Paulóban.⁵⁰² A szerkesztője Berzy József⁵⁰³ történész, újságíró volt, aki egy ideig Brazíliában élt. Az OSZK-ban fellelhető egyetlen példány viszont 1950. január 1-jei kiadású. Hangvétele nemzeti-jobboldali irányultságú és rövid cikkeket, kisebb politikai elemzéseket tartalmazott. 1956. évből a

⁴⁹⁹ *Magyar Szemle. Tudományos Irodalmi és Művészeti Folyóirat*. I. sz. 1954. szeptember - október, II. sz. 1954. november - december, III. sz. 1955. január - február.

⁵⁰⁰ V. ö.: *Magyar Szemle. Tudományos Irodalmi és Művészeti Folyóirat*. I. Évf. 1955. Január - Február, III. Szám, 290.

⁵⁰¹ Az OSZK állományában egyetlen egy példány érhető el.

⁵⁰² ÓNODY Olivér: i. m. 1995. 635.

⁵⁰³ Életrajzát ld.: NAGY Csaba: i. m. 98. Leghíresebb munkája: *Európa felszabadítása. Gondolatok és irányelvek a páneurópai mozgalom elindításának negyvenedik évfordulójára alkalmából*. Buenos Aires, 1966.

Brazil-Magyar Kultúregyesület Boletim Informativo Húngaro című kiadványának a 22. száma állt rendelkezésre munkánk írásakor, amelyben az 1456-os eseményeket, és az 500 éves déli harangszóval kapcsolatos São Pauló-i és Rio de Janeiró-i ünnepek programját ismertették.⁵⁰⁴ 1963-ban a mindössze egy számot megért *Értesítőre*, 1985-1987 között a *Magyar Harcosok Bajtársi Közössége Boletim Santa Bárbara* elnevezésű lapjára van töredékes adat, de elérhető példány egyikből sincs az OSZK-ban. Az eredetileg Párizsban alapított *Ahogyan lehet* című folyóirat Rezek Román bencés São Paulóba költözésével 1965-1967 között jelent meg.⁵⁰⁵ Az alapvetően irodalmi lap brazil megjelenésekor is elsősorban az európai emigráns értelmiséghez szólt. *Kurír* címmel *Brazíliai Magyar Iparosok és Kereskedők Baross Gábor Köre* 1966-tól adott ki egy információs kiadványt.⁵⁰⁶ Elsősorban programokat és az egyesületi és a brazil gazdasági élet iparosokra vonatkozó tudnivalóit közölte. A gazdasági, kereskedelmi kötődésű lap a *Hungría hoje [Informativo Econômico da Câmara de Comércio e Indústria Brasil-Hungría - Magyarország ma. A Brazil-Magyar Kereskedelmi és Iparkamara gazdasági értesítője]* című, 1990-től időszakosan megjelenő értesítő.

1948-tól 1966-ig jelent meg a brazíliai magyarság legjelentősebb sajtóterméke, a *Délamerikai Magyar Hírlap*. Amint fentebb utaltunk rá, ennek a lapnak az előzményei a két világháború közötti időszakig, és az 1947-48 között megjelent *Tudósítóig* nyúltak vissza. 1948. február 1-jén jelent meg az új *DMH*, amelynek háttérében a Szent István Katolikus Egyházközség állt, és kiadója Luís Tolosa Oliveira Costa Filho volt. A São Paulóban tevékenykedő magyar bencések már 1940-ben átvették a lapot, és korszakunkban is alapvetően meghatározták annak jellegét és tartalmát. A világi munkatársakon kívül (pl. Boér Miklós, Neller Mátyás, Kutasi Kovács Lajos, Karády Ferenc) mindig fontos szerepet vállaltak a szerkesztésben és a cikkek megírásában a bencések is (Hets Aurelián, Jordán Emil, Erdődy Gábor álnéven Kerényi Olaf, Gácsér Imre, Kógl Szeverin, Rezek Román, Tóth Veremund). Az 1950-es években 5000 előfizetője volt a lapnak, az 1966-os megszűnéskor pedig 2000. Kezdetben havonta két, 1950-től három (elsején, tizedikén és huszadikán) alkalommal, később hetente, végül

⁵⁰⁴ Ennek a portugál nyelvű kiadványnak a társkiadója a Délamerikai Magyar Hírlap (Gazeta Húngara) volt. Az OSZK-ban nincs elérhető példány, az általunk felhasznált számot a korábbi São Pauló-i kutatásunk során leltük fel.

⁵⁰⁵ NÉMETH Mária (összeáll.): i. m. 129. Az OSZK-ban és a Pannonhalmi Főapátsági Könyvtárban elérhető.

⁵⁰⁶ Az OSZK-ban nincs példány. Disszertációnk írásakor a korábbi brazíliai kutatómunka eredményeként az 1974. év 77. és 83-85. számok álltak rendelkezésre.

1963-tól kéthetente jelent meg. A *DMH* utolsó számát 1966. december 25-én adták ki.⁵⁰⁷ 1950-ben az alábbi hirdetéssel népszerűsítették a *DMH*-t: *"Délamerika legnagyobb országának, a Brazíliai Egyesült Államoknak egyetlen magyar nyelvű, havonta háromszor megjelenő újságja, amely nagy példányszámával nemcsak a délamerikai államok magyar kolóniáihoz jut el, hanem a világ minden részébe, ahol magyarok laknak. A keresztény világnézet alapján megírt cikkei biztos eligazítást nyújtanak a mai világ eszmei harcaiban, friss és bőséges híranyaga állandó tiszta képet ad szülőföldünk eseményeiről, külpolitikai összefoglalásai a leghelyesebb állásfoglalást adják a világpolitika eseményeivel szemben, helyi hírei állandó élénk kapcsolatot tartanak a brazíliai hatalmas kolóniával, szépirodalmi közleményei a legértékesebb irodalmi élvezetet biztosítják, hirdetései, kerestetései biztos eredménnyel járnak. Lépjen előfizetői táborába, olvassa, terjessze, ajánlja minden magyarnak, hirdessen benne!"*⁵⁰⁸

A *DMH* e fenti hirdetése megfelelt a valóságnak, hiszen 19 éven keresztül változatlanul magas színvonalon, széleskörűen és hitelesen tájékoztatta olvasóit. A lapnál tevékenykedő újságírók tájékozottak voltak mind brazil belpolitikai, mind világpolitikai, mind pedig a magyarországi ügyekben. Bécsből rendszeresen kaptak híreket, amelyek segítségével szinte naprakészen tudták az olvasóikat tájékoztatni az aktuális hazai eseményekről. Rovatai között első helyen szerepelt a kül- és világpolitika, de számtalan hasznos hirdetést, a szélsőségektől mentes egyesületek híreit, és igen részletesen a katolikus, de címszavakban a református és az evangélikus egyházközségek eseményeit is közölte. tartalmazott érdekességeket, folytatásos regényrészleteket, novellákat, könyvismertetéseket is. A *DMH*-nak külföldi képviselője is volt Argentínában, Chilében, Peruban, Venezuelában, Uruguayban, az Amerikai Egyesült Államokban, Kanadában, Franciaországban, Németországban, Olaszországban és Ausztráliában.⁵⁰⁹ A *DMH* korabeli számait a Brazíliában tevékenykedő ügynökök is rendszeresen felterjesztették a budapesti központnak.⁵¹⁰ 1965-ben egy részletesebb beszámolót is küldtek Budapestre, amelyben azt közölték, hogy a *"DMH szerkesztésében teljes mértékben érvényesülnek a bencések befolyása és politikai nézeteik. A magyarországi eseményekről és a szocialista tábor többi országairól megjelenő cikkek elfogultak és rosszindulatú antikommunista hangvételűek. A cikkek*

⁵⁰⁷ V. ö. KUTASI KOVÁCS Lajos: i. m. 1987. 30-31. ÓNODY, Olivér: i. m. 1995. 631-632.

⁵⁰⁸ *DMH Magyar Naptára 1950.* 383.

⁵⁰⁹ A képviselők nevét ld. pl.: *DMH Évkönyve 1957.* 434.

⁵¹⁰ V. ö.: "Havas" fedőnevű ügynök *"Emigráns lapok felterjesztése"* tárgyú levelei 1964. július 27-én, december 7-én, 1965. március 31-én, 1967. január 20-án - ÁSZTL 3. 2. 6. O-8-047 81., 99., 136., 215. l.

többsége nacionalista és sovinszta uszítást tartalmaz. A céljuk, hogy a Braziliában és a többi Dél-Amerika-i országban élő és az emigráció különböző rétegeihez tartozó magyarokat szembeállítsa az ó-hazával, és elriassa őket az esetleges hazatéréstől. A lap leghatásosabban a fasiszta és az 1956-os emigráció köreiből kelt visszhangot."⁵¹¹ A követségről 1965-ben hazaküldött jelentés szintén negatívan nyilatkozott a DMH-ről, kiemelve hogy ez az egyetlen Braziliában rendszeresen megjelenő sajtótermék, és "nyomdatechnikailag megfelelően készített, de egyébként gyenge színvonalú, egysíkú, unalmas."⁵¹² Természetesen ezek a megállapítások az akkori hazai hivatalos felfogást tükrözték. A DMH, mint a brazíliai magyarság legszélesebb körben ismert lapja, következetes emigráns politikát követett. Ez a korszakban magától érthető módon a Magyarországon és a környező országokban fennálló szocialista rendszer elleni kommunikációt jelentett. Amikor a 766. számmal bejelentették a lap megszűnését, réalisan állapította meg a vezércikk írója, hogy noha a lap programja 1956 októbere óta a magyar forradalom és szabadságharc programja volt, az idő elhaladt felette, és nem tudták felkelteni az érdeklődést a következő generációban munkájuk, mondanivalójuk iránt.⁵¹³ A lap megszűnése tehát a küszöbön álló emigrációs korszakváltással, és egyben egy aktuális generációváltással függött össze.

A DMH legjelentősebb vállalkozása az a 19 kötetből álló évkönyvsorozat volt, amit 1949-től 1967-ig adtak ki. Az 1949-1952 közötti köteteket *Délamerikai Magyar Hírlap Magyar Naptára*, a továbbiakat *Délamerikai Magyar Hírlap Évkönyve* címen jelentették meg. Az évkönyveket kezdetben Kerényi Olaf szerkesztette, akit 1961-től Gácsér Imre váltott fel. 1958-tól Kutasi Kovács Lajos is szerkesztőként jegyezte a köteteket. A kezdetben 195, majd 1950-től 300 oldal fölötti kiadvány gazdag tartalommal került az olvasók kezébe: naptár a katolikus és a protestáns ünnepekkel és a keresztnevekkel; tanulmányok és ismeretterjesztő cikkek irodalmi, történelmi, természettudományi, filozófiai, politológiai témakörökben (több mint 300 írás a 19 évfolyam alatt); brazíliai, magyarországi és világtörténelmi események; sport; versek; információk a koloniális életről (összefoglalók a szervezetek elmúlt éves eseményeiről); portugál nyelvű tartalomjegyzék és rövid összefoglalók; hirdetések listája. A hirdetések között (50-100 kötetenként) São Pauló-i és Rio de Janeiró-i magyar és brazil vállalkozók (pl.: *Livraria*

⁵¹¹ ÁSZTL 3. 2. 5. O-8-106/1 677. 1.

⁵¹² V. ö.: MOL XIX-J-1-j Brazília 1965. 31. d. 19. t. 002750/1.

⁵¹³ V. ö.: Olvasóinkhoz c. cikk. In: DMH 1966. december 25. 1.

Bródy Ltda, Vedernyák Testvérek Nyomdája, Rácz Construtora S. A., Gerbeaud, Restaurante Hungria, Hotel Lido), nagyobb brazil és nemzetközi cégek (pl.: *Café Caboclo, CICA, Lufthansa, Swissair, Telefunken*) magyar és portugál nyelvű reklámokkal szerepeltek. Mindezek alapján megállapítható, hogy a DMH évkönyveinek 19 kötete alapvető forrás a korszak brazil magyar történetéhez, amelyek hűen tükrözik a korszak magyar közösségének az igényes kulturális érdeklődését és színvonalát. Az évkönyvek szövegeinek a minősége és tematikus gazdagsága, valamint a változatos, gazdasági erőt mutató hirdetések egy magas nivójú, életképes brazil magyar közösség képét közvetíthették a korabeli magyar és brazil olvasók számára.⁵¹⁴

A DMH megszűnése után 1967-1970 között Argentínában adták ki a *Délamerikai Magyar Újságot*, amelynek a brazilai szerkesztője Gácsér Imre lett. "Havas" fedőnevű ügynök 1967. március 31-i, "*Újság felterjesztése*" tárgyú levelében az alábbiakat közölte: "*Mint arról már előzőekben jelentettünk, a Délamerikai Magyar Hírlap múlt év decemberében megszűnt. A megszűnt újság helyett most egy argentin - brazil kiadású magyarnyelvű lapot adtak ki Délamerikai Magyar Újság címmel. Az újság szerkesztője és kiadója az Argentínában élő dr. Simon László, főmunkatársa dr. Gácsér Imre, míg az újság brazilai szerkesztője Kutasi Kovács Lajos lett. Mellékelten felterjesztem az újság eddig megjelent két példányát és kérem közölni, hogy a rezidentúra a jövőben rendszeresen terjessze-e fel a lapot.*"⁵¹⁵ Ennek az újságnak a folytatása az 1971-1995 között *Magyar Hírlap - a délamerikai magyarok független hetilapja* címmel megjelent lap lett, amelyben szintén szerepeltek brazilai hírek.

São Paulóban a vizsgált korszak során több más magas színvonalú, vagy éppen a közösségi érzést erősítő folyóirat és egyéb sajtótermék is megjelent. Az 50-es évek kiadványai közül kiemelkedik a *Kultúra* című "*magyar irodalmi és művészeti havi folyóirat.*"⁵¹⁶ Első száma 1951. november 1-jén, az utolsó 1959. júniusában jelent

⁵¹⁴ A DMH évkönyvei felkeltették a korabeli állambiztonsági szervek érdeklődését is. Az egyes köteteket rendszeresen felterjesztették Budapestre. V. ö. pl. ÁSZTL 3. 2. 6. O-8-047. 136., 220. l.

⁵¹⁵ ÁSZTL 3. 2. 6. O-8-47 217. l. Ld. még: ÁSZTL 3. 2. 6. O-8-047. 237. l.

⁵¹⁶ Az OSZK-ban szövevényben áll rendelkezésre. Disszertációm írásakor a korábbi brazilai kutatómunka eredményeként az alábbi számokat tudtuk felhasználni: I. évf. 1951. november, 1. sz.; II. évf. 1952. július, 7. sz.; II. évf. 1952. augusztus, 8. sz.; II. évf. 1952. szeptember, 9. sz.; II. évf. 1952. október, 10. sz.; II. évf. 1952. november, 11. sz.; II. évf. 1952. december, 12. sz.; IV. évf. 1955. május, 5. sz.; V. évf. 1957. január, 1. sz.; V. (tévesen VI. jelöléssel) évf. 1957. május, 5. sz.; V. évf. 1957. augusztus, 8. sz.; V. évf. 1957. október, 10. sz.; V. évf. 1957. november - december, 11-12. sz.; VI. évf. 1958. február-április, 2-4. sz.; VI. évf. 1958. május, 5. sz.; VI. évf. 1958. június-július, 6-7. sz.; VI. évf. 1958. augusztus, 8. sz.; VI.

meg.⁵¹⁷ Az alapító szerkesztő Kende Imre,⁵¹⁸ a felelős kiadó dr. Américo Porto Alegre volt. 1958. novemberétől, Kende Imre halálától dr. Vajda Lőrinc⁵¹⁹ szerkesztette a lapot.⁵²⁰ Munkatársként többek között Fenyő Pál,⁵²¹ Landy Dezső, dr. Lénárd Sándor, Milkó Erzsébet,⁵²² dr. Nádas József,⁵²³ Radó György,⁵²⁴ Valkó Sándor,⁵²⁵ Zsürger László⁵²⁶ szerepeltek. Irodalmi, filozófiai, közéleti írásokat kortárs brazil magyar értelmiségiek tollából, rövidebb szövegeket és verseket XIX-XX. századi magyar íróktól, költőktől (pl. Mikszáth Kálmán, József Attila, Karinthy Frigyes) és ismertebb emigráns személyektől (pl. Márai Sándor) közöltek. Rendszeresen hírt adtak a *Clube Cultural Paulistano* rendezvényeiről és az *União 15 de Março* (Március 15. Egyesület) programjairól. Magyar és portugál nyelvű hirdetések is szerepeltek a folyóiratban (több tucat magánvállalkozás és cég, pl.: *Copacabana Palace Hotel* - Rio de Janeiro, *Magyar Bank - Sociedade Cooperativa de Credito Popular Metropolitana de S. Paulo*, *Livraria Landy* (Landy Dezső könyvkereskedése), *Hotel Excelsior* étterme, a *Clube Cultural Paulistano* étterme, *Papelaria São Miguel* (papírbolt), *Doces e salgados Gerbeaud* (cukrászda), *Santa Ifigenia Szemklinika*, *IKKA*⁵²⁷ csomagok Magyarországra, ügvédek, tolmácsok, magyar nyomdász, fotó- és optikai üzletek, stb.).

Az 1950-es, 1960-as évek egyházi kiadványai a *Harangszó* (az 1933-ban már megjelent *Magyar Vallás* utódja, 1952-1960, 1969 - *Braziliai Református Keresztyén Egyház híradója*), az *Együtt* (1959/1961 - *Braziliai Magyar Evangélikus Egyházközség*), a *Zsidó Szemle* (1961-1966 - *Sinagoga Israelita Paulista*) és a *Pax* (1964-1977, 1988-1995 - *Szent István Római Katolikus Egyházközség*) voltak.⁵²⁸ Ezek a lapok elsősorban rövid egyházközségi híreket és gondolatébresztő lelkiségi írásokat tartalmaztak. A *Harangszó*

évf. 1958. szeptember-október, 9-10. sz. A fenti számokat Kende Péter és Andrietta Lénárd bocsátotta a rendelkezésünkre 1998-ban, amiért ezúton is szíves köszönettel tartozunk.

⁵¹⁷ BORBÁNDI Gyula tévesen Kende *Sándort* jelöli szerkesztőnek (v. ö.: i. m. 1992. 212.). ÓNODY Olivér tévedésből Porto Alegrét jelöli megjelenési helyként a felelős kiadó, *Américo Porto Alegre* nevéből (v. ö.: i. m. 1995. 634.). Mindketten 1951-1958. közé teszik a folyóirat megjelenését.

⁵¹⁸ NAGY Csaba: i. m. 496.

⁵¹⁹ Személyére vonatkozólag sem BORBÁNDI, sem NAGY munkái nem tartalmaznak információkat.

⁵²⁰ KUTASI KOVÁCS Lajos: i. m. 1987. 31.

⁵²¹ NAGY Csaba: i. m. 266.

⁵²² NAGY Csaba: i. m. 695.

⁵²³ NAGY Csaba: i. m. 717.

⁵²⁴ NAGY Csaba: i. m. 813.

⁵²⁵ NAGY Csaba: i. m. 1000.

⁵²⁶ NAGY Csaba: i. m. 1051.

⁵²⁷ IKKA: *IBUSZ Külföldi Kereskedelmi Akció*. Az IKKA olyan csekk volt, amellyel a kizárólag dollárért árusító boltokban lehetett az 1950-es, 1960-as évek Magyarországon luxuscikknek számító termékeket vásárolni. V. ö.: N. Kósa Judit írását: [<http://nol.hu/gyujtesek/lelohely/framed/6731/>].

⁵²⁸ Az egyházi kiadványok az *Együtt* kivételével zömükben az OSZK állományában elérhetőek.

kezdetben havi, majd később két-három, és négyhavi lapként jelent meg. A *Pax* xerox eljárással sokszorosított formában, 8-33 oldal terjedelemben, rendszerint Bécsben, Budapesten és Rómában kiadott magyar nyelvű egyházi lapok cikkeiből is válogatva került az olvasók elé. A *Zsidó Szemlében*, amely 1500 példányban jelent meg,⁵²⁹ a vallási ünnepekkel kapcsolatos cikkeket, a nagyvilág eseményeit bemutató rövid híreket, verseket, kisebb tanulmányokat, novellákat, az egyházközséghez kötődő *Clube Cultural Paulistano* (Magyar Sportklub) és a hitközség híreit közölte. São Pauló-i magyar cég hirdetése is szerepelt a lapban.

A *DMH* és a *Délamerikai Magyar Újság* megszűnte után 1981-ig az egész brazíliai magyar kolóniához szóló sajtótermék nem jelent meg. Ennek okaként egyrészt a bizonytalan brazil politikai és gazdasági helyzetet, másrészt a magyar kolónián belüli generációváltást lehet megjelölni. Ezért is volt reményt keltő az 1981-1984 között São Paulóban kiadott *Szóval* című lap megjelenése. "...végtelenül sajnálom és megbocsáthatatlan mulasztásnak tartom, hogy folyóiratokról nem tettem említést egyik könyvemben sem. Látod, ez is jele a magyar diaszpórák közötti hézagok kommunikációnak. (...) Érdekes és értékes vállalkozás volt. Kár, hogy nem folytattátok." Ezekkel a szavakkal válaszolt 1998. január 10-i levelében Borbándi Gyula Szabó Lászlónak,⁵³⁰ miután megkapta a folyóiratról szóló ismertetőt és annak néhány számát.⁵³¹ A lapot magyar származású fiatalok alapították azzal a céllal, hogy összefogják "a jelenleg százfelé szóródott magyar, és magyarul tudó, de már brazil állampolgárnak született magyarságot. (...) Nem szervezetileg, hanem annál erősebben: a magyar szó, a magyar kultúra kapcsával. (...) És bevonni ebbe az olvasótáborba a São Paulótól távolabb élő szórvány-magyarságot (Rio de Janeiro, Belo Horizonte, Lorena, Curitiba, stb.), rendszeresen új hírekkel és magyar szóval megajándékozni őket.

⁵²⁹ V. ö.: MOL XIX-J-1-j Brazília 1945-1964. 4. d. 009368.

⁵³⁰ Szabó László (1958. Buenos Aires - 2007. São Paulo) mérnök, a São Pauló-i Mackenzie Egyetem tanára. Aktív szerepet vállalt a magyar kolónia szellemi életében. 1989-ben Amír Labaki brazil újságíróval Magyarországra utazott, és a rendszerváltásról tudósítottak. 2006-ban jelent meg *Hungria 1956. ...e o muro começa cair [Magyarország 1956. ...és a fal omlani kezd]* című könyve. ld. még: Piller Éva és Benyhe János megemlékező írásait (PILLER Éva: *Elhúnyt Szabó László* [http://www.lamoszsz.hu/index2.htm]; BENYHE János: *Szabó László halálára*. In: *Heti Válasz*, 7. évf. 32. sz. 2007. 08. 09. [http://www.hetivalasz.hu]. Ezúton fejezzük ki köszönetünket Szabó Lászlónak, aki az 1997-1998-as kutatások alkalmával a *Szóval* valamennyi számát a rendelkezésünkre bocsátotta.

⁵³¹ SZABÓ László: *A "Szóval" - fiatal brazíliai magyarok lapjának története*. In: TÓTH Veremund OSB (szerk.): *Magyar műhely a Dél Keresztje alatt. A Könyves Kálmán Szabadegyetem Emlékkönyve (1949-1999) III*. São Paulo - Pannonhalma, A Könyves Kálmán Szabadegyetem Kiadása, 1999. 155. A lap történetét ld. i. m. 155-167. Az OSZK-ban a lap valamennyi száma elérhető.

Bevonni őket a braziliai magyarság életébe, örömeibe, gondjaiba."⁵³² A lap beharangozó számát, egy kétoldalas szórólapot⁵³³ az 1981. évi március 15-i ünnepségen terjesztették. A szerkesztőbizottság vezetője Reisch György evangélikus lelkész lett, tagjai Fenyvesi Ágnes, Gyuricza Gábor, Hársi Ernő, Szabó László, ifj. Lajtavári Dániel és Bálint Emese voltak. A tervezett rovatok a lap szerkesztőinek a széleskörű tájékozottságát és érdeklődését tükrözték: irodalom, tudomány, cserkészlet, beszélgetés, rejtvények, figyelő, művészet, magyar nyelv, szellemi tudományok, sakk, sport, magyar kolónia, meghívók, az olvasó oldala, játékok, hirdetések, humor. Az anyagi forrást az előfizetések és az esetleges támogatók biztosították. Az indulásnál az *Erdélyi Világszövetség* braziliai vezetője, Zolcsák István segítette az ezer példányban sokszorosított lapot. A II. évfolyam számaiban már Nyugat-Európában élő magyaroktól is közöltek írásokat, és jelentősen kitágult a cikkeket küldők köre. A szerkesztés minősége és a nyomdatechnikai megoldások is sokat javultak, ugyanakkor áprilistól szeptemberig anyagi és szervezési okok (a szerkesztők, munkatársak többsége egyetemista volt, és a tanulás mellett sokszor túlságosan is megterhelő feladatot jelentett az egyre "profibbá" váló újság szerkesztése) szünetelt a lap. Az 1982. január 15-i számhoz (I. évf. 9-10. sz.) egy verseket tartalmazó 8 oldalas anyagot, szeptemberben (II. évf. 13. sz.) pedig *Apró Szóval* címmel egy gyermekeknek szóló 4 oldalas mellékletet is kiadtak. Időközben némileg átalakult a szerkesztőség, és egyre több külső munkatárs írt a lapnak. Ugyanakkor az anyagi és szellemi kifulladás jelei is érezhetőek lettek. Az előfizetési költségek nem fedezték az egyre dráguló sokszorosítás árát, valamint a szakmai karrierjük kezdetén álló fiatalok idejébe és energiájába egyre kevésbé fért bele a szerkesztéssel, cikkírással járó sok elfoglaltság, így a 18. számmal 1983-ban abbamaradt a *Szóval* kiadása.⁵³⁴ A lelkesedés viszont nem hiányzott, mert 1984. március 15-i dátummal volt még egy szám (IV. évf. 1. sz.), amelyben hírül adták, hogy júniustól magyar és portugál nyelven folytatják a lapot, de erre már nem került sor. *"Amikor átlapozom a már sárguló lapokat, és eszembe jutnak a keményen átdolgozott esték, nagyon sajnálom, hogy nincs már meg az a szerkesztőség, ahol munka után elbeszélgettünk, hajnalban elmentünk sörözni, vagy hazasétáltunk, miközben a*

⁵³² *Szóval*, 1981. április 10. I. évf. 1. sz. 1.

⁵³³ *Szóval*, 1981. március 14. I. évf. 0. sz.

⁵³⁴ Személyes interjú SZABÓ Lászlóval (2002. január).

város aludt és nem sejtette, hogy pár magyar fiatal egy magyar lapot szerkeszt - Braziliában.”⁵³⁵

Az utolsó nagy lapalapítási kísérlet 1988-ban indult, amikor a Segélyegylet kiadta a *Híradó* című újságot, amely "hidat szeretne teremteni az egyesület és a város magyarsága között, közölvén a Segélyegylet híreit. Tervünkben van ezt a híradást a közeljövőben kibővíteni" ⁵³⁶ A mindössze 3 oldalas első számot, amely a Segélyegylet 1988. március 1-jén lezajlott közgyűléséről tudósított, Szabó László szerkesztette. A 2., 3. és 9. szám szerkesztője Hársi Ernő volt, és a lap már bővebb terjedelemben beszámolt a Szeretetház, a Magyar Ház programjairól is, sőt egy-egy apróhírdetést is közölt. A 4-8. számok szerkesztője Besterné Fenyvesi Ágnes lett, és továbbra is egyfajta hírujságként tudósított az elmúlt és elkövetkező eseményekről. Az első 9 szám szerkesztői a *Szóval* csapatából már ismert nevek voltak, és mindez azt mutatta, hogy a második generáció aktívan szerepet vállalt a kolónia életében. A 10. számtól Hankóné Jávor Beatrix szerkesztette a lapot, és továbbra is elsősorban híreket, hirdetések közöltek, bár egy-egy rövidebb írás - pl. beszámoló egy jelentősebb közösségi eseményről, ünnepről, megemlékezés a kolónia közismert halottairól - is megjelent. A 4. évfolyam 12. számtól (1991. szeptember) új fejléct használta, amellyel hosszú évekig, egészen a 17. évfolyam 39. számáig (2004. április) jelent meg a lapot. A 13. szám (1991. december) már tartalmazott egy rövid, portugál nyelvű tartalomjegyzéket, ami a csak portugálul tudó családtagok számára nyújtott képet a *Híradóról*. A fő rovatok továbbra is az "ez történt, elementek, hirdetések" voltak, de közöltek verseket, hosszabb beszámolókat és rövid színes híreket is. A lapban már leközltek a magyar külképviseltek diplomatáinak az írásait is. A *Híradó* terjedelmesebb lett, és a szövegszerkesztő technika fejlődése szintén észrevehető volt. A 7. évfolyam 17. számától (1994. április) a szerkesztő mellett főmunkatárskén tevékenykedett Sütő Ildikó, aki műfordításaival irodalmi körökben,⁵³⁷ a közösségi életben való aktív közreműködése miatt pedig a kolóniában is általánosan ismert és szeretett személyiség. A 10. évfolyam 22. számától (1997. február) a 17. évfolyam 39. számáig (2004. április)

⁵³⁵ SZABÓ László: i. m. 167.

⁵³⁶ *Híradó*, 1988. március, I. évf. 1. sz. 1. Az OSZK-ban és a Lakiteleki Emigrációs Gyűjteményben a lap valamennyi száma elérhető.

⁵³⁷ SÜTŐ Ildikó műfordításai: GÁRDONYI Géza: *A láthatatlan ember [O homem que não se vê. A vida de Átila narrada por um escravo. Mairiporã, Veredas, 1991.; 2. kiad.: São Paulo, Gráfica, 1996]; VASZARY János: A macska felugrott az asztalra [O pulo do gato. São Paulo, Gráfica, 1993.]; FEKETE István: *Vuk [Vuk. São Paulo, Gráfica, 1996.]; Elbeszélések [Antológia. Contos da Hungria. São Paulo, Gráfica, 1997.]; FEKETE István: Kele. [Kele: uma cegonha... um inverno... São Paulo, Gráfica, 1999.]**

Nagy Szabolcsné Lilla lett a szerkesztő. Halálát követően átalakult a lap szerkesztősége, és a 17. évfolyam 40. számától (2004. október) kezdődően Ráth Károly, Budavári Hilda, Gombert Károly János és Szücs-Molenkamp Rita készítették az 500 példányban megjelenő *Híradót*.

VI. 2. A magyar nyelvű könyvkiadás

„Az északamerikai gyárvárosok füstös negyedeiben, Brazília kávéfazendáin, Argentína pampáin és Délamerika más szórványain, (...), mindenütt, ahol magyar él, ott a lélek tűzének szent olaja a magyar szó, a magyar betű. A magyar könyv külföldön élő valami, maga a vándorló magyar szellem, ami megértést, a meleg szívet keresi, hogy mindazt a jót és szépet továbbadhassa, amit írójának lelke beléöntött.”⁵³⁸

A XX. századi magyar emigráció történetének igen fontos fejezetét alkotja a kulturális tevékenységen belül a magyar nyelvű könyvkiadás. Meggyőződésünk, hogy az emigráció történetének számos apró epizódjára, a kivándorolt magyarok mindennapi életére, vívódásaira, az őket foglalkoztató számtalan kérdésre kaphatunk válasz a sokszor csak külföldi magyar könyvtárakban, vagy porosodó, egyre ritkábban használt családi gyűjteményekben meglapuló könyvekből, egyéb kiadványokból. Természetesen nem csupán a magyar nyelven kiadott könyvek, hanem a fentebb vázlatosan ismertetett magyar újságok, azok évkönyvei, naptárai, folyóiratok, egyéb sajtótermékek, valamint a portugál nyelvű, de magyar vonatkozású (magyar témáról szóló, vagy magyar szerző által írt) kiadványok is igen értékes, kihagyhatatlan információkkal szolgálhatnak a későbbi kutatások során.

Munkánkban csupán a São Pauló-i magyar nyelvű könyvkiadás azon részére hivatkozunk, amelyek az 1945-1990 közötti időszakban jelentek meg, és a São Pauló-i Szent Gellért Kolostor Könyvtárában, vagy az Országos Széchényi Könyvtár gyűjteményénben fellelhetőek. E két intézmény katalógusait vizsgálva megállapíthatjuk, hogy korszakunkban 58 olyan munka jelent meg, amely São Paulóban alkotó, ott élő magyar szerzőtől származik és magyar nyelven íródott. 23 kötet tartozik a Párizsból

⁵³⁸ Id. BOGLÁR Lajos: i. m. 1997. 50.

1965-ben São Paulóba áttelepülő Rezek Román bencés bölcsészdoktor Teilhard de Chardinnal kapcsolatos fordítói és tanulmányírói tevékenységéhez. Ezek a kiadványok, noha São Paulóban jelentek meg, szorosán véve mégsem voltak jelentős hatással az ottani magyar közösség szellemi életére, hiszen mind témájukban, mind pedig mélységükben egy szűk szellemi elithez szóltak.⁵³⁹ A második világháborút követő korszak forrásértékű magyar könyvtermésének azok az egyesületi kiadványok tekinthetőek, amelyek a vizsgált időszakban egy-egy szervezet életét, tevékenységét mutatják be. Ezek közé a dolgozatunkban is forrásként használt *emlékkönyvek* tartoznak.⁵⁴⁰ Nagy adatgazdagság jellemzi ezeket, és egy-egy rövidebb időszak történéseit részletesen mutatják be. Történeti jellegű kiadványok is születtek,⁵⁴¹ amelyek célja esetünkben egy általános műveltséget közvetítő munka kézbeadása, illetve egy súlyos tragédiákat okozó korszak eseményeinek a számbavétele. A legnépesebb csoportot a szépirodalmi könyvek alkotják, amelyek között olvasmányos regények,⁵⁴² novellás-⁵⁴³ és verses kötetek,⁵⁴⁴ ifjúsági,⁵⁴⁵ lelki,⁵⁴⁶ humoros műfajú,⁵⁴⁷

⁵³⁹ Személyes interjú Dr. JORDÁN Emillel (1998. május). V. ö. A pannonhalmi Főapátsági Könyvtár dr. Rezek Román irodalmi tevékenységére vonatkozó könyvlistáit.

⁵⁴⁰ V. ö. *A Brazíliai Magyar Segélyegylet Emlékkönyve (1926-1966)*. São Paulo, A Brazíliai Magyar Segélyegylet kiadása, 1966.; *Emlékfüzet a 25. sz. Szent Imre cserkészcsapat és a 36. sz. Dobó Katica leánycserkészcsapat öt éves évfordulóján*. São Paulo, 1958.; KÖGL Szeverin – KUTASI KOVÁCS Lajos (szerk.): *Magyar műhely a Dél Keresztje alatt. A Könyves Kálmán Szabadegyetem Emlékkönyve (1949-1959)*. São Paulo, A Könyves Kálmán Szabadegyetem Kiadása, 1960.; KUTASI KOVÁCS Lajos (szerk.): *Magyar műhely a Dél Keresztje alatt. A Könyves Kálmán Szabadegyetem Emlékkönyve (1949-1964)*. São Paulo, A Könyves Kálmán Szabadegyetem Kiadása, 1964.; *Regőscserkészek: regős krónika*. São Paulo, 1962.; TÓTH Veremund (szerk.): *A magyar bencések 50 éve Brazíliában*. São Paulo, A Szent Gellért Kolostor Kiadása, 1981.; VÉGHSEŐ, Estevão (szerk.): *Emlékkönyv*. São Paulo, A Brazíliai Magyar Iparosok Baross Gábor Köre, 1959.; VÉGHSEŐ, Estevão (szerk.): *Album II. Emlékkönyv*. São Paulo, Associação dos Industriários e Comerciantes Brasileiros-Húngaros „Baross Gábor” Kör, 1966.

⁵⁴¹ VIHAR Béla (összeáll.): *Sárga könyv. Adatok a magyar zsidóság háborús szenvedéseiből 1941-1945*. São Paulo, O Papel, 1945.; *A magyar nemzet története rövid kivonatban*. São Paulo, Délamerikai Magyar Hírlap, 1949.

⁵⁴² Dr. FIZI Mihály: *Az orvos rendelte. Egy földönfutó naplója I-II*. São Paulo, VERA, 1949.; KUTASI KOVÁCS Lajos: *Az ember elindult*. São Paulo, Délamerikai Magyar Hírlap, 1952.; VALKÓ Sándor: *Az elsodort ember*. São Paulo, Kultúra, 1952.

⁵⁴³ KASZNÁR Károly: *A királytemetők őre és temploma*. São Paulo, Praca do Patriarca, 1955.; KUTASI KOVÁCS Lajos: *Barbárok*. São Paulo, Délamerikai Magyar Hírlap, 1951. (a novelláskötet ismertetését ld.: TÓTH Veremund tollából: *DMH* 1951. november 1. 4.); LISZKA Viola: *Szesélyes április. Novellák, kisregény*. São Paulo, Ostrensky Nyomda, 1954.; NELLER Mátyás: *Kedves Teofil*. São Paulo, Impr. Latina, 1958.; *Valkó Sándor elbeszélései és egyéb írásai*. São Paulo, Kultúra, 1958.

⁵⁴⁴ BÓNIS László: *Kaleidoszkóp*. São Paulo, a szerző kiadása, 1958.; BÓNIS László: *Tűz és víz között*. São Paulo, a Magyar Harcosok Bajtársi Közössége kiadása, 1964.; DEBRECENI KISS László: *Lélek-méccsel*. São Paulo, Brazil-Magyar Kultúregyesület, 1960.; GARAI Jenő: *Versek 1918-1968*. São Paulo, São Miguel, 1968.; IVÁNYI Erzsébet: *Ó, te, én. Versek*. São Paulo, Brazil-Magyar Kultúregyesület, 1958.; KULCSÁR Balázs: *Pálmás zátonyon*. São Paulo, a Könyves Kálmán Szabadegyetem kiadása, 1959.; LÁZÁR Pál: *Hat évtized versekben*. São Paulo, a szerző kiadása, 1975.; SEGESDY László: *A vérző Budapestnek üzenem versek*. São Paulo, a szerző kiadása, 1956.; SEGESDY László: *Szegény, bolond szívünk*. São Paulo, a szerző kiadása, 1958.; SZENDRŐI SZTANKOVICS János: *Négykezes*. São Paulo, a szerző kiadása, 1948.; TOLLAS Tibor: *Bányászok*. München - São Paulo, Nemzetőr - Erdélyi Világszövetség, 1976.

vagy politikai munkák⁵⁴⁸ és szótárak - nyelvkönyvek⁵⁴⁹ is vannak. Szaktudományos témában a vizsgált katalógusokban nem találtunk magyar nyelven magyar szerzőtől származó munkákat, de jelentős a száma a magyar szerzők által valamely tudományterület egy-egy részletkérdéséről portugál nyelven írt műveknek.

Megállapíthatjuk, hogy a vizsgált korszakban kiadott munkák zöme az 1950-es és 1960-as években született, tehát abban az időszakban, amikor kialakultak a különböző emigráns csoportosulások, erővonalak. A megjelentetett munkák elsősorban irodalmi igényeket próbáltak kielégíteni, illetve a szerzők önkifejezését szolgálták, ami emigrációs környezetben különösen is érthető. Sokszor érződik a honvágy ezekben az alkotásokban. A kiadványok nyomdai kiállítása minden esetben szerény, amely alkalmazkodott a fizetőképes kereslethez és a kiadást vállaló magánszemélyek, vagy szervezetek szűkös költségvetéséhez. A megjelent munkák példányszámára vonatkozóan nincsenek adataink. Több esetben nem tüntették fel a kiadványokban a kiadás pontos évét, a kiadó intézményt, stb., ezért a későbbi elemzések is óhatatlanul hiányosak maradnak.⁵⁵⁰

⁵⁴⁵ CSÚRÖS Zoltán: *Aranysas*. São Paulo, Vadnay, 1951. Erről a regényről könyvismertetés jelent meg: *DMH* 1951. szeptember 1. 7.

⁵⁴⁶ KÖGL Szeverin: *Öröm és vigasz. Elmélkedések az egyházi év minden vasárnapjára és főbb ünnepeire*. São Paulo, Szent István Egyházközség, 1954.

⁵⁴⁷ MIKES György: *Dél-Amerika papucsban*. São Paulo, Livraria Bródy, 1962.

⁵⁴⁸ RÁTTKAY R. Kálmán: *Beszélgetek Ilja Ehrenburggal. Szovjet-Oroszország a statisztika tükrében*. São Paulo, Új Magyarország, 1954.

⁵⁴⁹ PATKA Frigyes (szerk.): *Dicionário português-hungaro e hungaro-português - portugál-magyar és magyar-portugál szótár*. São Paulo, Délamerikai Magyar Hírlap - Bródy, 1958.; PATKA Frigyes: *Gyakorlati portugál nyelvkönyv*. 3. kiadás, São Paulo, 1951.

⁵⁵⁰ A témáról ld. még: PONGRÁCZ Attila: *Magyar nyelvű könyvkiadás Braziliában*. In: ANDERLE Ádám (szerk.): *Kutatási Közlemények II. Magyarország és a hispán világ*. Szeged, Hispánia, 2000. 121-130. E tanulmányban a szerző 114 brazíliai kiadású, magyar nyelvű könyv címét közölte.

VII. A São Pauló-i magyar egyházak

Az 1920-as évek elején már nagy számú brazíliai magyarság megtalálta a módját, hogy művelődési, kulturális igényeit kielégítse. Lelki életük ápolására viszont magyar pap és lelkész hiányában kevés lehetőségük volt. Hamarosan azonban az összes úgynevezett történelmi egyházban virágzó felekezeti és kulturális élet bontakozott ki. Brazíliában az 1930-as évek elején a katolikus, a református, a zsidó, és a baptista felekezet szervezte meg a közösségi életét. A magyar evangélikusok egyházközsége 1958-tól működött. Az állambiztonsági szolgálatok is kitüntetett figyelemmel fordultak a korszakban külföldön működő magyar egyházak irányába. A fentebb már idézett, 1959-ben született dokumentum az alábbiakban összegezte a nyugati magyar egyházak tevékenységét: „*Munkánk során azt tapasztaltuk, hogy az egyházi reakció az emigrációban kettős feladatot valósít meg: Első feladat a Nyugaton lévő magyar disszidáltakban 'ébredtetni a hazaszeretetet', megteremteni a 'magyar egységet' a régi és az új emigráció összefogása érdekében. Vallásos szellemben nevelni a Nyugatra szökött magyar személyeket.*”⁵⁵¹

VII. 1. A Szent István Római Katolikus Egyházközség

A Brazíliában élő magyarok legnagyobb része katolikus volt. Lelki életük gondozását kezdetben Czezarovics Balázs⁵⁵² szalézi atya látta el, bár ő nem magyar lelkészként működött Brazíliában. A katolikusok kérésére és dr. Boglár Lajos közbenjárására 1931. márciusában megérkezett a várva várt lelkipásztor Szelec Arnold bencés pap személyében.⁵⁵³ Rövid időn belül megszervezte az egyházközségi munkát, hitbuzgalmi egyesületeket alapított. 1932. júniusában kezdte meg működését a *Szent István Király Római Katolikus Egyházközség (Comunidade Católica de Rei Santo Estevão)*. A hét minden napján São Paulo városának más-más kerületében tartott misét,

⁵⁵¹ ÁB 281. 1-6.

⁵⁵² 1918-tól tevékenykedett Brazíliában, először São Paulóban, majd később haláláig, 1955-ig Rio de Janeiróban. Ld. bővebben: ONODY Olivér: i. m. 1992. 193; HETS Aurélián írását: in: TÓTH Veremund (szerk.): i. m. 1981. 7.; id. BOGLÁR Lajos: i. m. 1997. 56-57.

⁵⁵³ Ld. még dr. HETS Aurélián említett írását. In: TÓTH Veremund (szerk.): i. m. 1981. 5-10.; TÓTH András: *Szelec Arnold magyar bencés áldozópap brazíliai missziós útjának előkészítése*. In: ANDERLE Ádám (szerk.): i. m. 1999. 9-14.

megszervezte a magyar iskolákban a hitoktatást. Történelmi és irodalmi előadásokat tartott, cikkei jelentek meg a korabeli braziliai magyar lapokban és a *Pannonhalmi Szemlében*. Felkereste az *interiori* (az ország belsejében lévő) magyarlakta településeket. 1934-ben fogadta a dél-amerikai missziós körúton lévő Bangha Béla és Nyisztor Zoltán jezsuita atyákat. Ők is tudósítottak könyvükben⁵⁵⁴ a São Paulo Anastácio nevű kerületében épülő templomról. 1932 és 1937 között Szelec Arnold segítségére és a kolónia szolgálatára volt Bali Béla szalézi atya is.⁵⁵⁵ 1934-ben érkezett Horváth Anzelm, majd 1937-ben Markos János bencés atya. Ők néhány év múlva visszautaztak Magyarországra, de segítségükkel valósult meg az *Új Pannonhalmának* nevezett kis monostor, amely otthont adott a magyar bencéseknek (addig a város központjában lévő brazil bencések kolostorában laktak). 1939-ben két újabb rendtárs, dr. Jordán Emil⁵⁵⁶ és dr. Hets Aurelián érkezett.⁵⁵⁷ Ez lehetővé tette, hogy a magyar atyák immár a brazilok lelki gondozásába is bekapcsolódjanak. Ilyen előzményekre alapozva folytatták tevékenységüket 1945 után, amely a második világháború után is jóval túlterjedt a szűken vett egyházközségi munkán. Különböző lelkeségi mozgalmak vezetésére is jutott idejük.⁵⁵⁸ Az egyházközség legnagyobb ünnepe hagyományosan az augusztus 20-i Szent István Ünnep, amelyhez kapcsolódóan évente zarándoklatokat szerveztek az Anastácio városrészben lévő plébániatemplomuktól a São Paulóhoz közeli településekre. Az 1963-tól fokozatosan áttették működésük súlypontját a kiépülő Morumbi városrészben lévő új rendházukban és iskolájukba, aminek a következtében a nagyobb ünnepeket is az új helyszínen tartották (augusztus 20-i ünnepség, karácsonyi vásár). Ezekben a megmozdulásokon az 1970-es évekig ezres, az 1980-as években pedig több, mint fél ezres hívő sereg szokott részt venni.⁵⁵⁹ A Vila Anastácio városrészben lévő plébániájukat 1985-ben adták át a brazil egyháznak, miután emberhiány miatt

⁵⁵⁴ BANGHA Béla: *Dél Keresztje alatt. Feljegyzések egy dél-amerikai missziós körútról*. Budapest, 1934. 199.

⁵⁵⁵ ÓNODY, Olivér: i. m. 1992. 193.

⁵⁵⁶ Rövid életrajzát lásd: PONGRÁCZ Attila: *Dr. Jordán Sándor Emil OSB. 1912-1999*. In: *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok Regnum*, 1999/1-2. 271-275.

⁵⁵⁷ A rendtársakra és tevékenységükre vonatkozóan lásd bővebben még pl.: Hets Aurélián: *Magyar bencések misszióban*. In: *Szolgalat*, 1980. 45. sz. 42-50., u. ö.: *Szelec Arnold és a magyar bencés munka Braziliában*. In: *Katolikus Szemle*, 1982. 34. sz. 65-69., Magyar Szervác OSB: *Egy magyar missziós Braziliában. Szervác Testvér feljegyzései*. Tihanyi Bencés Apátság, 1996. 56-70., TÓTH László: *A saopauloi magyar bencések szociális munkája*. In: *Katolikus Szemle*, 1990. 42. sz. 61-67., TÓTH Veremund OSB: i. m. 1996.

⁵⁵⁸ Lásd bővebben THER Péter és dr. JORDÁN Emil írásait. In: TÓTH Veremund (szerk.): i. m. 1981. 11-15.

⁵⁵⁹ V. ö. a DMH vonatkozó adatait. 1983-ban pl. még 800 fős részvételtől tudunk. V. ö.: *Szóval*, 1983. tél. III. évf. 18. sz. 19. Az 1981. augusztus 16-án megtartott ünnepről szóló beszámolót ld.: *Szóval*, 1981. szeptember 25. I. évf. 6. sz. 14-15.

nehézségekbe ütközött a plébánia ellátása, és időközben a korábban hagyományos, magyar lakta városrészben az elöregedés miatt erősen lecsökkent a magyar hívők száma. 1990-ig tartó korszakban még rendszeresen tartottak vasárnapi és hétköznaponként szentmiséket az új székhelyükön kívül is, és a nagy egyházi ünnepek alkalmával lelkigyakorlatokat is szerveztek a São Pauló-i magyar katolikus közösségnek. Az egyházközségi életről részletesen beszámoltak a Délamerikai Magyar Hírlapban (1948-1966), a Délamerikai Magyar Újságban (1967-1970), valamint az egyházközség lelki értesítőjében, a Pax (1964-1977, 1988-) című lapban.

A brazíliai - São Pauló-i - katolikus magyarok lelki gondozásában valamennyi kint tevékenykedő bencés részt vett. A vizsgált korszakot lezáró évben, 1990-ben Gácsér Imre főlelkészként, Linka Sándor és Tumpek Timót pedig lelkészként látták el szolgálatukat.⁵⁶⁰ A brazíliai magyar bencések a lelkipásztori, kulturális (pl. lapkiadás), oktatási és tudományos munkájuk mellett szociális és karitatív jellegű feladatokat is elláttak.⁵⁶¹ A bencések legnagyobb vállalkozása a *Szent Imre Iskola* alapítása és működtetése volt.

VII. 1. 1. A Brazíliai Vöröskereszt Magyar Bizottsága

A katolikus egyházközség történetéhez kapcsolódóan külön meg kell említeni a *Brazíliai Vöröskereszt Magyar Bizottságát* (*Comité Húngaro da Cruz Vermelha Brasileira* - eredeti nevén a *Vöröskereszt Magyar Alosztálya - Sub-Comité Húngaro de Socorro às Vítimas da Guerra em São Paulo*). Ez a „minden faji, vallási és politikai megkülönböztetéstől mentes szervezet” a *Szent István Király Római Katolikus Egyházközség* 1945. július 24-én elhangzott kezdeményezésére és felhívására alakult meg.⁵⁶² Ekkora már a *Segélyegylet* szervezésében is folyamatban volt egy nagy segélyakció (pénz és egyéb, pl. élelmiszer, ruha, cipő gyűjtése) megindítása a világháborús menekültek és a magyar háborús károsultak számára. A genfi *Nemzetközi*

⁵⁶⁰ A katolikus egyházközség részletes éves tevékenységéről a *DMH* számaiban (1948-1966), évkönyveiben (1949-1967), a *Pax* című újságban (1964-1977, 1988.), valamint a *Híradóban* is (1988-) rendszeresen beszámoltak.

⁵⁶¹ Lásd bővebben TÓTH Veremund: i. m. 1996. 176-184.

⁵⁶² Dr. JORDÁN Emil: *A Brazíliai Vöröskereszt Magyar Bizottsága*. In: TÓTH Veremund (szerk.): i. m. 1981. 21.

Vöröskereszt központi irodáján keresztül 1945. december 25-én küldték el az első 50.000,00 cruzeiros (2.500 USD) pénzadományt magyarországi gyermekek részére. 1946. februárjában 60.000,00 Crs. (3.000 USD) értékben tejkonzervet, magáncímekre további 24.000,00 Crs. (1.200 USD) összegű élelmiszercsomagokat küldtek. Ugyan abban az évben 7 budapesti kórház felszerelésére 1.200 USD-t, áprilisban árva gyermekek ellátására 1453 USD-t, és magáncímekre 1.450 USD értékben ún. genfi 3 kilós csomagokat juttattak el.⁵⁶³

A *Magyar Bizottság* akkor töltött be új és különösen fontos szerepet, amikor az 1940-es évek végén egyre nagyobb számban kezdtek érkezni Brazíliába is a magyar bevándorlók. Mivel - ahogy fentebb már bemutattuk - Brazília és Magyarország között 1942-től szüneteltek a diplomáciai kapcsolatok, nem volt olyan hivatalos szerv, amely jogosult lett volna pl. okiratok hitelesítésére. A *Magyar Bizottság* a *Brazil Vöröskereszt* támogatásával megkapta azt a jogot a *Brazil Külügyminisztérium Konzuli Osztályától*, hogy a *Bizottság* felelős vezetőségi tagjainak a nyilatkozatait, hitelesítéseit, igazolásait ugyanolyan jogerővel elismerték, mint a külképviseletek konzuli okiratait. Ezzel lehetővé vált a nehéz helyzetben lévő magyar bevándorlók papírjainak a hitelesítése, a hiányzó okiratok konzuli érvényű nyilatkozattal való pótlása, iskolai végzettségek bizonyítása, névelírások helyesbítése, stb. E jogkörnek 1956 után szintén igen nagy volt a jelentősége, és a két ország diplomáciai kapcsolatfelvételét követően, 1961-től is még egy évtizedig, 1971. január 13-ig megmaradhatott.⁵⁶⁴

VII. 2. A magyar bencések Szent Imre Iskolája

A háború után ismét érkeztek bencések Magyarországról, így 1950-ben már hatan voltak. Az egyházközségi munka mellett felmerült az iskolaalapítás gondolata is, hiszen mindegyiküknek volt középiskolai tanári végzettsége, és így újabb munkaterülettel adhattak értelmet kényszerű brazíliai tartózkodásuknak. Egy évig, miután az újabb tagokkal (Zágon Bertalan⁵⁶⁵ - 1945., Kerényi Olaf - 1947., dr. Kögl

⁵⁶³ *Brazíliai Magyar Segélyegylet Emlékkönyve (1926-1966)*. 13.

⁵⁶⁴ Ld. bővebben dr. Jordán Emil és dr. Kögl Szeverin írásait. In: TÓTH Veremund (szerk.): i. m. 1981. 20-24.; KÖGL Szeverin: i. m. 1992. 38-39.; MAGYAR Szervác: i. m. 1996. 68-69.

⁵⁶⁵ 1951-ben kilépett a rendből.

Szeverin, dr. Sarlós Engelbert - 1949.)⁵⁶⁶ gyarapodó közösség érzékelte, hogy az 1947-től ismét meginduló magyar bevándorlás következtében egyre több olyan középiskolás korú fiú volt a kolóniában, akinek az emigrálás miatt megszakadtak a tanulmányai, az esti órákban egy középiskolai tanfolyamot szerveztek. Ez a kezdeményezés az új feladat, az immár „brazil iskola” miatt nem folytatódott. Az alapításnak három fő szorgalmazója volt: Jordán Emil, aki 1947-től Kelemen Krizosztom főapát⁵⁶⁷ megbízásából lett a kis közösség előljárója; Sarlós Engelbert, valamint dr. Ecsődi János, aki világiként a São Pauló-i *Katolikus Egyetemen* tanított. 1951-ben, tehát az iskola működésének első évében két újabb rendtárs, Simon Bálint és Tóth Veremund érkezett. 1952-ben Iróffy Zsolt és 1955-ben dr. Endrédy Csanád a római tanulmányaik befejeztével csatlakozott a közösséghez. Az 1956-os forradalom után Úrdombi Ányos és Kovács Rafael kerültek São Paulóba.

A *DMH* 1952. évre szóló *Magyar Naptárában A magyar bencések Szent Imre Kollégiuma*⁵⁶⁸ címmel részletes leírást közöltek az intézményről, amiből az olvasók (a brazíliai és más országok emigráns magyarjai) megtudhatták, hogy 1951. március 4-én nyílt meg az iskola (később, mint ahogyan az iskolaév elkezdődött, mivel az *Oktatásügyi Minisztérium* az engedélyeket csak 1951. február 27-én adta meg).⁵⁶⁹ Az ismertető cikkben fontosnak tartották hangsúlyozni, hogy „*A Szent Imre Kollégium a brazil közoktatási törvényeknek megfelelően alakult meg, állami felügyelet alatt áll, aminek következtében bármelyik más brazil iskolával azonos érvényű bizonyítványt ad ki.*”⁵⁷⁰ A pár oldalas leírásból kiderült, hogy az intézményben, mivel az első évben a diákoknak mintegy negyede magyar volt (később folyamatosan csökkent a magyar származású diákok és tanárok száma), nagy hangsúly helyeztek arra is, hogy - a szombat délutánonkénti egy-egy magyar nyelvi, történelmi, földrajzi és irodalmi óra segítségével - a bevándorlók fiainak nemzeti öntudatát neveljék és a magyarsághoz való ragaszkodásukat megerősítsék. Tájékoztatták a magyar olvasókat arról is, hogy a hazai

⁵⁶⁶ Valamennyi bencés adataira vonatkozóan ld.: BERKÓ Pál - LEGÁNYI Norbert (összeáll.): i. m.; valamint a Pannonhalmi Főapátsági Könyvtárban a rendtársak életrajzát tartalmazó dosszié anyagát.

⁵⁶⁷ Főapát 1932-47 között, 1947-ben emigrációba kényszerítették a kommunista hatóságok, áprilistól egy negyed évig São Paulóban tartózkodott, majd Pittsburgba (USA) távozott és ott halt meg 1950-ben.

⁵⁶⁸ A portugál szóhasználat hatásaként az iskola megnevezés helyett a brazil viszonyok között érthetőbb kollégium kifejezést használták sokáig az intézmény megjelölésére, ami nem jelent az esetek többségében bentlakásos intézményt.

⁵⁶⁹ IRÓFFY Zsolt: *A são pauloi Szent Imre Iskola leírása*. Kézirat. São Paulo, 2002. 7., MAGYAR Szervác: *Egy magyar missziós Braziliában. Szervác testvér feljegyzései*. Tihany, Tihanyi Bencés Apátság, 1996. 59., TÓTH Veremund (szerk.): i. m. 1981. 16.

⁵⁷⁰ *DMH Magyar Naptára 1952.* 327.

viszonyok közt bevált osztályfőnöki rendszert megtartották, „*hogy a tanár egész közletről ismerhesse meg diákjait, problémáira feleletet tudjon adni, és jellemének alakításában hatékonyan segítségére lehessen.*”⁵⁷¹ Azt is kiemelték, hogy az épület tágas és világos (egyébként eredetileg a *Katolikus Egyetem*⁵⁷² *Bölcsészeti Karának* adott otthont), illetve rendelkezett a korszerű oktatáshoz szükséges felszerelésekkel (mint pl. természetrajzi, kémiai, fizikai és biológiai szertárakkal, tornaszerekkel, röp- és kosárlabda pályával, 400 személyes díszteremmel, 100 férőhelyes ebédlővel, 11 tanteremmel, könyvtárral, stb.). Heti egy alkalommal egy közeli uszodába is elvitték a diákokat, és a vonzó sportolási lehetőségeken túl zene tanulására (zongora és hegedű) is szaktanár irányítása mellett volt mód. Az iskola tanulói igénybe vehették az ún. *félinternátus (semiinternato)* szolgáltatást, ami szintén az elmélyültebb, hatékonyabb és eredményesebb nevelői munkát szolgálta. A félbentlakók napirendje az alábbiak szerint alakult:

-8:10-12:10: iskolai órák

-12:15: ebéd

-12:45-13:30: pihenés, társasjáték, társalgás, könnyű mozgás

13:30-15:00: előkészület a következő iskolanapra, házi feladatok elvégzése a szaktanárok útmutatása és irányítása mellett

-15:00-15:15: uzsonna

-15:15-15:45: sport (kézi-, röp-, és kosárlabda)

-15:45-16:45: tanulás másnapra. Az elemistáknak, mivel kevesebb feladatuk van és több szabadidős tevékenységre van szükségük, ezalatt az óra alatt irányított játékokban vesznek részt

-16:45: a diákok hazamennek (a messzebb lakók az iskola buszaival)

Amint ebből is látható, a napirend nagyjából az óhazában bevált rendszert követte. Annak érdekében, „*hogy a családi és az iskolai nevelés minél szorosabb összhangban legyen egymással*”, kéthavonként szülői értekezletet tartottak, ahol a legfontosabb nevelési problémákról beszéltek a szülőkkel. Az előadások az alapítás évében a következő témákat fejtegették: mennyiben kell a családi nevelésnek támogatni az iskolai nevelést; mit értenek nevelőn és lelkiatyán; hogyan valósítható meg a tekintély

⁵⁷¹ DMH Magyar Naptára 1952. 328.

⁵⁷² Pontifícia Universidade Católica de São Paulo [http://www.pucsp.br]

és a szabadság helyes egyensúlya a nevelésben. Szintén a szülőkkel való kapcsolattartást és együttműködést segítették elő a félévkor és év végén megrendezett iskolai ünnepélyek, nyilvános előadások alkalmai. Ilyenkor az elemisták ének- és zeneszámok előadásával, a gimnazisták pedig zenekari produkció, illetve színdarab bemutatásával szerepeltek. Azt is tervbe vették a későbbiekre vonatkozóan, hogy templomi (gregorián) énekkart, repülőgép-modellező szakkört szerveznek, valamint diáknyaralót építenek a népszerű brazil hegyvidéki üdülőövezetben, Campos do Jordão-ban (ez, amint fentebb utaltunk rá, 1960-ban valósult meg *Teleki Pál Cserkészpark* néven).

A következő években, 1953 és 1967 között megjelenő *DMH Évkönyveiben* egy-egy hirdetés, vagy hosszabb-rövidebb beszámoló erejéig szerepelt az iskola. Amikor 1963. március 7-én, bonyolult előzmények (kockázatos, de utóbb sikeresnek bizonyuló telekvásárlás, stb.)⁵⁷³ után az intézmény átköltözött az éppen akkor fejlődésnek induló új, Morumbi nevű városnegyedbe, jóval több lehetőség adódott, főleg a sport és egyéb iskolai komfortszolgáltatások terén (modern sportpályák és fedett szabadidős terek, parkosított környezet, stb.). Mindezek - és természetesen a magas oktatási színvonal - egyre vonzóbbá tették az intézményt a helyi (brazil) felső-középosztály számára. Ugyanakkor a korabeli magyar kolónia fiaira továbbra is számítottak,⁵⁷⁴ hiszen az új épület avatásának évében a *DMH Évkönyvében* megjelent cikkben biztosítják a magyarokat, hogy amint a korábbi, úgy az új épületben is a magyarság szolgálatára állnak: „*Szerénytelenség nélkül nyugodtan mondhatjuk, hogy ez az épület évek óta, mióta itt működik a Szent Imre Gimnázium, a magyar kolónia kulturális központja. (...) Ennek az épületnek a dísztermében hangzott el közel kétszáz szabadegyetemi előadás. Ez az épület számtalan magyar megmozdulásnak volt központja... (Magyar*

⁵⁷³ Dr. JORDÁN Emil közlése. Személyes interjú (1998. május).

⁵⁷⁴ Bár köztudott volt, hogy az iskola elsősorban a brazil társadalom számára szerveződött, a magyarok jelenléte, ha csökkenő mértékben is, de mind a mai napig megfigyelhető az iskolában. A diákok között az első években mintegy 25% volt magyar, későbbiekben pedig az alábbiak szerint alakult (v. ö.: ÓNODY Olivér adatai: i. m. 1992. 186.): 1956: 18, 1958: 32, 1960: 25, 1962: 21, 1964: 26, 1966: 32, 1968: 36, 1970: 34, 1972: 28, 1974: 26. BORBÁNDI Gyula információi szerint „*A tanárok közül 8-10, a diákoknak csak elenyésző hányada, mintegy 30-40 magyar.*” V. ö.: BORBÁNDI Gyula: i. m. 1996. 205. A tanárok és munkatársak között a bencés atyákon kívül is a mai napig vannak magyarok, illetve magyar származásúak (v. ö.: ÓNODY Olivér: i. m. 1992. 183., MAGYAR Szervác: i. m. 1996. 138-139.): Almay Péter (1960): matematika, Jeszenszky Géza: testnevelés, (1965), Radocza Gábor: testnevelés (1967-től napjainkig), Keresztes Margit (1967): portugál, Horváth E. L. (1967): könyvtár, José Sarkosi Filho (1975): titkárságvezetés, Marilena Radocza: testnevelés, Riederer István: testnevelés, Riderer Rudolf (napjainkig): matematika, informatika, Keresztes Erzsébet Klementina (1982): ének-zene, Piller Gedeon: testnevelés, Elisabeth Peissner Sertório (napjainkban is): ének-zene és az Eszterháza Zeneiskola vezetője, Maria Susana Oltay Hypek (1968-től napjainkig): szociális munka irányítása és gazdasági igazgatás.

Nőszövetség, magyar színészet, magyar filmek, magyar menekültügy, magyar művészek kiállításai, stb. stb.). (...) A Magyar Bencések új, nagy otthonukat is a magyar ifjúság és a magyar kultúra szolgálatára bocsátják."⁵⁷⁵

A magyar és később belépő brazil rendtársak szinte mindegyike valamilyen formában részt vett és részt vesz az iskolai munkában. Az alapítástól 1958-ig Jordán Emil atya volt az igazgató - aki az 1953-ban létrejött *Szent Gellért Kolostor* alapító perjeleként is tevékenykedett 1968-ig; őt Tóth Veremund (1968-81) és Linka Ödön (1981-89) követte perjelként, illetve a kolostor apáti rangra emelkedése után Linka Ödön apátként vezette a közösséget -; 1958-74 között Sarlós Engelbert atya; 1974-93-ig Iróffy Zsolt atya vezette az iskolát.⁵⁷⁶

A magyar bencések tevékenységének elismertségét, a *Szent Gellért Kolostor* és a *Szent Imre Iskola* kiváló infrastruktúrájának tényét az is bizonyította, hogy II. János Pál pápát az 1980. évi brazíliai látogatásakor az ő kolostorukban szállásolták el. Mindez hozzájárult ahhoz, hogy Szent Benedek születésének 1500 éves évfordulója még emlékezetesebb lett a közösség és az intézmény számára.⁵⁷⁷

Az 1970-es, 1980-as évek fordulójára közvetlen kapcsolatba kerültek a Magyar nagykövetség diplomataival is, akik elismerően írtak jelentéseikben a sikeres intézményről. Kiemelték, hogy az 1200 diákot oktató intézmény köztudottan a város, de talán az egész ország egyik legszínvonalasabb intézménye, és kiváló tanári gárdával rendelkezik. Mivel állami támogatást nem kapnak, a tandíj igen magas, de néhány szegény sorsú gyermek számára ösztöndíjat nyújtanak. Azt is megjegyezték, hogy az egész intézmény értéke *"sokmillió dollár, (...) és nem lehet számunkra közömbös, hogy a komoly vagyonnal és kiváló oktatási hírnévvel rendelkező SãoPauló-i bencés rend kapcsolatai hogyan alakulnak Pannonhalmával és az otthoni egyházi vezetéssel. E kérdésre hosszabb távon is gondolnunk kellene."*⁵⁷⁸ Egy 1983-ból származó jelentés szintén megerősítette az iskola jó hírét, ugyanakkor azt is megjegyezte, hogy komoly

⁵⁷⁵ DMH Évkönyv 1963. 314-315.

⁵⁷⁶ A magyar bencések Szent Imre Iskolában végzett oktatási, vagy egyéb tevékenységére vonatkozó összefoglalást ld. a 6. sz. szöveges mellékletben.

⁵⁷⁷ MAGYAR Szervác OSB: *Egy magyar missziós Braziliában II. Alapítás Nova Santa Rosában*. Tihany, Tihanyi Bencés Apátság, 1997. 108-112., *Anuário. Colégio Santo Américo 1982*. 8-10., TÓTH Veremund i. m. 1996. 168-169.

⁵⁷⁸ V. ö.: MOL XIX-J-1-j Brazília 1978. 39. d. 18/1. t. 001591.

problémát jelent a kiöregedés, az utánpótlás hiánya, ami fokozatos elbrazilosodást hoz magával. Ez is lehetett a magyarázata annak, hogy az intézmény magyar jellege állandóan csökkent, és noha kulturális téren felajánlották a segítségüket a magyar konzulátusnak is, sokan mégis vádolták a bencéseket, hogy *"a magyarságtudat, a magyar kultúra fenntartásáért nem tesznek semmit, pedig náluk adva lenne egy sor feltétel."*⁵⁷⁹ Ezek a vádak természetesen nem voltak teljes mértékben jogosak, bár valóban csökkent a bencések aktivitása a magyar vonatkozású ügyek terén, aminek elsősorban az emberhiány, illetve a brazil vonalon megszorodó feladatok sokasága voltak az okai.⁵⁸⁰ Az 1990-es évekre a diáklétszám elérte az ezerötyszáz főt,⁵⁸¹ és a teljes ember nevelése érdekében igen széles volt a különböző tanórán kívüli tevékenységek kínálata: sport, tánc és mozgáskultúra, képzőművészet, zene. A zeneiskola gyökerei 1983-ig nyúltak vissza, amikor Iróffy Zsolt atya megszervezte az iskola első kórusát. A Kodály-módszer alkalmazásával (melynek oktatásához Magyarországról is hívtak vendégprofesszorokat és más iskolák tanárai számára is lehetővé tették a részvételt) számtalan sikert értek el a zenei együttesek és diákok. A brazíliai *Szent Imre Iskola* az alapítók szándéka szerint kifejezetten a brazil társadalom felső-közép rétege gyermekeinek az oktatását, nevelését célzó intézményként jött létre, ugyanakkor számtalan magyar vonatkozása miatt a São Pauló-i magyarság kulturális életét is szolgálta.⁵⁸²

VII. 3. Kisebb egyházi közösségek

A São Pauló-i magyarság vallási, közösségi életében a katolikusokon kívül jelentősebb szerepet játszottak a református, az evangélikus és a zsidó felekezetű emigránsok hitéleti csoportosulásai is. A következőkben a rendelkezésre álló források alapján összefoglaljuk e három vallási közösség 1945-1990 közötti tevékenységét. Az egyes csoportokról rendelkezésre álló információk mennyisége és mélysége igen eltérő. Szórványos adatokat utalnak még a baptista, az adventista és az unitárius vallású

⁵⁷⁹ V. ö.: MOL XIX-J-1-j Brazília 1983. 40. d. 004544.

⁵⁸⁰ Személyes interjú dr. JORDÁN Emillel (1998. május).

⁵⁸¹ Az intézmény diáklétszámának az alakulását 1951-1994 között ld. a 16. sz. táblázatban.

⁵⁸² A Brazíliában szolgáló magyar bencésekről és egyéb egyházi személyekről ld. még: PONGRÁCZ Attila: i. m. 2005. 101-119.; *"Összefoglaló jelentés a Szt. Benedek Rend szerepéről a brazíliai magyar katolikus emigráció irányításában."* ÁSZTL 3. 2. 5. O-8-106/1 671-684.; a *Szolgálat* vonatkozó számai.

magyarok létezésére is, de bővebb érdemi dokumentációt sem a követségi jelentésekben, sem pedig az állambiztonsági iratokban a kutatásaink során ez utóbbi három csoportra vonatkozóan nem találtunk. A mozaikszerű információk leírják, hogy a baptista gyülekezet gyökerei az 1920-as évekig nyúlnak vissza, 1938-ban saját templomuk is volt,⁵⁸³ de a második világháború után már csak szórványgyülekezeteik léteztek. Az 1990-es évekre már nem volt magyarul tudó presbiterük.⁵⁸⁴ Az adventistákról a Magyar Szó 1947. október 30-i számának a 4. oldalán rövid hírként közölték, hogy megalakult a hetednapot ünneplő adventisták magyar csoportjának egyesülete Lapa városrészben. A magyar református templom mögött, a Rua Francisco Mainardi 166. sz. alatt magyar nyelven hirdettek evangéliumot.

Brazíliai Magyar Református Egyház története szorosan összefonódott legnagyobb személyisége, Apostol János tiszteletes életével.⁵⁸⁵ Apostol 1932-ben érkezett São Paulóba, és 60 éven keresztül - haláláig - gondozta híveit. A reformátusok 1938-ban nyitották meg hivatalosan São Paulo Lapa nevű városrészében épített, ma is álló templomukat. Első brazíliai templomukat még 1935-ben a São Paulótól 400 km-re fekvő magyar alapítású településen, Árpádfalván avatták fel.⁵⁸⁶ Apostol Jánoson kívül lelkeszként tevékenykedett még Mohai Szabó Béla, Báthory László, dr. Vargha Sándor, Gridi-Papp Árpád és Csákány László is.⁵⁸⁷ A reformátusok tevékenysége jórészt az istentiszteletekre korlátozódott, de *Magyar Vallás*, illetve *Harangszó* néven egy időszakban lapot is kiadtak.⁵⁸⁸ Egyházközségükben kölcsönkönyvtárat működtettek, amelynek egy 1968-ból származó jelentés szerint 400 rendes olvasója volt.⁵⁸⁹ Az 1960-as évektől a korabeli magyar követség mint semleges - baráti szervezetet tartotta számon a reformátusok 7000-es közösségét, amelynek kulturális segítséget is nyújtottak (pl. énekeskönyveket és vallási folyóiratoka - *Theológiai Szemle*, *Reformátusok Lapja*, *Református Egyház* - küldtek Magyarországról).⁵⁹⁰ Apostol Jánost 1964-ben az MVSZ Brazíliába látogató tisztségviselői felkeresték, akiknek beszélgetésük során fontos

⁵⁸³ KÖGL Szeverin: i. m. 1992. 14.

⁵⁸⁴ V. ö.: Dr. Mészáros Kálmán: *Magyar baptisták a dél-amerikai kontinensen*. In: *Theológiai Szemle*, 1994/3. 173-181.

⁵⁸⁵ Rövid életrajzát ld.: *Híradó*, 1991. szeptember, 4. évf. 12. sz. 3-4.

⁵⁸⁶ FERNANDES, Daniel (szerk.): i. m. 127.

⁵⁸⁷ V. ö.: *Híradó*, 1990. április, 3. évf. 8. sz. 6.; MOL XIX-J-1-j Brazília 1946-1964. 4. d. 004389.

⁵⁸⁸ V. ö.: a sajtóról szóló fejezet.

⁵⁸⁹ V. ö.: *Híradó*, 2005. február, 18. év. 41. sz. 10., MOL XIX-J-1-j Brazília 1968. 19. d. 001416/2.

⁵⁹⁰ V. ö.: MOL XIX-J-1-j Brazília 1946-1964. 4. d. 004389., 001548; MOL XIX-J-1-j Brazília 1968. 19. d. 001416/2.

megállapításként emelte ki, hogy az emigráció akkor tartja meg magyarságát, ha azt vallási keretben éli, és a vallás és magyarság kölcsönösen segítik egymást. A tapasztalata az, hogy a vallás a családot fogja át, ezen keresztül a fiatalokig is elér, és mindennek a hatása addig tart, amíg az öregek élnek.⁵⁹¹ Terjék Mihály 1978. évi többször hivatkozott beszámolója szerint a Csákány István nevű fiatal lelkész idején, aki a feleségével közösen szolgált a gyülekezetben, megélnékült a közösségi élet. Miután azonban a lelkész tragikus körülmények között elhunyt, a felesége visszautazott Magyarországra, és azóta a fiatalok többsége nem látogatta az egyházközséget, a különféle rendezvényekre csak az idősebb korosztály járt. Továbbra is erőfeszítéseket tettek, hogy a magyar történelmi eseményekről és a jeles évfordulókról megemlékezzenek. Egy korábban, a nagykövetségtől kapott kulturális anyag alapján pl. jól sikerült Ady megemlékezést tartottak. A jelentés azt is megállapította, hogy egy fiatal, jó hozzáállású, otthon nevelkedett lelkész még fellendíthetné az egyházközségi munkát, és erősíthetné a közösséghez tartozó, még elég népes számú emigráció Magyarországra iránti érzelmeit.⁵⁹² A lelkészutánpótlást azonban nem sikerült megoldani, és 1983-ban már arról szólt a nagykövetségi jelentés, hogy az egyházközség kiöregedési gondokkal küzd, és az idős lelkész már nehezen tudja összefogni a híveket. A heti istentiszteleteken kevesen jelennek meg, és bár volna igény a fiatalok részéről, számukra nem tud vonzó programokat biztosítani. Az egyházközség vezetőivel, és különösen Apostol Jánossal szívélyes a kapcsolat, így az utóbbi időben meghívták Terjék Mihályt, a konzuli képviselő vezetőjét a rendezvényeikre.⁵⁹³ Ez is megerősíti azt a megállapításunkat, hogy a São Pauló-i magyar közösség és a korabeli diplomatáink viszonylatában 1989/90 előtt megtörtént a rendszerváltás. Az is tény, hogy a vizsgált korszak végére egy fokozatosan csökkenő aktivitású közösséget találunk, aminek a legfőbb oka a vezetőség elöregedése és az ebből adódó generációs problémák megjelenése.

A Brazíliai Magyar Evangélikus Egyházközség hivatalosan 1958-tól működött. Addig a gyülekezeti élet a reformátusok templomában, velük együttműködve zajlott. Évenként egyszer, nagycsütörtökön Apostol János az ágostai evangélikus hitvallású liturgia

⁵⁹¹ MOL XIX-J-1-k Brazília 1946-1964. 2. d. XII-110/1-45/14-1.

⁵⁹² V. ö.: MOL XIX-J-1-j Brazília 1978. 39. d. 18/1. t. 001591/1.

⁵⁹³ V. ö.: MOL XIX-J-1-j Brazília 1983. 40. d. 004544

szerint osztott úrvacsorát. Időközben néhány evangélikus család a genfi Lutheránus Világszövetséghez fordult, magyar lekészt kérve. A kezdeményezés 1957. októberére hozott eredményt, amikor megérkezett Gémes István személyében az első magyar evangélikus lelkész. Segítségére egy hattagú bizottság jött létre, amelynek vezetője Petry Béla lett. 1961-ben kápolnát és gyülekezeti otthont avattak a Rua Sergipe 270 alatt.⁵⁹⁴ Az egyházközség fiataljaiból egy cserkészcsapatot is alakítottak, amely 1982-től a *40-es számú Zrínyi Kata leánycserkészcsapatként* tevékenykedett, és fő szervezője a lelkész felesége, Gémesné Réz Katalin volt. Rendszeres programjaikká váltak az istentiszteleteken túl a kultúresemények (nemzeti ünnepek) és a karácsonyi vásárok, amelyeket a *Lutheránus Női Kör*, tehát a közösség hölgy tagjai szerveztek. 1968-ban Gémes István visszatelepedett Európába (annak idején disszidensként került Brazíliába),⁵⁹⁵ és utódja a Chiléből érkező, a teológiát Buenos Airesben elvégző dr. Kadicsfalvy József. 1977-ig, haláláig szolgálta a São Pauló-i magyar evangélikusokat. Hivatali idején vált szükségessé az egyházközség épületének a felújítása. Ebben az időszakban, 1970-ben hozták létre az *Arany János Műkedvelő Kört* is, amely a közösség tagjai számára hagyományosan a Március 15-i ünnepségeket szervezte. 1977-1981 között lelkész hiányában sem szünetelt a gyülekezeti élet, mert mindig volt néhány aktív tag, aki összefogta a közösséget. 1980-1981-ben 22 hónapig volt az egyházközség pásztorja a Németországból érkezett Reisch György. Rövid São Pauló-i tartózkodása alatt fellendítette a hitéletet, különösen a prédikációi voltak vonzóak. Bekapcsolódott a *Szóval* című lap szerkesztésébe is.⁵⁹⁶ Az 1981. május 9-én alapított *São Pauló-i Magyar Ökumenikus Bibliakör* létrehozásában, amely a felekezetek közötti kapcsolatok ápolásával teremtett lelki és kulturális közösséget, szintén nagy szerepe volt. A *Bibliakör* összejövetelét havonta egy alkalommal, szombat délutánonként tartották, kezdetben családonként, majd 1996-tól a Magyar Házban.⁵⁹⁷ Politikai szempontból semleges csoportnak számított az egyházközség, mert 10 éves működés után sem szerepelt még a hivatalos követségi, vagy hírszerzési dokumentumokban. A kapcsolatok felvételét 1968-ra tervezte a magyar követség. 1983-ban mint szintén lelkészhiánnyal küszködő egyesület szerepel a diplomatak leírásában, ahol gyakran a református lelkipásztorok tartottak istentiszteleteket.⁵⁹⁸ Az 1980-as években főként Bálint János

⁵⁹⁴ FERNANDES, Daniel (szerk.): i. m. 129.

⁵⁹⁵ V. ö.: MOL XIX-J-1-j Brazília 1968. 19. d. 001416/2.

⁵⁹⁶ Az egyházközség 25 éves történetét ld.: *Szóval*, 1983. február, II. évf. 15-16. sz. 7-9.

⁵⁹⁷ V. ö.: PILLER Gedeon (összeáll.): i. m. 1996. 56., *Híradó* vonatkozó számai.

⁵⁹⁸ V. ö.: MOL XIX-J-1-j Brazília 1983. 40. d. 004544.

felügyelő és felesége, Frei Irén révén a kulturális tevékenységük fellendült, miután megalapították a zömében az egyházközséghez tartozó tagokból a korábban már említett *Bartók Béla Kórust*, a *Zrínyi Művészegyüttest* és a *Válaszút Triót*. 1984-1987 között Benkő István orosházi lelkész, ezt követően Görög Tibor tiszteletes szolgált az egyházközségben.⁵⁹⁹

Szintén a kisebb egyházközségek között tartjuk számon az 1931. november 29-én megalakult *Brazíliai Magyar Izraelita Hitközséget*,⁶⁰⁰ amely a hitéleti tevékenység mellett kulturális és szociális munkát is végzett.⁶⁰¹ 1945 után *Sinanoga Israelita Paulista* néven működtek, és tagjaik zömét már az 1938-39-ben a fasizmus elől kivándoroltak, valamint a második világháborút túlélő, hozzátartozóikat a háború miatt elveszítő, és emiatt kivándorló menekültek alkották. A Magyar Szó című São Pauló-i lap 1947-ben arról tudósított, hogy a hitközség kb. 2000 lelket számlált, és székház építését tervezte.⁶⁰² A korszak egyik meghatározó folyóirat, az 1951-1959 között megjelenő *Kultúra* című folyóirat szintén kötődött a magyar anyanyelvű zsidó közösséghez, amint az a hirdetéseikből kiderül (pl. Reismann Jenő könyvesboltja zsidó ünnepi imakönyveket kínált 9 kötetben, az összes ünnepekre, magyar fordításban).⁶⁰³ Az 1950-es években közel 500 fős taglétszámuk volt.⁶⁰⁴ Legnagyobb vállalkozásuk a 1961-1966 között a *Zsidó Szemle* című lap kiadása volt. Az 1500-as példányszámú lapjukban sok São Pauló-i magyar cég hirdetése is szerepelt, ami egyrészt mutatta az olvasótábor vásárlóerejét, másrészt jelezte, hogy a hitközséghez kötődő vállalkozások száma nagy volt.⁶⁰⁵ Ez is azt az értesülésünket támasztja alá, amely szerint a hitközséghez kötődők társadalmi státuszukat tekintve értelmiségiek, kereskedők, üzemtulajdonosok voltak.⁶⁰⁶ 1962-ben az akkori főrabbi, dr. Jólesz Károly több

⁵⁹⁹ V. ö.: MOL XIX-J-1-j Brazília 1988. 28. d. 002397.

⁶⁰⁰ TORBÁGYI Péter: *Adatok a latin-amerikai magyar zsidóság történetéhez*. In: ANDERLE Ádám (szerk.): *Zsidóság a hispán világban*. Szeged, Szegedi Tudományegyetem Hispanisztika Tanszéke (közread.), 2004. 193. Ezúton is köszönettel tartozunk Fenjves Jánosnak, Magyarország caracasi tiszteletbeli főkonzuljának, aki szíves javaslataival és személyes közbenjárásával igyekezett az izraelita hitközséggel kapcsolatos kutatásunkat segíteni. Sajnos a megkeresett személyek nem szolgáltak további hasznosítható információkkal a brazíliai magyar nyelvű zsidó közösség kulturális életéről, tevékenységéről.

⁶⁰¹ Az 1945 előtti történetükre ld.: KÖGL Szeverin: i. m. 1992. 14.; TORBÁGYI Péter: I. m. 187-197.

⁶⁰² *Magyar Szó*, 1947. április 5. II. évf. 13. sz. 4.

⁶⁰³ *Kultúra*, II. évf. 1952. augusztus, 8. sz. 17.

⁶⁰⁴ MOL XIX-J-1-j Brazília 1946-1964. 5. d. 007034. A *Sinagoga Israelita Paulista* tagnévsora.

⁶⁰⁵ V. ö.: MOL XIX-J-1-j Brazília 1945-1964. 4. d. 009368.

⁶⁰⁶ Dr. JORDÁN Emil közlése (személyes interjú 1998. május).

hitközségi taggal (dr. Bródy Sándor könyvkereskedő, Strausz Pál, a Magyar Zsidók Világszövetsége Brazil Tagozatának elnöke, Engelberg Ernő) közösen aláírt levélben fordult Droppa Gusztáv követhez, hogy a magyar állam engedje kiutazni az Izraelbe, vagy Brazíliába kivándorolni szándékozó zsidó személyeket, akiknek családtagjai az említett országokban éltek. Megemlégetették, hogy a brazíliai magyar zsidóság São Pauló-i közösségéhez 2000 család tartozik.⁶⁰⁷ A követség ebben az időszakban jó kapcsolatban állt a zsidó hitközséggel és annak néhány tagjával.⁶⁰⁸ Több jelentésben is olvasható, hogy az egész zsidó kolónia "*haladó szellemű*", gyermekeiket magyarul tanítatják, és Jólesz Károly főrabbi szerint lapjuk nagyon vigyáz arra, nehogy véletlenül is "*helytelen politikai nézet tükröződjék belőle.*" Arra is ígért tett, hogy bármilyen kérdésben szívesen állnak a követség rendelkezésére, amennyiben lehetőségük van.⁶⁰⁹ Az MVSZ két kiküldöttje 1964-ben a zsidó közösség néhány tagját is felkereste, és pozitívumként említették, hogy ennek a közösségnek a gyermekei beszélnek a legjobban magyarul.⁶¹⁰ A hitközség tagjai együttműködtek a korabeli hazai rendszerrel rokonszenvező, éppen ezért annak kulturális és erkölcsi támogatását élvező Március 15. Egyesülettel is, amelynek rendezvényein gyakran megjelentek.⁶¹¹ Az 1960-as évek hitközségi programjai között a pénteki és a szombati istentiszteletek és a gyerekek Talmud-iskolába járásának a megszervezése kiemelt helyet foglaltak el. Folyamatosan igyekeztek bővíteni a közösség könyvtárát is. Szociális területen elsősorban ruhaszegély-akciókat szerveztek a rászorulóknak. Nagy álmoként szerepelt a hitközség új székházának a megvalósítása, amelynek terveit Guttman László építész készítette. A Rua Augusta 259. alatti korábbi székház helyére tervezett 3-4 emeletes épületben díszterem, bár, női karzat, állandó imaház, rabbihivatal, tanácsterem, tanterem, ifjúsági klub, könyvtár, gondnoki lakás is helyet kapna.⁶¹² Az új székház megvalósulásáról az eddig kutatott források alapján további információk nem állnak rendelkezésre. Valószínűsíthető, hogy ez a terv nem vált valóra, miután a hitközség aktivitása

⁶⁰⁷ MOL XIX-J-1-j Brazília 1946-1964. 4. d. 003810.

⁶⁰⁸ V. ö.: MOL XIX-J-1-j Brazília 1946-1964. 5. d. XII-113 t. 004694/2. "Jelentés a São Pauló-i lojális magyar emigrációról" tárgyú dokumentumban szerepel a Zsidó Hitközség 50 fővel.

⁶⁰⁹ V. ö.: MOL XIX-J-1-j Brazília 1946-1964. 4. d. 009368. Erre sor is került már korábban is, hiszen a *Zsidó Szemle* első számában a közérdekű információk között szerepeltették a Magyar Néköztársaság Rio de Janeiro-i Követsége címét.

⁶¹⁰ V. ö.: MOL XIX-J-1-k Brazília 1946-1964. 2. d. XII-110/1-45/14-1.

⁶¹¹ V. ö.: Droppa Gusztáv követ 1964. november 19-i beszámolójában írtakat: "*1964. november 19-én nagyszerű előadást tartott a Március 15. Kultúregyesület az Én is a kisöcsém c. darabból (...) 350-400 fős közönség volt jelen, ott voltak a zsidó hitközség tagjai is Jólesz főrabbival.*" MOL XIX-J-1-j Brazília 1946-1964. 5. d. 001557/4.

⁶¹² V. ö.: *Zsidó Szemle*, 1963. március (III. évf. 26. sz.) 14., 1.

csökkent. Az is feltűnő, hogy 1968-ra a levéltári források alapján megromlott a viszony a követséggel.⁶¹³ A későbbi korszakra vonatkozó információink mozaikosak. Az 1970-es években a vizsgált források nem is említették a hitéleti tevékenységüket, 1983-ban pedig csak a *Magyar Zsidók Sportegylete* (a korábban *Clube Cultural Paulistano* néven emlegetett csoport) kulturális programjairól (filmeket kölcsönöztek a konzulátustól) szóltak.⁶¹⁴ A szóbeli adatközlőinkre támaszkodva feltételezzük, hogy noha a magyar nyelvet családon belül megőrizték, hitéleti és közösségi szempontból betagozódtak São Paulo más zsidó szervezeteibe.⁶¹⁵

Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy a fentebb bemutatott két nagyobb protestáns egyházközség, valamint a zsidó hitközség nem csupán vallási, hitéleti tevékenységével segítette és fogta össze a korszakban São Paulo magyarságát, hanem a közösség kulturális tevékenységét is ösztönözte, támogatta. A vizsgált levéltári dokumentumok pedig megerősítették azt a kirajzolódó képet, hogy noha különböző mértékben, de már az 1960-as évektől volt kapcsolat és egyfajta együttműködés a korabeli magyar diplomaták és a tárgyalat felekezetek felekezetei között. E részterület további kutatását, a hitéletre vonatkozó mind teljesebb összkép felvázolását ugyanakkor szintén megnehezítik a megfelelő források sokszor nyomasztó hiánya, vagy töredékessége.

⁶¹³ V. ö.: MOL XIX-J-1-j 1968. 19. d. 001416/1-2. A Zsidó Hitközségre is vonatkoztatva szerepel egy jelentésben, hogy *"ez a réteg áll velünk szemben a legmerevebben."* (...) *"A Zsidó Hitközség az egyik legnyíltabban ellenséges emigrációs egyesület."* Ekkor már a Rua Cândido Espinheira 396. címen szerepel a hitközség.

⁶¹⁴ MOL XIX-J-1-j 1983. 40 d. 004544.

⁶¹⁵ Dr. JORDÁN Emil és dr. TÓTH László közlése (személyes interjúk, 1998. május, 1998. március). A mai napig létezik a Rua Augusta 259. címen a Sinagoga Israelita Paulista, valamint a Rua Hungria 1000. címen a Sinagoga da Hebraica (J. C. C.). V. ö.: http://www.israelim.com/index_samerica.htm.

VIII. Utószó

*"A szétszórt magyarok lelki irányítúje Magyarország felé mutat, mert onnan kaptuk nyelvünket, a kultúrát, a nevelést és az öntudatot."*⁶¹⁶

Mint ahogy a fenti idézet is mutatja, az 1980-as évek közepétől kezdődően felerősödött a külföldön élő magyarok óhaza iránti érdeklődése. Magyarország demokratizálódásával a politikai emigráns kategóriája értelmetlenné vált, és lehetőség adódott a magyar-magyar kapcsolatok újra felvételére, a kulturális kötődések szorosabbá tételére. Borbándi Gyula megállapítása szerint az 1945 utáni időszakban *"az emigrációs tevékenység nagyrészt külpolitikai munka"*⁶¹⁷ volt, ugyanakkor a rendszerváltás után a nyugati magyarság ismét az óhazával közös célokért tevékenykedhetett.

A dolgozatban bemutatott São Pauló-i magyarság a vizsgált korszakban (1945-1990 között) kitartó munkájával komoly eredményeket ért el a magyar kultúra ápolásában, megismertetésében. Megbecsülést vívott ki magának a befogadó ország lakossága és a többi brazíliai bevándorló közösség körében is. Ugyanakkor azzal is szembe kell néznünk, hogy a II. világháborút követően Magyarországot és Európát elhagyó bevándorlók közül ma már sajnos egyre kevesebben élnek. Ezért is különösen fontos a még élő szemtanúk megszólaltatása, a meglévő források gyűjtése és megőrzése. Azok közül, akik napjainkban a magyar kultúrát ébren tartják Brazíliában, sokan már az új hazában születtek, és ott tanulták meg a közös anyanyelvünket. Kérdéses, hogy meddig marad meg a még ma is tevékeny, 18 egyesületet felmutatni tudó brazíliai magyarság. Az 1945 utáni korszakban immár 3-4 generáció fordult meg a São Pauló-i magyarság színpadján. A második világháború után érkezettek összetalálkoztak a korábbi emigrációs hullámok Brazíliában már otthonra talált, vagy az új körülményekhez már alkalmazkodott tagjaival. Az "új magyarok" beilleszkedése - részben az óhazából hozott konfliktusok és az egzisztencia teremtéssel járó nehézségek miatt - nem minden esetben volt zökkenőmentes. Ugyanakkor az 1960-as évekre egy ismét virágzó, élénk, bár számos esetben konfliktusokat is magában hordozó közösségi élet bontakozott ki. Mindezt az 1961-ben felállított magyar követség a hazai titkosszolgálatok segítségével

⁶¹⁶ PILLER Gedeon (összeáll.): i. m. 1996. 90.

⁶¹⁷ BORBÁNDI Gyula: i. m. 1989. I. 219.

is igyekezett - érthető módon a saját szempontjainak megfelelően - figyelemmel kísérni. Az 1970-es évekre vonatkozóan megfogytak a források, ami egy csendesebb, magába forduló kolóniára utal. Mindez első sorban a brazil belpolitikai problémákra, valamint egy éppen akkor zajló generációváltásra vezethető vissza. Ugyanakkor ebben az évtizedben nőtt fel a cserkészfoglalkozásokon az az újabb generáció, amely az 1980-as években lapalapítással, valamint a szélesebb együttműködésre törekvő idősebb korosztállyal közösen 1985-ben a Magyar Ház létrehozásával járult hozzá a magyar kulturális élet további fenntartásához. Ebben a korszakban São Pauló magyarsága már számíthatott a magyar diplomaták segítő együttműködésére is. Az 1990-től eltelt közel két évtizedben azok az intézmények tudtak tovább működni, amelyek önmaguk szűk tagságán túl egy szélesebb magyar, vagy *magyar érzelmű - kötődésű* közönség igényeit is szolgálták. Kiemelkedő kulturális és szociális tevékenységet folytat továbbra is a napjainkban 82 éves Segélyegylet (a 2005. március 30-i Közgyűlés elfogadta azt a javaslatot, amely szerint a Segélyegylet új portugál neve *Associação Húngara* lett).⁶¹⁸ Közel 5000 kötetes könyvtárával Latin-Amerika-szerte jelentős hungarika gyűjteménynek is számít.⁶¹⁹ A Szeretetház fenntartásával elismerésre méltó szociális tevékenységet,⁶²⁰ a magyar bálók⁶²¹ és számos kultúrprogram szervezésével pedig színvonalas közösségi életet fejt ki.⁶²²

⁶¹⁸ [<http://www.ahungara.org.br/>]

⁶¹⁹ *Híradó*, 1999. április, 12. évf. / 27. sz. 20.; *Híradó*, 2005. február, 18. évf. 41. sz. 10-11.

⁶²⁰ A Szeretetház az 1995. április 9-én megtartott Pirostojás Ünnepeken vette fel Balázs Péter nevét. Balázs Péter pszichológus 1939-től élt São Pauló-ban, elismert szakemberként működött haláláig, 1994-ig. Vagyonát a Szeretetházra hagyta (v. ö. *Híradó* 1994. november, 7. évf. 18. sz. 7-9.; *Híradó*, 1995. november, 8. évf. 19. sz. 3.), ahol emléktábla őrzi a nevét (v. ö. PILLER Gedeon (összeáll.): i. m. 1996. 72-73., 78.). Levelezés útján kapcsolatban állt pl. Szondi Lipóttal, a híres pszichológussal. Ld.: *Szondi Lipót levelezéséből*. In: *Thalassa*, 1996, 2. szám [<http://www.c3.hu/scripta/thalassa/96/2/freud.htm>].

⁶²¹ V. ö.: PILLER Gedeon (összeáll.): i. m. 1996. 83.; *Híradó*, 1991. szeptember, 4. évf. 12. sz. 6.; *Híradó*, 1992. december, 5. évf. 15. sz. 3.; *Híradó* 1993. november, 5. évf. 16. sz. 6.; *Híradó*, 1998. november, 11. évf. 26. sz. 9-11.; *Híradó*, 1999. szeptember, 12. évf. 28. sz. 13-14.; *Híradó*, 2000. október, 13. évf. 30. sz. 15-16.; *Híradó*, 2001. november, 14. évf. 33. sz. 7-9.). valamennyi báli helyszín a São Paulo-i (felső) középosztály kedvelt szórakozóhelyei közé tartozik.

⁶²² Az 1990-es évek zenei rendezvényeit többek között a Nőszövetség által rendezett zenés nyári vacsorák jelentették. Marton Éva operaénekesnőnek, a New York-i Metropolitan tagjának az 1994. október 3-i, São Pauló-i vendégszereplése során a *Zenés beszélgetes* című fellépésén a Szent Imre Iskola előadótermében találkozott a magyar kolónia tagjaival. 1995. október 19-én Oravecz György, magyarországi zongoraművész koncertezett São Paulóban. Nagy sikert aratott az 1995. november 8-án José Sabó Filho és a Segélyegylet által megrendezett *Operaáriák és dalok estje*, melyet "*São Paulo egyik legújabb és legjobb koncerttermében, a Sala São Luízban tartottak.*" Ez az est is - mint sok más hasonló rendezvény - jótékony célú volt; a bevételt a Balázs Péter Otthon javára fordították. V. ö.: *Híradó*, 1992. december, 5. évf. 15. sz. 7., 12.; *Híradó*, 1993. november, 6. évf. 16. sz. 2.; *Híradó*, 1994. november, 7. évf. 18. sz. 9-11.; *Híradó*, 1995. november, 8. évf. 19. sz. 13.; *Híradó*, 1996. március, 9. évf. 20. sz. 2.; *Híradó*, 2002. július, 15. évf. 35. sz. 12-13. A Sabó (eredeti nevükön Szabó) család 1924-ben vándorolt ki Brazíliába, ahol az autópárhuzban sikeres céget hoztak létre több évtized kitartó munkájával. José Sabó Filho a szakmai (műszaki – gazdasági) pályafutása mellett tenor énekesként magas szinten foglalkozott zenével is. A

A táncsoportok tevékenysége jóval túlmutat São Paulo határain, hiszen 1995-ben a *Pántlika Táncsoport* vezetői vállalkoztak arra, hogy kéthetente Jaragua do Sulba utazzanak, és szakmai tudásukkal támogassák az ott feléledő magyar hagyományápolást.⁶²³ A milicentenárium évében, 1996. júliusában a *Zrínyi Művészegyüttes* és a *Pántlika Táncegyüttes* több tagja Magyarországra utazott, részben abból a célból, hogy fesztiválokon és mesterkurzusokon vehessenek részt.⁶²⁴ Noha a cserkészek tevékenyen részt vettek a kolónia kulturális életében, és pl. évtizedeken keresztül rendszeres szereplői voltak a Szeretetház karácsonyi műsorainak,⁶²⁵ az ezredforduló után a cserkészletbe járó gyerekek számának a csökkenése azt eredményezte, hogy a korábban négy csapatot fenntartó magyar közösség cserkészei 2003-ban *Szondi György Cserkészcsapat* néven egyesültek.

A São Pauló-i magyarság nemcsak kulturális teljesítményében, de létszámában is jelentős csoportot képviselt és képvisel ma is. Latin-Amerikában hivatalos népszámlálási adatok nem állnak rendelkezésre, de a Határon Túli Magyarok Hivatala munkatársai által összeállított jelentésekben a következő becslést találjuk: kb. 20-30 ezer magyar él Argentínában,⁶²⁶ kb. 50-100 ezer Brazíliában,⁶²⁷ kb. 4-5 ezer Venezuelában, és kb. ugyanennyi Uruguayban.⁶²⁸ Megemlítjük még a Mexikói (néhány száz – egy-két ezer fő) magyarságot, valamint jelezzük, hogy néhány száz – néhány tucat fővel szinte valamennyi latin-amerikai országban találunk magyarokat.⁶²⁹ A számokon elgondolkodva érdemes egy rövid kis kitérőt tenni, és néhány szóban összefoglalni, hogy kit tekinthetünk magyarnak. Szántó Miklós szerint⁶³⁰ azokat, akik

család történetét portugál nyelven kiadatták (CAVALCANTI, Pedro: *Catharina Reinholz Sabó. Vencendo a Correnteza*. São Paulo, K. n., é. n.).

⁶²³ *Híradó*, 1995. november, 8. évf. 19. sz. 5-7.; BOGLÁR Lajos – KOVÁCS Katalin: i. m. 76-78.

⁶²⁴ *Híradó*, 1996. november, 9. évf. 21. sz. 7-9.

⁶²⁵ *DMH Évkönyv 1964*. 340., *Híradó*, 1992. május, V. évf. 14. sz., 1.

⁶²⁶ Kovács Nóra egy tanulmányában - hivatkozva az alábbi munkára: CSAP Lajos - Csapó Endre - KARDOS Béla - KUNCKELNÉ FÉNYES Ildikó - PILLER Gedeon: *A világ magyarsága. Latin-Amerika, Dél-Afrika, Ausztrália*. Budapest, A Magyarok Világszövetsége kiadványa, 1998. - a 40.000 fő körüli adatokat erősítette meg. Bővebben ld.: KOVÁCS Nóra: i. m. 2003. 43-44.; *Jelentés a Kárpát-medencén kívül élő magyarság helyzetéről*. Határon Túli Magyarok Hivatala, 2001. [<http://html.hu/jelentesek2001/nyugat2001.htm>], *2006-os jelentés a Kárpát-medencén kívül élő magyarságról*. Határon Túli Magyarok Hivatala, 2006. [<http://www.hhrf.org/html/?menuid=060209>].

⁶²⁷ Az 1960-as évek titkosszolgálati adatai 70-80.000-re, 100.000, illetve több, mint 100.000 főre becsülték a brazíliai magyarok létszámát, akiknek 75-80 %-a élt São Paulóban. V. ö.: ÁSZTL 3. 2. 5. 101. d. O-8-106/1 10., 70., 71., 103.

⁶²⁸ [http://www.hhrf.org/html/?menuid=0605&news034_id=1770].

⁶²⁹ Bővebben ld.: TORBÁGYI Péter: i. m. 2004. 127-299. és KOVÁCS Nóra: i. m. 2003. 44. Az állambiztonsági szolgálatok egy 1961. június 5-i dokumentumban 250.000 főre becsülték a dél-amerikai magyarság létszámát. V. ö.: ÁSZTL 3. 2. 5. 101. d. O-8-106/1 70.

⁶³⁰ SZÁNTÓ Miklós: i. m. 1970. 167.

Magyarország területéről származnak; akiknek egyik szülője Magyarországról vándorolt ki; akinek anyanyelve magyar; valamint akik magyar nemzetiségűnek vallják magukat. A közismert illyési megfogalmazásban pedig "magyar az, aki annak vallja magát." Az, hogy a magyar kormányok hogyan tekintettek a határokon túl élő magyarokra, az mindig is aktuálpolitikai kérdés volt. A híressé vált Antall József-i mondat ("lélekben 15 millió magyar miniszterelnökének tekintem magam") mindenképpen jelzi, hogy az anyaország 1990 után másként törődik az országhatárokon túl élőkkel. Ezt a törődést, kötődést azzal fejezheti ki leginkább, hogy támogatja a Magyarországon kívül, a világ bármely pontján élő magyarok kulturális életét, eredményeit pedig elismeri.⁶³¹ A brazíliai - São Pauló-i - magyarság szempontjából is fontos kérdéseket vet fel az utóbbi közel száz év kapcsolattörténete. A határon túli magyarságra való figyelem jeleként 1929-ben rendezték meg Budapesten a Magyarok Első Világkongresszusát, és már előtte, 1920-ban megszervezték a Külföldi Magyarok Szövetségét, valamint megindították a *Külföldi Magyarság* című lapot is. A Szövetség programja a következő volt: "...a külföldi magyar egyesületek erősítése, magyar sport és művelődési egyesületek, cserkészcsapatok szervezése, könyvtárak alapítása, magyar iskolák és óvodák felállítása és fenntartása, a külföldön elhalt magyarok özvegyeinek, árváinak hazahozatala, támogatása, a gazdátlan magyar hagyatékok hazaszerzése, a kivándorolni szándékozók tájékoztatása és védelme, valamint a visszatelepülők részére földvásárlás, lakás biztosítása, s az eltűntek felkutatása (...)"⁶³² Az 1938-ban megtartott Magyarok II. Világkongresszusára a brazíliai magyarok egy átfogó, 129 oldalas munkát is kiadtak, amely teljeskörűen igyekezett bemutatni a brazíliai magyar múltat és az akkori jelent.⁶³³ Az ugyan abban az évben Budapesten megalapított Magyarok Világszövetsége⁶³⁴ - melynek célja, hogy támogassanak "minden olyan munkát, amely arra irányul, hogy a külföldön élő magyarok között a magyar nyelvet és kultúrát megőrizze és fejlessze, az összetartást ápolja az óhaza és a külföldi magyarság között kapcsolatokat erősítse, a külföldi magyarok életét és a külföldön elért eredményeit állandóan figyelemmel kíséresse"⁶³⁵ - létrehozását is támogatták, bár e szervezet politikai okokból a második világháborút követően, sőt 1990 után sem tudta küldetését

⁶³¹ A határon túli magyarság és az anyaország kapcsolatairól bővebben ld.: BÁRDI Nándor: *Tény és való: a budapesti kormányzatok és a határon túli magyarság kapcsolattörténete: problémakatalógus*. Pozsony, Kalligram, 2004.

⁶³² SZÁNTÓ Miklós: i. m. 1970. 91.

⁶³³ BOGLÁR Lajos (szerk.): *Brazíliai magyarok. Vázlatok a brazíliai magyar élet kialakulásáról a Magyarok II. Világkongresszusára*. São Paulo, Brazíliai Magyarság Első Országos Értekezlete. 1938.

⁶³⁴ [<http://www.mvsz.hu/>]

⁶³⁵ MVSZ Alapszabály. II. Fejezet 2. § - 1938. augusztus 18.

beteljesíteni. Éppen ezért érthető, hogy 2002-ben az összes Latin-Amerikában működő magyar szervezet - köztük az 1992-ben létrehozott *Magyarok Világszövetsége Brazíliai Országos Tanácsa* - kilépett a Magyarok Világszövetségéből, és igyekeztek egy olyan szervezetet létrehozni, amely ténylegesen képviselhetné a latin-amerikai magyarságot. 2004 nyarán az Argentínai Magyar Intézmények Szövetsége - AMISZ (*Federación de Entidades Húngaras de la República Argentina - FEHRA*), a Magyar-Costa Ricai Baráti Társaság, a Paraguayi Magyar Szövetség és a Venezuelai Magyar Szervezetek Koordinációs Bizottsága megalakította a Latin-Amerikai Magyar Országos Szervezetek Szövetsége (LAMOSZSZ)⁶³⁶ elnevezésű ernyőszövetséget, amelyhez valamivel később a brazíliai - São Pauló-i - magyar egyesületek is csatlakoztak.

Az elmúlt évtizedek történetének a bemutatása az adatok rögzítésén túl talán hozzájárulhat a jövőben egy új identitás, egy sajátos *magyar kötődés* kialakításához és tovább éléséhez azok körében is, akiknek a magyar kultúra már csupán mint a szülők, vagy nagyszülők távoli, európai gyökerei jelenik meg. Az a hatalmas kultúrkinés, amit egyesületi életével, sajtójával és könyvkiadásával a brazíliai, azon belül is a São Pauló-i magyarság felhalmozott, életre szóló kutatási feladatot nyújt.

A dolgozatban tárgyalt témakörökről szóló ismereteink a későbbiekben újabb források bevonásával tovább mélyítendőek. Munkánk elsődleges céljának egy átfogó kép felvázolását tekintettük, amit a későbbiekben, további források tükrében árnyalni, színesíteni lehet. Megítélésünk szerint elsősorban a már Magyarországon is elérhető, nagy mennyiségű sajtó- és könyvanyag részletes feldolgozására, valamint a hazai levéltárakban hozzáférhető dokumentumok átfogóbb tanulmányozásra kell sort keríteni. Ezzel párhuzamosan vizsgálni kell a brazil levéltárak még ismeretlen, magyar vonatkozású anyagát, valamint további helyszíni adatgyűjtéssel (elsősorban korabeli sajtó és aprónyomtatványok begyűjtése, és "oral history" anyag készítése) gyarapítani a közösségi életről szóló információkat. Ez utóbbi, terepmunkát igénylő feladatot a költségessége és a "24. óra" ténye nagyban megnehezíti. Bízunk abban, hogy eddigi munkánkkal sikerült jelezni: a nyugati magyarság történetének kimagasló helyszínéként jelent meg a brazíliai São Paulo, amely méltán kiérdemli történetírásunk további érdeklődését.

⁶³⁶ [<http://www.lamoszsz.hu/>]

IX. Felhasznált források és irodalom

Levéltári források:

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁSZTL):

ÁSZTL 3. 2. 3. Mt-dossziék

ÁSZTL 3. 2. 5. O-8-106/1

ÁSZTL 3. 2. 5. O-8-106/2

ÁSZTL 3. 2. 6- O-8-047

ÁB 281 - *Összefoglaló jelentés az egyházi emigrációról.* Budapest, 1959. március 20.

ÁB 366 - *Az ellenséges magyar emigráció szervezete, szerepük a Magyar Népköztársaság elleni aknamunkában.* Budapest, 1972.

Magyar Országos Levéltár (MOL):

MOL P 2066 (Bakách-Besseney György irathagyaték)

MOL XIX-J-1-j Brazília 1946-1964. 1-7. d.

MOL XIX-J-1-k Brazília 1946-1964. 1-4. d.

MOL XIX-J-1-j Brazília 1965. 31. d.

MOL XIX-J-1-j Brazília 1966. 30. d.

MOL XIX-J-1-j Brazília 1967. 24. d.

MOL XIX-J-1-j Brazília 1968. 19. d.

MOL XIX-J-1-j Brazília 1971. 29. d.

MOL XIX-J-1-j Brazília 1974. 28. d.

MOL XIX-J-1-j Brazília 1975. 43. d.

MOL XIX-J-1-j Brazília 1976. 36. d.

MOL XIX-J-1-j Brazília 1977. 35. d.

MOL XIX-J-1-j Brazília 1978. 39. d.

MOL XIX-J-1-j Brazília 1979. 38. d.

MOL XIX-J-1-j Brazília 1980. 38. d.

MOL XIX-J-1-j Brazília 1981. 38. d.

MOL XIX-J-1-j Brazília 1983. 40. d.

MOL XIX-J-1-j Brazília 1984. 41. d.

MOL XIX-J-1-j Brazília 1986. 39. d.

MOL XIX-J-1-j Brazília 1988. 28. d.

MOL XIX-J-1-j Brazília 1989. 22. d.

Újságok, folyóiratok:

Ahogy Lehet. Párizs, 1948-1949.

Bécsi Napló. Bécs, 1992.

Boletim Informativo Húngaro. Rio de Janeiro - São Paulo, 1956.

Délamerikai Magyar Hírlap. São Paulo, 1948-1966.

Délamerikai Magyar Újság. Buenos Aires, 1967-1970.

Harangszó. São Paulo, 1952-1960.

Híradó. São Paulo, 1988-2007.

Hungria Hoje. São Paulo, 1990, 1998.
Irodalmi Újság. Párizs, 1957.
Kárpáti Őrszem. São Paulo, 1953.
Képes DMH. São Paulo, 1953.
Kultúra. São Paulo, 1951-1959.
Kurír. São Paulo, 1974.
Londoni Szemle. London, 1950.
Magyar Egység. São Paulo, 1950.
Magyar Hírek. Budapest, 1979.
Magyar Szemle. São Paulo, 1954-1955.
Magyar Szó. São Paulo, 1947-1948.
Magyar Világ. São Paulo, 1953.
Pacsirta. São Paulo, 1958.
Pax. São Paulo, 1964-1977, 1988-1995.
Szolgálat. Eisenstadt, 1969-1990.
Szóval. São Paulo, 1981-1983
Távlatok. Bécs, 1992
Új Horizont. Veszprém, 1991-1996, 1998.
Új Magyarország. São Paulo, 1951-1954.
Vasárnapi Újság. Pest, 1871, 1889, 1890.
Vártán. São Paulo, 1954.
Zsidó Szemle. São Paulo, 1962-1966.

Forrásművek és feldolgozások:

ANDERLE Ádám: *Latin-Amerika története*. Budapest, Pannonica, 1998.
ANDERLE Ádám: *Nemzetudat és kontinentalizmus Latin-Amerikában a XIX. és a XX. században*. Budapest, Kossuth, 1989.
Anuário. Colégio Santo Américo 1982. (A Szent Imre Iskola Évkönyve 1982.)
Aranyszemecskék. Jegyzetek a Brazíliai Magyar Segélyegylet működéséről. Kéziratként. São Paulo, 1931.
BAKÓ Boglárka - KOVÁCS Nóra (szerk.): *Magyar világok*. Budapest, Gondolat – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2005.
BALOGH András - ROSTOVÁNYI Zsolt - BÚR Gábor - ANDERLE Ádám: *Nemzet és nacionalizmus*. Budapest, Korona Kiadó, 2002.
BANGHA Béla: *Dél Keresztje alatt. Feljegyzések egy dél-amerikai missziós körútról*. Budapest, 1934.
BARROS BASTO, Bernardo Lázaro de: *Síntese da história da imigração no Brasil*. Rio de Janeiro, K. n., 1970.
BÁRDI Nándor: *Tény és való: a budapesti kormányzatok és a határon túli magyarság kapcsolattörténete: problémakatalógus*. Pozsony, Kalligram, 2004.
BENKŐ Judit: *Latin-Amerika kulturális fejlődése*. Budapest, Kossuth, 1978.
BERKÓ Pál - LEGÁNYI Norbert (összeáll.): *A pannonthalmi Szent Benedek Rend névtára 1802-1986*. H. n., é. n.
BÉKÉS Csaba - KECSKÉS D. Gusztáv (szerk.): *A forradalom és a magyar kérdés az ENSZ-ben, 1956-1963*. Budapest, Magyar ENSZ Társaság, 2006.
BERZY József: *Európa felszabadítása. Gondolatok és irányelvek a páneurópai mozgalom elindításának negyvenedik évfordulója alkalmából*. Buenos Aires, 1966.

- BIRG, Herwig: *A világ népessége. Dinamikus növekedés és leselkedő csapdák.* Budapest, Corvina, 2005.
- BIRMINGHAM, David: *Portugália története.* Budapest, Pannonica, 1998.
- BOGLÁR Lajos (szerk.): *Brazíliai magyarok. Vázlatok a brazíliai magyar élet kialakulásáról a Magyarok II. Világkongresszusára.* São Paulo, Brazíliai Magyarság Első Országos Értekezlete. 1938.
- Id. BOGLÁR Lajos: *Magyar világ Braziliában. A múlt századtól 1942-ig.* Budapest, 1997.
- BOGLÁR Lajos – KOVÁCS Katalin: *Magyar hagyományalkotás Braziliában.* Budapest, MTA PTI Etnoregionális Kutatóközpont, 1999.
- BORBÁNDI Gyula: *Nyugati magyar irodalmi lexikon és bibliográfia.* Budapest, Hittel, 1992.
- BORBÁNDI Gyula: *Alkony és derengés. Írások a posztemigrációról.* Lakitelek, Antológia Kiadó, 1999.
- BORBÁNDI Gyula: *Emigráció és Magyarország. Nyugati magyarok a változások éveiben 1985-1995.* Basel – Budapest, Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, 1996.
- BORBÁNDI Gyula: *Két világban - Életem és pályám.* Budapest, Európa, 2003.
- BORBÁNDI Gyula: *A magyar emigráció életrajza 1945-1985 I-II.* Budapest, Európa, 1989.)
- A Brazíliai Magyar Segélyegylet Emlékkönyve (1926-1966).* São Paulo, A Brazíliai Magyar Segélyegylet kiadása, 1966.
- BUENO, Eduardo: *História do Brasil.* São Paulo, Empresa Folha da Manhã – Zero Hora RBS Jornal. 1997.
- CASTRO, Josué de: *Emberek és rákok.* Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1968.
- CASTRO, Josué de: *Az éhezõ Brazília.* Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1965.
- CAVALCANTI, Pedro: *Catharina Reinholz Sabó. Vencendo a Correnteza.* São Paulo, K. n., é. n.
- COLLIER Simon - BLAKEMORE Harold - SKIDMORE Thomas E.: *The Cambridge*
- CSAP Lajos – Csapó Endre – KARDOS Béla – KUNCKELNÉ FÉNYES Ildikó – PILLER Gedeon: *A világ magyarsága. Latin-Amerika, Dél-Afrika, Ausztrália.* Budapest, A Magyarok Világszövetsége kiadványa, 1998.
- Délamerikai Magyar Hírlap Magyar Naptárjai és Évkönyvei (1949-1967)*
- Emenda Constitucional de Revisão N° 3, de 1994; Emenda Constitucional N° 23, de 1999. Base de Datos Políticos de las Américas. (1998) Nacionalidad de origen. Análisis comparativo de constituciones de los regímenes presidenciales.* Georgetown University y Organización de Estados Americanos.
- Emlékfüzet a 25. sz. Szent Imre cserkészcsapat és a 36. sz. Dobó Katica leánycserkészcsapat öt éves évfordulóján.* São Paulo, 1958.
- Encyclopedia of Latin America and the Caribbean.* Cambridge, Cambridge University Press, 1985.
- DIÓSZEGI István – HARSÁNYI Iván – KRAUSZ Tamás – NÉMETH István (szerk.): *20. századi egyetemes történet. I., III. kötet.* Budapest, Korona Kiadó. 1999.
- DOBOZI István - LÁNG László: *A változó harmadik világ. Válogatás a magyar fejlődés-kutatások műhelyeiből.* Budapest, MTA VKI, 1985.
- DÖMÉNY Zsuzsa: *Latin-Amerika balra át!?* Budapest, MTA Politikai Tudományok Intézete, 2007.
- FEJŐS Zoltán: *A chicagói magyarok két nemzedéke 1890-1940. Az etnikai örökség megőrzése és változása.* Budapest, Közép-Európai Intézet, 1993.

- FERNANDES, Daniel (szerk.): *História da Imigração no Brasil. As famílias*. São Paulo, Serviço Nacional de Divulgação Cultural Brasileiro, é. n.
- FISCHER Ferenc: *A kétpólusú világ, 1945-1989*. Pécs, Dialóg Campus, 2005.
- HALÁSZ György (szerk.): *22 távoli történet. Magyarok a nagyvilágban*. Budapest, IPV, 1988.
- HERBERGER Gyula: *Brazília és az odairányuló kivándorlási mozgalom. Telepítési törvények*. Déva, a szerző kiadása /Heim Ferenc kny./, 1923.
- HOLBORN, Louise Wilhelmine: *The International Refugee Organization. A Specialized Agency of the United Nations, its History and Work 1946-1952*. London, Oxford University Press, 1956.
- HORVÁTH Gyula: *A peronizmus*. Szeged, Hispánia, 1996.
- HORVÁTH Gyula: *Ültetvény és politika*. Szeged, 1996.
- HORVÁTH Gyula – ANDERLE Ádám: *Perón – Che Guevara*. Budapest, Pannonica, 2000.
- ILYÉS Zoltán - PAPP Richárd (szerk.): *Tanulmányok a szórványról*. Budapest, Gondolat – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2005.
- IRÓFFY Zsolt: *A são pauloi Szent Imre Iskola leírása*. Kézirat. São Paulo, 2002
- JATE BTK -Tanrend az 1996/97. tanév II. félévére. Szeged, JATEPress, 1996.
- Jelentés a Kárpát-medencén kívül élő magyarság helyzetéről*. Határon Túli Magyarok Hivatal, 2001. [<http://htmh.hu/jelentesek2001/nyugat2001.htm>]
- 2006-os jelentés a Kárpát-medencén kívül élő magyarságról*. Határon Túli Magyarok Hivatala, 2006. [<http://www.hhrf.org/htmh/?menuid=060209>]
- JUHÁSZ József - Szóke István - O. NAGY Gábor - KOVALOVSKY Miklós: *Magyar értelmező kéziszótár*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1972.
- KACZÚR Ágnes: *Brazíliai magyarság a két világháború között 1920 - 1941*. Doktori értekezés. Kézirat. Szeged, 1989.
- KALAPIS Zoltán: *Életrajzi kalauz. Ezer magyar biográfia a délszláv országokból*. III. P-ZS. Újvidék, Forum Könyvkiadó, 2003.
- KÁDÁR Béla: *Latin-Amerika gazdasági dilemmái*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1977.
- KENYERES Ágnes: *Magyar életrajzi lexikon 1000-1990*. [<http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/index.html>]
- KEPE Ferenc: *Brazil-magyar kereskedelmi kapcsolatok*. Kézirat. H. n., é. n.
- KOLLÁR Zoltán: *Dél keresztje alatt. Latin-Amerika latinamerikanizálódása*. Budapest, a szerző kiadása, 1996.
- KOLLÁR Zoltán: *Fejlődés válságban. Tanulmányok Latin-Amerika gazdaságáról*. Szeged, József Attila Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Latin-Amerika Története Kutatócsoport, 1988.
- KOLLÁR Zoltán - SIMOR András: (vál.): *Azonosság és másság. Tanulmányok Latin-Amerikáról*. Budapest, Z-füzetek 39, 1992.
- KORONCZ Ágnes: *Latin-Amerikát kutatni... Beszélgetés Anderle Ádámmal*. In: *Tiszatáj*, 1988/7. 57-64.
- KOVÁCS Nóra (szerk.): *Tanulmányok a diaszpóráról*. Budapest, Gondolat – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2005.
- KOVÁCS Nóra – SZARKA László (szerk.): *Tér és Terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből I. Az MTA Kisebbségkutató Intézetének évkönyve I*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2002.
- KOVÁCS Nóra – SZARKA László (szerk.): *Tér és Terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből II. Az MTA Kisebbségkutató Intézetének évkönyve II*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2003.

- KOVÁCS Nóra et al. (szerk.): *Még találkozunk! Boglár Lajos*. Budapest, Nyitott Kvműhely – Szimbiózis Alapítvány, 2004.
- KOVÁTSNÉ NÉMETH Mária, UNTI Mária (Szerk.): *Magyarnak lenni*. Győr, 2002.
- KÖGL Szeverin: *A Délamerikai Magyar Hírlapban megjelent cikkek a Brazíliai Magyar Kolóniáról I. (1923-1940) – II. (1948-1966)*. Kézirat. São Paulo, é. n.
- KÖGL Szeverin: *A brazíliai magyar kolónia feledésbe menő kezdetei*. Előadás a Könyves Kálmán Szabadegyetemen 1991. október 23-án. Kézirat, São Paulo, 1991.
- KÖGL J. Szeverin: *Magyarok Braziliában*. São Paulo, Könyves Kálmán Szabadegyetem, 1992.
- KÖGL Szeverin – KUTASI KOVÁCS Lajos (szerk.): *Magyar műhely a Dél Keresztje alatt. A Könyves Kálmán Szabadegyetem Emlékkönyve (1949-1959)*. São Paulo, A Könyves Kálmán Szabadegyetem Kiadása, 1960.
- KUTASI KOVÁCS Lajos: *A Zöldpokoltól a Vidámkikötőig*. Budapest, Gondolat, 1972.
- KUTASI KOVÁCS Lajos (szerk.): *Magyar műhely a Dél Keresztje alatt. A Könyves Kálmán Szabadegyetem Emlékkönyve (1949-1964)*. São Paulo, A Könyves Kálmán Szabadegyetem Kiadása, 1964.
- LINKA Ödön OSB - MAGYAR Szervác OSB: *Brazilutakon*. Bakonybél, Szent Maurícius Cella, 1999.
- Magyar külpolitikai évkönyvek (1968-2006)*
- MAGYAR Szervác: *Egy magyar missziós Braziliában. Szervác testvér feljegyzései*. Tihany, Tihanyi Bencés Apátság, 1996.
- MAGYAR Szervác OSB: *Egy magyar missziós Braziliában II. Alapítás Nova Santa Rosában*. Tihany, Tihanyi Bencés Apátság, 1997.
- A II. Dél-Amerikai Magyar NéptáncTalálkozó. Programfüzet*. São Paulo, 1988.
- MAROSVÁRI Attila: *A magyar cserkészlet az emigrációban 1945 és 1956 között*. Budapest, A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága, 2004.
- MAROSVÁRI Attila (szerk.): *A Szétszórt árvalányhaj. A külföldi magyar cserkészlet 50 éve*. Garfield, Külföldi Magyar Cserkészszövetség, 1995.
- MERRICK, T.W. - GRAHAM, D.H.: *Population and Economic Development in Brazil 1800 to the Present*. The John Hopkins University Press, Baltimore-London, 1979.
- MVSZ Alapszabály. II. Fejezet 2. § - 1938. augusztus 18. NÉMETH András: *Brazília*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1963.
- NAGY Csaba: *A magyar emigráns irodalom lexikona*. Budapest, Argumentum Kiadó - Petőfi Irodalmi Múzeum és Kortárs Irodalmi Központ, 2000.
- NAGY Kázmér: *Elvesztett alkotmány. A magyar politikai emigráció 1945-1975*. Budapest, Gondolat, 1984.
- NÉMETH Mária (összeáll.): *Külföldi magyar nyelvű hírlapok és folyóiratok címjegyzéke és adattára. 1945-1970*. 2. kötet. Nem szocialista országok. Előzetes kiadás. Budapest, OSZK, 1972.
- NÉMETHY KESSERŰ Judit: *Az argentinai magyar emigráció 1948-1968: intézmények, sajtó, irodalmi élet*. PhD értekezés. Buenos Aires – New York – Szeged, 1999.
- NÉMETHYNÉ KESSERŰ Judit: *Dél-Amerika magyar származású ifjúsága - tegnap és ma*. Előadás, 2005. [<http://www.lamoszsz.hu/index2.htm>].
- NÉMETHY KESSERŰ Judit: *„Szabadságom lett a börtönöm”. Az argentinai magyar emigráció története 1948-1968*. Budapest, A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága, 2003.
- PESSOA, Lenildo Tabosa: *Revolução Popular. Operarios, estudantes e intelectuais contra o imperialismo*. Caruaru, Livraria e Tipografia Estudantil, 1966.
- PILLER Éva: *Elhunyt Szabó László*. In: [<http://www.lamoszsz.hu/index2.htm>].

- PILLER Gedeon: *Brazília. Beszámoló a Nyugati Magyar Egyesületi Címtárhoz*. Kézirat. São Paulo, 1997.
- PILLER Gedeon (összeáll.): *Brazíliai Magyar Segélyegylet Associação Beneficente 30 de Setembro. Emlékkönyv 1926-1996*. São Paulo, Brazíliai Magyar Segélyegylet, 1996.
- PILLERNÉ TIRCZKA Éva (szerk.): *Leánycserkészkönyv II*. H. n., Külföldi Magyar Cserkészszövetség, 1997.
- PINHEIRO Paulo Sérgio, SACHS Ignacy, WILHEIM Jorge (szerk.): *Brasil: um século de transformações*. São Paulo, Companhia das Letras, 2001.
- PONGRÁCZ Attila: *Fejezetek a brazíliai magyar emigráció művelődéstörténetéből*. Szakdolgozat. Kézirat. Szeged, JGYTF, 1997.
- PONGRÁCZ Attila: *Brazília-kép Magyarországon az 1950-60-as években egy magyar jezsuita levelei alapján*. Kézirat. Győr, 2004.
- PUSKÁS Julianna: *Kivándorló magyarok az Egyesült Államokban 1880-1940*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1982.
- PUSKÁS, Julianna (szerk.): *Overseas Migration from East-Central and Southeastern Europe 1880-1940*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1990.
- PUSKÁS, Julianna: *Ties That Bind, Ties That Divide. 100 Years of Hungarian Experience in the United States*. New York - London, Holmes and Meier, 2000.
- SIKABONYI Antal (összeáll.): *Brazíliai magyarok könyvtárának címjegyzéke*. Budapest, 1928.
- SKALLÁK Illés: *Skallák Illés vallomása*. Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1968.
- SKIDMORE Thomas E. - SMITH Peter H.: *Modern Latin America*. New York - Oxford, Oxford University Press, 1984.
- SÓS PÉTER JÁNOS: *Magyar exodus. Magyar menekültek Nyugaton, 1956–1959*. Budapest, Gondolat, 2005.
- SZABÓ László: *Magyar múlt Dél-Amerikában (1519-1900)*. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1982.
- SZÁNTÓ Miklós: *Magyarok a nagyvilágban*. Budapest, Kossuth Kiadó, 1970.
- SZÁNTÓ Miklós: *Magyarok Amerikában*. Budapest, Gondolat, 1984.
- SZÁNTÓ Miklós: *Magyarnak lenni, Nyugaton*. Budapest, Gondolat, 1988.
- SZÁNTÓ Miklós: *Tengerentúli magyarok*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2001.
- SZELECZ Arnold (szerk.): *A Brazíliai Magyarság Évkönyve 1934*. São Paulo, Brazíliai Magyarság Szerkesztősége, 1934.
- SZELECZ Arnold: *A brazíliai magyarok*. In: *DMH Naptára az 1949. évre*. São Paulo, DMH, 1949. 89-96.
- SZENTE-VARGA, Mónika: *Migración Húngara a México entre 1901 y 1950*. PhD értekezés. Szeged, 2004.
- SZENTE-VARGA, Mónika: *Migración húngara a México entre 1901 y 1950*. Szeged, Szegedi Tudományegyetem Hispanisztika Tanszék, 2007.
- SZÉKELY György: *Magyar színházművészeti lexikon*. Budapest, Akadémiai Kiadó - Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet. SZILÁGYI Ágnes Judit: *Távolodás Európától. Nemzetépítés és kultúrpolitika Braziliában az Estado Novo idején (1937-1945)*. Budapest, Áger Bt., 2004.
- SZILÁGYI Ágnes Judit - SÁRINGER János: *Ifj. Horthy Miklós, a Kormányzó kisebbik fia. Tanulmányok, dokumentumok*. Budapest, Holnap Kiadó, 2002.
- THIRRING Gusztáv: *A magyarországi kivándorlás és a külföldi magyarság*. Budapest, 1904.
- TORBÁGYI Péter: *Magyar vándormozgalmak és szórványközösségek Latin-Amerikában a második világháború kitöréséig*. PhD értekezés. Kézirat. Szeged, 2007.

- TORBÁGYI Péter: *Magyarok Latin-Amerikában*. Budapest, A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága, 2004.
- TÓTH Ágnes (összeáll.): *Magyar Szervezetek a világban 1996*. Budapest, Magyar Távirati Iroda Sajtóadatbank, 1996.
- TÓTH László: *A são pauloi magyar szórvány helyzete napjainkban*. Kézirat. São Paulo, é. n.
- TÓTH László: *Műkedvelő színjátszók São Paulóban*. Kézirat. São Paulo, 1993. 2-3.
- TÓTH Veremund OSB (szerk.): *Magyar műhely a Dél Keresztje alatt. A Könyves Kálmán Szabadegyetem Emlékkönyve (1949-1999) III*. São Paulo - Pannonhalma, A Könyves Kálmán Szabadegyetem Kiadása, 1999.
- TÓTH Veremund (szerk.): *A magyar bencések 50 éve Brazíliában*. São Paulo, A Szent Gellért Kolostor Kiadása, 1981.
- TRAUTMANN László (szerk.): *In memoriam Kollár Zoltán*. Budapest, Aula, 2006.
- VARGA György: *Brazília gazdasága*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1976.
- VARGA Ilona: *Magyar kivándorlás Latin-Amerikába a két világháború között*. Kandidátusi értekezés. Kézirat. Szeged, 1977.
- VÁRALLYAY Gyula: „Tanulmányúton.” *Az emigráns magyar diákmozgalom 1956 után* című munkájában. Budapest, Századvég Kiadó – 1956-os Intézet, 1992.
- VÉGHSEŐ, Estevão (szerk.): *Album II. Emlékkönyv*. São Paulo, Associação dos Industriários e Comerciantes Brasileira-Húngara „Baross Gábor” Kör, 1966.
- VÉGHSEŐ, Estevão (szerk.): *Emlékkönyv*. São Paulo, A Brazíliai Magyar Iparosok Baross Gábor Köre, 1959.
- WITTMAN Tibor: *Latin-Amerika története*. Budapest, Gondolat, 1971.
- ZAKARIÁS Erzsébet - KESZEG Vilmos (szerk.): *A Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 2*. Kolozsvár, 1994.
- ZOMBORI István (szerk.): *Magyar cserkészlet, világcserekészlet*. Szeged, Móra Ferenc Múzeum, 1989.

Cikkek és tanulmányok:

- ANDERLE Ádám: *A felszabadulás és a latin-amerikai magyar emigráció*. In: *Tiszatáj*, 1971/4. 348-355.
- ANDERLE Ádám: *Elmaradottság-tudat és modernizációs ambíciók Latin-Amerikában a 19-20. században*. In: *Világtörténet*, 1990. ősz – tél, 60-64.
- ANDERLE Ádám: *Latin-Amerika történetének kutatása Magyarországon (1967-1997)*. In: *Századok*, Budapest, 1999. 5. sz. 1087-1106.
- ANDERLE Ádám: *A magyar forradalom és a hispán világ*. In: ANDERLE Ádám (szerk.): *A magyar forradalom és a hispán világ 1956*. Szeged, SZTE BTK Hispanisztika Tanszék 2007. 13-17.
- ANDERLE Ádám: *Modernizáció és nemzettudat: a bevándorlás problémája a XIX-XX. századi Latin-Amerikában*. In: KULCSÁR Árpád - SZULOVSKY János (szerk.): *Korok, régiók, társadalmak: tanulmányok Gyimesi Sándor 60. születésnapjára*. Budapest, Plussz Könyvek, 1994. 195-201.
- ANDERLE Ádám: *A reménytelenség és a lázadás kontinense*. In: *História*, 2002/5-6. 57-62.
- BÁRCZI Miklós: *Brazília, a jövő országa (részletek)*. In: *Magyar Napló*, 2000. július-augusztus - szeptember, 31-38.
- BENYHE János: *Szabó László halálára*. In: *Heti Válasz*, 7. évf. 32. sz. 2007. 08. 09.

- BOGLÁR Lajos: *XVIII. századi magyar utazók Dél-Amerikában*. In: *Ethnographia*, LXIII. (1952), 3-4. sz., 1952. 449-461.
- BOGLÁR, Lajos: *The Ethnographic Legacy of Eighteenth Century. Hungarian Travellers in South America*. In: *Acta Ethnographica*, Budapest, 1955, Tomus 5., 313-359.
- BOGLÁR Lajos – KOVÁCS Katalin: *Veszprémi „magyarok” között Braziliában*. In: *Új Horizont*, 1998/4-5. 76-78.
- BORGOS Anna: *„Nem adatközlőnek, hanem beszélgetőpartnernek kell őket tekintenem.” Beszélgetés Boglár Lajos kulturális antropológussal*. In: *Magyar Tudomány*, 2002/9. 1236-1241.
- BÚZÁS Sándor: *Brazília 2003. valami elkezdődött?!* In: *Kihívások*, MTA Világgazdasági Kutatóintézet, 172. sz., 2004. február.
- BÚZÁS Sándor: *Latin-Amerika az új évezred küszöbén*. In: *Magyar Tudomány*, 2002/7. 863-869.
- BÚZÁS Sándor: *A MERCOSUR tíz éve*. In: *Kihívások*, MTA Világgazdasági Kutatóintézet, 152. sz., 2002. január [www.vki.hu/kh/kh-152.pdf] (hivatkozásnál 2002a).
- CSEJTEI Dezső: *Az elveszett identitás nyomában: Közép-Európa helye Samuel Huntington világmodelljében*. In: ANDERLE Ádám - NAGY Marcel (szerk.): *Stációk. Erdély - Európa - Latin-Amerika*. Tudományos konferencia Wittman Tibor professzor születésének 75. évfordulóján. Szeged, Hispánia, 1999. 127-137.
- CSERESNYÉS Ferenc: *Ötvenhatosok menekülése Ausztriába és Ausztrián át*. In: *Múltunk*, 1998/1. 42-70.
- DÁVID Zoltán: *Hány millió a tizenötmillió?* In: *Hitel*, 1993/8.
- DÖMÉNY János: *A magyar emigráció szerepe a magyar-latin-amerikai kapcsolatok II. világháború utáni felújításában*. In: ANDERLE Ádám (szerk.): *Kutatási közlemények I. Tanulmányok a latin-amerikai magyar emigráció történetéről*. Szeged, Hispánia, 1999. 67-71.
- FEJŐS Zoltán: *Diaszpóra és az „amerikai magyarok”*. In: KOVÁCS Nóra (szerk.): *Tanulmányok a diaszpóráról*. Budapest, Gondolat – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2005. 9-24.
- GLANT Tibor: *Az USA és Latin-Amerika a XX. században*. (Mark T. GILDERHUS: *The Second Century: U. S. - Latin American Relations Since 1889*. Wilmington, Delaware, Scholarly Resources, 2000. c. könyvéről ismertetés). In: *Klió*, 9. évf., 2000/2. sz. 34-41. o.
- GYÁNI Gábor: *Puskás Julianna (1929-2005)*. In: *Századok*, 2006/5. 1335-1339.
- GYÁNI Gábor: *Puskás Julianna: Kivándorlás és az amerikai magyarság sorsa*. (PUSKÁS, Julianna: *Ties That Bind, Ties That Divide. 100 Years of Hungarian Experience in the United States*. New York - London, Holmes and Meier, 2000. – könyvismertetését) In: *Magyar Tudomány*, 2001/4. [<http://www.matud.iif.hu/01apr/puskas.html>]
- HORVÁTH Gyula: *A nyitás Braziliában*. In: ANDERLE Ádám (szerk.): *Diktatúra és demokrácia között. Tanulmányok a latin-amerikai politikai átmenetről*. Szeged, Hispánia, 1997. 97-110.
- HORVÁTH Gyula: *A populista politikai, társadalmi erők Goulart elnöksége alatt 1961-1964*. In: HORVÁTH Gyula: *Ültetvény és politika*. Szeged, 1996. 129-165.
- HORVÁTH Gyula: *Válságok Latin-Amerikában és a populizmus*. In: ANDERLE Ádám - NAGY Marcel (szerk.): *Stációk. Erdély - Európa - Latin-Amerika*. Tudományos konferencia Wittman Tibor professzor születésének 75. évfordulóján. Szeged, Hispánia, 1999. 79-83.

- J-t – O-r: *Latin-Amerika és a magyar újjáépítési lehetőségek*. In: *Londoni Szemle*, 1950. január – február. II. évf. 1. sz. 2-8.
- KACZÚR Ágnes: *Bibliográfia a latin-amerikai magyar emigráció történetéről*. In: ANDERLE Ádám (szerk.): *Kutatási közlemények I. Tanulmányok a latin-amerikai magyar emigráció történetéről*. Szeged, Hispánia, 1999. 89-91.
- KACZÚR Ágnes: *Magnófelvételek Braziliából hazatért kommunista emigránsokkal. A visszaemlékezés, mint történeti forrás*. In: ANDERLE Ádám (szerk.): *Kutatási közlemények I. Tanulmányok a latin-amerikai magyar emigráció történetéről*. Szeged, Hispánia, 1999. 23-33.
- KACZÚR Ágnes: *Magyarok Braziliában*. In: *Világtörténet*, 1990. ősz-tél. 64-75.
- KACZÚR Ágnes: *Magyar világ Braziliában – beilleszkedés és „beillesztés”*. In: KOLLÁR Zoltán - SIMOR András (vál.): *Azonosság és másság. Tanulmányok Latin-Amerikáról*. Budapest, Z-füzetek 39, 1992. 62-68.
- KACZÚR, Ágnes: *O Mundo Húngaro no Brasil: ou integrar e integrar-se*. In: ANDERLE, Ádám (szerk.): *Europa Central y América Latina. Estudios históricos*. Szeged, 1993. 85-95.
- KOLLÁR Zoltán: *Latin-Amerika és Kelet-Közép Európa: kihívások terhe alatt*. In: ANDERLE Ádám (szerk.): *Diktatúra és demokrácia között. Tanulmányok a latin-amerikai politikai átmenetről*. Szeged, Hispánia, 1997. 171-181.
- KOLLÁR Zoltán: *Válságok és a "strukturális válság" Latin-Amerikában*. In: DOBOZI István - LÁNG László: *A változó harmadik világ. Válogatás a magyar fejlődéskutatások műhelyeiből*. Budapest, MTA VKI, 1985. 175-201.
- KOLLÁR Zoltán: *Wittman kérdései – latin-amerikai dilemmák*. In: ANDERLE Ádám - NAGY Marcel (szerk.): *Stációk. Erdély - Európa - Latin-Amerika. Tudományos konferencia Wittman Tibor professzor születésének 75. évfordulóján*. Szeged, Hispánia, 1999. 85-91.
- KOVÁCS Antónia: *Bevándorlási politika – bevándorolt kisebbségek Braziliában*. In: *Régió*, 1993/4. 137-162.
- KOVÁCS Nóra: *Az argentínai magyar bevándorlás történetének áttekintése számokban*. In: KOVÁCS Nóra – SZARKA László (szerk.): *Tér és Terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből II*. Az MTA Kisebbségkutató Intézetének évkönyve II. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2003. 43-60.
- KOVÁCS Nóra: *Baráti kapcsolatok hálózatában. Magyar zsidó bevándorlók első és második generációja Buenos Airesben: integrációs stratégiák és identifikáció*. In: KOVÁCS Nóra (szerk.): *Tanulmányok a diaszpóráról*. Budapest, Gondolat - MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2005. 96-121.
- KOVÁCS Nóra: *A Buenos Aires-i magyar kórus: közösség és identásteremtés*. In: KOVÁCS Nóra – SZARKA László (szerk.): *Tér és Terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből I*. Az MTA Kisebbségkutató Intézetének évkönyve I. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2002. 137-161.
- KOVÁCS Nóra: *Kétnyelvű könyv az argentínai magyarokról. Kurucz, Ladislao: Los húngaros en la Argentina. A magyarok Argentínában. Buenos Aires, Ediciones Biblioteca Nacional, 1999*. In: *Kisebbségkutatás* 3, 2000. 501-503.
- KOVÁCSY Tibor: *Brazília – egy áttűnés fokozatai*. In: *Beszélő*, 1999/5.
- KSH-jelentés az 1956-os disszidálásról. Az illegálisan külföldre távozott személyek főbb adatai (1956. október 23. – 1957. április 30.)*. In: *Régió*, 1991/4. 174-211.
- KUTASI KOVÁCS Lajos: *A brazíliai magyar sajtó történetéből*. In: *Nyelvünk és Kulturánk*, 1987. szeptember, 68. sz. 29-32.
- KUTASI KOVÁCS Lajos: *Egy emlékezetes „Galilei-előadás” São Paulóban*. In: *Nyelvünk és Kulturánk*, 1989. december, 76. sz. 90-92.

- KUTASI KOVÁCS Lajos: *Magyarok Braziliában*. In: *Ifjúsági Szemle* 1985/1. 68-74.
- KÜRTI László: *Elvégzetlen magyarságkutatás az Egyesült Államokban*. In: *Magyar Tudomány*, 1999/8. 990-1000.
- LÁNG Zsolt: *José Sarney: Saraminda*. In: *Élet és Irodalom*, 248. évf., 31. sz. (2004. 08. 02.).
- Dr. MÉSZÁROS Kálmán: *Magyar baptisták a dél-amerikai kontinensen*. In: *Theológiai Szemle*, 1994/3. 173-181.
- NÉMETH Zsófia: *Fél évezred felfedezői. Beszélgetés Luciano Osorio Rosa úrral, Brazília budapesti nagykövetével*. In: *Magyar Napló*, 2000. 28-29.
- ÓNODY Olivér: *Adalékok a brazil-magyar kapcsolatokhoz*. In: *Bécsi Napló*, 1992/6. 9-10.
- ÓNODY Olivér: *O culto dos santos húngaros no Brasil e a história da Igreja Católica romana húngara no Brasil*. Rio de Janeiro: *Revista do Instituto Histórico e Geográfico Brasileiro*, 153. (374), jan./mar. 1992. 47-224.
- ÓNODY, Oliver: *A imprensa húngara no Brasil*. In: *Revista do Instituto Histórico e Geográfico Brasileiro* (Rio de Janeiro), 156. (389), out./dez. 1995. 627-659.
- ÓNODY Olivér: *Um jurista e historiador húngaro no Brasil no século passado*. In: *RIHGB* No. 316. Julho-Setembro de 1977. 283-367.
- PÉTER Emese: *Latin-Amerika és a szocialista országok közötti kapcsolatok*. In: *Külkereskedelem*, 1969/4. 115-118.
- PONGRÁCZ Attila: *A brazil magyarság 1956-képe a Délamerikai Magyar Hírlap 1957-es évkönyvében*. In: ANDERLE Ádám (szerk.): *A magyar forradalom és a hispán világ*. Szeged, Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Hispanisztika Tanszék, 2007. 129-136.
- PONGRÁCZ Attila: *Egy magyar alapítású bencés iskola Braziliában. A Szent Imre Iskola múltja és jelene*. In: *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok Regnum*. 2005/3-4. 101-119.
- PONGRÁCZ Attila: *Fejezetek a brazil magyarság emigráció művelődéstörténetéből*. In: KOVÁTSNÉ dr. NÉMETH Mária (főszerk.): *Nyugat-Magyarországi Egyetem Apáczai Csere János Tanítóképző Főiskolai Kar Tanulmánykötet*. Győr, 2001. 263-280.
- PONGRÁCZ, Attila: *História econômica e relações húngaro-brasileiras nas obras de Olivér Ónody*. In: *Acta Universitatis Szegediensis Acta Hispanica* Tomus VIII. Szeged, 2003. 181-187.
- PONGRÁCZ Attila: *Hungarika kutatás São Paulóban*. In: ANDERLE Ádám (szerk.) i. m. 1999. 35-41.
- PONGRÁCZ Attila: *Hungarika kutatás São Paulóban – Interjú Dr. Ecsedy Tamással (1913)*. In: MEDGYESI Konstantin (szerk.): *Kolindárium. A Szent Imre Kollégium Évkönyve*. Szeged, 1999. 10-16.
- PONGRÁCZ Attila: *Hungarika kutatások Latin Amerikában 1971-2001*. In: KOVÁTSNÉ dr. NÉMETH Mária (főszerk.): *Nyugat-Magyarországi Egyetem Apáczai Csere János Tanítóképző Főiskolai Kar Tanulmánykötet*. Győr, 2002. 87-91.
- PONGRÁCZ Attila: *Dr. Jordán Sándor Emil OSB /Budapest, 1912 – São Paulo, 1999/*. In: *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*, 1999/1-2. 251-255.
- PONGRÁCZ, Attila: *La imagen de 1956 de los húngaros brasileños a base del tomo de 1957 del „Diario Húngaro Sudamericano”*. In: FISCHER Ferenc - LILÓN Domingo - KOZMA Gábor (szerk.): *Iberoamericana Quinqueeclesiensis* 5. Pécs, Pécsi Tudományegyetem Ibero-Amerika Központ, 2007. 243-260.
- PONGRÁCZ, Attila: *La visita de Miklós Kállay al Brasil (julio – agosto de 1956)*. In: FISCHER Ferenc - KOZMA Gábor - LILÓN, Domingo (szerk.): *Iberoamericana*

- Quinqueecclesiensis* 2. Pécsi Tudományegyetem Latin-Amerika Központ. Pécs, 2004. 285-300.
- PONGRÁCZ Attila: *Latin-amerikai magyar szigetek – az emigráció útkeresése*. In: FÖLDVÁRI Márta (szerk.): *Magyarország az én hazám. A Keresztény Értelmiségek Szövetsége V. Országos Kongresszusa*. Budapest, Angeli Könyvterjesztő Bt., 2001. 144-154.
- PONGRÁCZ Attila: *Magyar nyelvű könyvkiadás Braziliában*. In: ANDERLE Ádám (szerk.): *Kutatási Közlemények II. Magyarország és a hispán világ*. Szeged, Hispánia, 2000. 121-130.
- PONGRÁCZ Attila: *Dr. Ónody Olivér (1911-1997)*. In: KOVÁTSNÉ NÉMETH Mária, UNTI Mária (Szerk.): *Magyarnak lenni*. Győr, 2002. 171-175.
- PONGRÁCZ, Attila: *A vida e a obra do economista e historiador húngaro Olivér Ónody*. In: HORVÁTH, Gyula (szerk.): *Acta Scientiarum Socialium*, Tomus XXIII./2006. 63-73.
- PONGRÁCZ, Attila: *A vida cultural da comunidade húngara de São Paulo*. In: OPATRYN, Josef (szerk.): *Emigración Centroeuropea a América Latina II. Ibero-Americana Pragensia Supplementum 10/2002*. Prága, 2003. 69-76.
- PONGRÁCZ Attila: *Kállay Miklós braziliai látogatása*. In: BODÓ László (szerk.): *Semper movere - mindig mozgásban. Tanulmánykötet a 75 éves Krisztián Béla tiszteletére*. Pécs, Felnőttképzési és Emberi Erőforrás Fejlesztési Intézet, 2004. 348-356.
- PONGRÁCZ Attila - SZILÁGYI Ágnes Judit: *A imagem do Brasil na correspondência privada (1954-1965) do Padre Géza Kövecses*. In: MARINHO, Marcelo - PÁL, Ferenc (szerk.): *Cartas vincadas, letras no espelho: escambos culturais entre Brasil e Hungria*. Campo Grande, Letra Livre, 2004. 65-77.
- PUSKÁS Julianna: *Az Egyesült Államok bevándorlási politikája (1890-1990)*. In: *Régió*, 1993/3. 151-181.
- PUSKÁS Julianna: *Kivándorlás – bevándorlás – etnikum. Kutatások az Egyesült Államokban és Európában*. In: *Történelmi Szemle*, 1980/4. 649-676.
- PUSKÁS Julianna: *Magyar menekülők, emigránsok – „DP-k” és „56-osok” 1944-1957*. In: *Aetas*, 1996/2-3. 67-102.
- PUSKÁS Julianna: *Migráció Kelet-Közép-Európában a 19. és a 20. században*. In: *Régió*, 1991/4. sz. 22-48.
- RAKÓCZI István: *Kémek vagy atyák? Magyarázó észrevételek Szentmártonyi Ignác S.J. tudományos jelentőségéhez*. In: [<http://www.zanex.hu/publikaciok.html>].
- SALLES, Maria do Rosario Rolfsen: *Política imigratória brasileira no pós-segunda guerra mundial segundo a Revista de Imigração e Colonização*. In: *Cadernos Ceru*, São Paulo, v. 13, n. 2002, 99-124.
- SCHMIDT Judit: *A São Pauló-i emigráció az 1950-es években*. In: *Tiszatáj*, 1988/7. 82-87.
- SOMORJAI László: *A futball kifejezi Braziliát*. In: *Hetek*, VIII. 30. sz. 2004. július 23.
- SONNEVEND Péter: *Szirmok egy hosszú életű lap fájáról. A Vasárnapi Újság (1854-1921) történetéből*. In: KÖVÁGÓ Sarolta, PAÁL László (szerk.): *Többszólamúság a könyvtárban. Írások a könyvtár- és az irodalomtudomány köréből*. Kaposvár, Kaposvári Egyetem Csokonai Vitéz Mihály Pedagógiai Főiskolai Kar és Művészeti Főiskolai Kar [közread.], 2005. 125-139.
- SOÓS Katalin: *1956-os magyar menekültek a statisztikai adatok tükrében*. In: *Levéltári Szemle*, 50. évf., 2002/3. 56-60.
- SZABÓ László: *A "Szóval" - fiatal braziliai magyarok lapjának története*. In: TÓTH Veremund OSB (szerk.): *Magyar műhely a Dél Keresztje alatt. A Könyves Kálmán*

- Szabadegyetem Emlékkönyve (1949-1999) III.* São Paulo - Pannonhalma, A Könyves Kálmán Szabadegyetem Kiadása, 1999. 155-167.
- SZABÓ László: *A taps előtt.* In: *Szóval*, 1983. tél. III. évf. 18. sz. 11-12.
- SZ. KOVÁCS Éva: *A magyar emigráció kutatásának lehetőségei a Történeti Levéltárban.* In: GYARMATI György (szerk.): *Trezor 3. Az átmenet évkönyve 2003.* Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, 2004. 189-198.
- SZELECZ Arnold: *A brazíliai magyarok.* In: *DMH Naptára az 1949. évre.* São Paulo, DMH, 1949. 89-96.
- SZILÁGYI Ágnes Judit: *Brazília a XIX. század végi magyar újságolvasók szemével. Kivándorlási propaganda és ellenpropaganda a korabeli sajtóban.* In: *Sic Itur ad Astra*, 1993. 2-4. 57-66.
- SZILÁGYI Ágnes Judit: *A brazil Estado Novo nemzetiségi politikája.* In: KOLLÁR Zoltán - SIMOR András: (vál.): *Azonosság és másság. Tanulmányok Latin-Amerikáról.* Budapest, Z-füzetek 39, 1992. 50-56.
- SZILÁGYI Ágnes Judit: *Imigrantes, estrangeiros e o Estado Novo brasileiro.* In: ANDERLE, Ádám (szerk.): *Europa Central y América Latina. Estudios históricos.* Szeged, 1993. 95-101.
- SZILÁGYI, Ágnes Judit: *Brasil aos olhos dum leitor húngaro no fim de século XIX.* Az AHILA X., lipcei kongresszusának anyaga CD-ROM-on. 1996, 1058-1071.
- SZILÁGYI Ágnes Judit: *Rádió és propaganda Braziliában az 1930-40-es években.* In: *Világtörténet*, 1998. tavasz – nyár, 50-55.
- SZILÁGYI Ágnes Judit: *Ifj. Horthy Miklós magyar királyi követ Braziliában.* In: *Világtörténet*, 1998. tavasz – nyár, 56-61.
- SZILÁGYI Ágnes Judit: *Ifj. Horthy Miklós királyi követ Braziliában.* In: *História*, 1998/9-10, 62-63.
- SZILÁGYI Ágnes Judit: *Magyarok Braziliában és Portugáliában, régen és ma.* In: FISCHER Ferenc – KOZMA Gábor – LILÓN - Domingo (szerk.): *Iberoamericana Quinqueecclesiensis 3.* Pécsi Tudományegyetem Ibero-Amerika Központ. Pécs, 2005. 145-166.
- SZILÁGYI Ágnes Judit: *Mikrotörténetírás és emigrációkutatás. Viharok brazíliai magyar sajtóorgániumok körül a 30-as 40-es évek fordulóján.* In: ANDERLE Ádám (szerk.): *Kutatási közlemények I. Tanulmányok a latin-amerikai magyar emigráció történetéről.* Szeged, Hispania, 1999. 15-22.
- SZILÁGYI Ágnes Judit: *Passeando na Avenida Nicolas Boér.* In: *Observador Húngaro*, 1993/3. 6-7.
- SZILÁGYI Ágnes Judit: *A São Paulo-i magyar kolónia néptáncosai – I. rész. A Pántlika Táncgyűttes.* In: *Táncművészet*, 1993/5-6. 40.
- SZILÁGYI Ágnes Judit: *A São Paulo-i magyar kolónia néptáncosai – II. A Zrínyi Művészgyűttes.* In: *Táncművészet*, 1993/10-11-12. 34.
- SZILÁGYI, Ágnes Judit: *The One Who Could Photograph the Soul: Rudolf Icsey and Hungarian Filmmakers in Brazil.* In: *Hungarian Studies Review*, 1994/1-2. 77-90.
- SZILÁGYI Ágnes Judit: *„Aki a lelket is le tudta fényképezni” – Icsey Rezső és más magyar filmek Braziliában.* In: *Filmspirál*, 1997/3. 121-141.
- SZILÁGYI Ágnes Judit: *A brazíliai magyar közösségek és az ottani külképviseleteink viszonya ifj. Horthy Miklós követi működése idején (1939-1942).* In: KOVÁCS Nóra (szerk.): *Tanulmányok a diaszpóráról.* Budapest, Gondolat – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2005. 150-156.
- Szondi Lipót levelezéséből.* In: *Thalassa*, 1996, 2. szám.
- THÉRY, Hervé: *Brazília: a változások évszázada.* In: *Replika*, 47-48 (2002. június), 35.

- TORBÁGYI Péter: *Adatok a latin-amerikai magyar zsidóság történetéhez*. In: ANDERLE Ádám (szerk.): *Zsidóság a hispán világban*. Szeged, Szegedi Tudományegyetem Hispanisztika Tanszéke (közread.), 2004. 187-197.
- TÓTH András: *Szelec Arnold magyar bencés áldozópap brazíliai missziós útjának előkészítése*. In: ANDERLE Ádám (szerk.): *Kutatási közlemények I. Tanulmányok a latin-amerikai magyar emigráció történetéről*. Szeged, Hispania, 1999. 9-14.
- TÓTH László: *A São Paulo-i Könyves Kálmán Szabadegyetem*. In: TÓTH Veremund OSB (szerk.): *Magyar műhely a Dél Keresztje alatt. A Könyves Kálmán Szabadegyetem Emlékkönyve (1949-1999) III*. São Paulo - Pannonhalma, A Könyves Kálmán Szabadegyetem Kiadása, 1999. 9-12.
- TÓTH Veremund OSB: *A Szent Gellért Kolostor Braziliában*. In: *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok Regnum*, 1996/1-2. 149-190.
- VARGA Ilona: *Latin-amerikai magyar telepek és külképviseletek a gazdasági válság időszakában*. In: *Acta Historica*, Tomus XXXV. Szeged, 1971. 79-101.
- VARGA Ilona: *Magyarország kereskedelme a latin-amerikai országokkal a két világháború között*. In: *Acta Historica*, Tomus XL. Studia Latinoamericana V. Szeged, 1972., 57-76.
- VARGA Ilona: *Adalékok az Argentínába kivándorló magyarok életének alakulásához a két világháború között*. In: *Acta Historica*, Tomus XLVI. Szeged, 1973. 45-59.
- VARGA Ilona: *A kivándorlás irányváltozása és a magyar kivándorlók beilleszkedése Latin-Amerikában a két világháború között*. In: *Acta Historica*, Tomus LV. Studia Latinoamericana. Szeged, 1976. 3-50.
- VOIGT Vilmos: *A magyarok és a tolerancia Latin-Amerikában (a 18. század végéig)*. In: ZAKARIÁS Erzsébet - KESZEG Vilmos (szerk.): *A Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 2*. Kolozsvár, 1994. 300-310.
- WITTMAN Tibor: *En torno de los misioneros de Hungría en América Española (Siglo XVIII)*. In: *Jahrbuch für Geschichte von Staat, Wirtschaft und Gesellschaft Lateinamerikas*. Köln-Wien, Böhlau Verlag, 1969/6. 150-157.

Interjúk:

- Dr. ECSEDY Tamás (1998. április)
Dr. JORDÁN Emil (1998. május)
KASZÁS György (1998. június)
MARTITS Gyula (1998. május)
ÓNODY Desirée (2002. január)
Dr. TÓTH László (1998. március)
TUMPEK Timót OSB (1997. november)

Internetes források:

- [<http://www.abtl.hu/>]
[<http://www.ahungara.org.br/>]
[<http://www.bibl.u-szeged.hu/>]
[<http://www.biblio.osb.hu/>]
[<http://www.brasil.gov.br/>]
[<http://www.brazil.hu/>]
[<http://www.clubtransatlantico.com.br/>]

[<http://www.digitarchiv.hu/>]
[<http://www.ekmk.hu>]
[<http://www.eclac.org/>]
[<http://www.harsidesign.com/>]
[<http://www.hhrf.org/htmh>]
[<http://www.ibge.gov.br/>]
[<http://www.lamoszsz.hu/>]
[<http://www.memorialdoimigrante.sp.gov.br/>]
[<http://www.mvsz.hu/>]
[<http://www.pdba.georgetown.edu/>]
[<http://www.zrinyi.hpg.ig.com.br/>]

Egyéb hivatkozott internetes oldalak:

[<http://www.atfk.nyme.hu/>]
[<http://www.aladi.org/>]
[<http://www.beszelo.c3.hu/>]
[<http://www.c3.hu/scripta/thalassa/>]
[<http://www.c3.hu/~klio/>]
[<http://www.companhiadasletras.com.br/>]
[<http://www.dunatv.hu/>]
[<http://www.epa.oszk.hu/>]
[<http://www.es.hu/>]
[<http://www.estado.com.br/>]
[<http://www.esa.un.org/unpp/>]
[<http://www.fgvdados.fgv.br/>]
[<http://www.fomezero.gov.br/>]
[<http://www.gyor.egyhazmegyeikincstar.hu/>]
[<http://www.helsinki.hu/>]
[<http://www.hetivalasz.hu>]
[<http://www.hik.hu/tankonyvtar/>]
[<http://www.hungria.org.br/>]
[<http://www.iif.hu/>]
[<http://www.inep.gov.br/> /]
[<http://www.israelim.com/>]
[<http://www.jezsuita.hu/>]
[<http://www.kkmk.hu/>]
[<http://www.lakitelek.hu/>]
[<http://www.matud.iif.hu/>]
[<http://www.mek.iif.hu/>]
[<http://www.mek.oszk.hu/>]
[<http://www.mercosur.int/>]
[<http://www.mj.gov.br/>]
[<http://www.mre.gov.br/>]
[<http://www.mol.gov.hu/>]
[<http://www.mr1-kossuth.hu/>].
[<http://www.msg.org.br/>]
[<http://www.mtapti.hu/>]
[<http://www.nol.hu/>]

[<http://www.oecd.org/>]
[<http://www.oszk.hu/>]
[<http://www.presidencia.gov.br/>]
[<http://www.publikon.hu/>]
[<http://www.veab.mta.hu/>]
[<http://www.vista.cc.u-szeged.hu/>]
[<http://www.vki.hu/>]

X. Mellékletek

X. 1. Táblázatok

1. sz. táblázat: A különböző társadalmi csoportok jövedelemviszonyai az összjövedelemből való részesedésük alapján 1960-ban, 1980-ban és 1999-ben

Társadalmi csoport	1960	1980	1999
a legszegényebb 20 %	3,9 %	2,8 %	2,4 %
a legszegényebb 50 %	17,4%	12,5 %	12,6 %
a leggazdagabb 10 %	39,6 %	50,9 %	47,2 %
a leggazdagabb 1 %	11,9 %	16,9 %	13,2 %

Forrás: HORVÁTH Gyula: i. m. 1997, 103., ld. még: VARGA György: i. m. 253. Az 1999. évi adatok forrása: [http://fgvdados.fgv.br/dsp_frs_pai_feramentas.asp].

2. sz. táblázat: Latin-Amerika és Brazília népessége (1900-2005, 1872-2005)

Latin-Amerika		Brazília	
Év	millió fő	Év	millió fő
1900	60	1872	9,9
1950	160	1950	51
1970	275	1970	93
1980	350	1980	119
1990	510	1991	146
2000	523	2000	166*
2005	558	2005	187

Forrás: ANDERLE Ádám: i. m. 2002, 493. A brazil adatokra ld. még: *Brasil: 500 anos de povoamento*. Rio de Janeiro, IBGE, 2000. Apêndice: *Estatísticas de 500 anos de povoamento* [<http://www.ibge.gov.br/brasil500/index2.html>]. A 2005-ös adatok az ENSZ Gazdasági és Szociális Ügyek Osztályának a honlapjáról származnak [<http://esa.un.org/unpp/p2k0data.asp>], ahol némileg eltérő számokat találtunk a korábbi évekre vonatkozóan is.

* Más adatok szerint Brazília lakossága 2000-ben 172 millió fő (BIRG, Herwig: *A világ népessége. Dinamikus növekedés és leselkedő csapdák*. Budapest, Corvina, 2005. 112., illetve 174 millió fő [<http://esa.un.org/unpp/p2k0data.asp>]).

3. sz. táblázat: Brazíliai bevándorlók és kivándorlók száma (1872-1950)

Időszak	Bevándorlók	Kivándorlók	Vándorlási különbség abszolút %-ban	
1872-1890	712832	142566	570266	13,5%
1891-1900	1129317	225863	903454	13,4%
1901-1920	1446081	506128	939953	10,1%
1921-1940	1146456	286614	859842	6,3%
1941-1950	119532	12298	107234	1,0%

A táblázatot közli: KOVÁCS Antónia: i. m. 137.

4. sz. táblázat: Bevándorlás Brazíliába nemzetiségi megoszlás szerint (1884-1893, 1894-1903, 1904-1913, 1914-1923, 1924-1933)

Nemzetiség	1884-1893	1894-1903	1904-1913	1914-1923	1924-1933	1884-1933
Németek	22778	6698	33859	29339	61723	154397
Spanyolok	113116	102142	224672	94779	52405	587114
Olaszok	510533	537784	196521	86320	70177	1401335
Japánok	-	-	11868	20398	110191	142457
Portugálok	170621	155542	384672	201252	233650	1145737
Szírek és törökök	96	7124	45803	20400	20400	93823
Egyéb	66524	42820	109222	51493	164586	434645
Összesen	883668	852110	1006617	503981	717223	3959508

Forrás: *Brasil: 500 anos de povoamento*. Rio de Janeiro, IBGE, 2000. Apêndice: *Estatísticas de 500 anos de povoamento*. 226. [<http://www.ibge.gov.br/brasil500/index2.html>].

5. sz. táblázat: Bevándorlás Brazíliába nemzetiségi megoszlás szerint (1945-1949, 1950-1954, 1955-1959)

	5188	4092	15312	26268	12	29552	
	12204	53357	59785	123082	5447	84851	
	4633	38819	31263	96811	28819	47599	
	22025	96268	106360	246161	34278	162002	

Forrás: *Brasil: 500 anos de povoamento*. Rio de Janeiro, IBGE, 2000. Apêndice: *Estatísticas de 500 anos de povoamento*. 226. [<http://www.ibge.gov.br/brasil500/index2.html>].

6. sz. táblázat: Bevándorlás Brazíliába nemzeti megoszlás szerint (1908 – 1953)

Év	Németek	Spanyolok	Olaszok	Portugálok	Oroszok	Japánok	Egyéb	Összesen
1.908	2.931	14.862	13.873	37.628	5.781	830	14.631	90.536
1.909	5.413	16.219	13.668	30.577	5.663	31	12.519	84.090
1.910	3.902	20.843	14.163	30.857	2.462	948	13.576	86.751
1.911	4.251	27.141	22.914	47.493	14.013	28	17.735	133.575
1.912	5.733	35.492	31.785	76.530	9.193	2.909	16.245	177.887
1.913	8.004	41.064	30.886	76.701	8.251	7.122	18.305	190.333
1.914	2.811	18.945	15.542	27.935	2.958	3.675	7.366	79.232
1.915	169	5.895	5.779	15.118	640	65	2.667	30.333
1.916	364	10.306	5.340	11.981	616	165	2.473	31.245
1.917	201	11.113	5.478	6.817	644	3.899	2.125	30.277
1.918	1	4.225	1.050	7.981	181	5.599	756	19.793
1.919	466	6.627	5.231	17.068	330	3.022	3.283	36.027
1.920	4.120	9.136	10.005	33.883	245	1.013	10.640	69.042
1.921	7.915	9.523	10.779	19.981	1.526	840	7.912	58.476
1.922	5.038	8.869	11.277	28.622	279	1.225	9.697	65.007
1.923	8.254	10.140	15.839	31.866	777	895	16.778	84.549
1.924	22.168	7.238	13.844	23.267	559	2.673	26.303	96.052
1.925	7.175	10.062	9.846	21.508	756	6.330	26.870	82.547
1.926	7.674	8.892	11.977	38.791	751	8.407	42.194	118.686
1.927	4.878	9.070	12.487	31.236	616	9.084	30.603	97.974
1.928	4.228	4.436	5.493	33.882	823	11.169	18.097	78.128
1.929	4.351	4.565	5.288	38.879	839	16.648	25.616	96.186
1.930	4.180	3.218	4.253	18.740	2.699	14.076	15.444	62.610
1.931	2.621	1.784	2.914	8.152	370	5.632	5.992	27.465
1.932	2.273	1.447	2.155	8.499	461	11.678	4.981	31.494
1.933	2.180	1.693	1.920	10.695	79	24.494	5.020	46.081
1.934	3.629	1.429	2.507	8.732	114	21.930	7.686	46.027
1.935	2.423	1.206	2.127	9.327	29	9.611	4.862	29.585
1.936	1.226	355	462	4.626	19	3.306	2.779	12.773
1.937	4.642	1.150	2.946	11.417	52	4.557	9.913	34.677
1.938	2.348	290	1.882	7.435	19	2.524	4.890	19.388
1.939	1.975	174	1.004	15.120	2	1.414	2.979	22.668
1.940	1.155	409	411	11.737	17	1.268	3.452	18.449
1.941	453	125	89	5.777	23	1.548	1.923	9.938
1.942	9	37	3	1.317	0	0	1.059	2.425
1.943	2	9	1	146	0	0	1.150	1.308
1.944	0	30	3	419	20	0	1.121	1.593
1.945	22	74	180	1.414	2	0	1.476	3.168
1.946	174	203	1.059	6.342	28	6	5.227	13.039
1.947	561	653	3.284	8.921	18	1	5.315	18.753
1.948	2.308	965	4.437	2.751	1.342	1	9.764	21.568
1.949	2.123	2.197	6.352	6.780	36	4	6.352	23.844
1.950	2.725	3.808	7.342	14.739	59	33	6.786	35.492
1.951	2.858	9.636	8.285	28.731	103	106	12.875	62.594
1.952	2.326	14.082	15.254	40.561	140	261	12.096	84.720
1.953	2.149	17.010	16.379	30.675	496	1.255	12.106	80.070
1908-1953	154.409	356.647	357.793	951.654	64.031	190.282	471.639	2.546.455

Forrás: [<http://www.memorialdoimigrante.sp.gov.br/estatist/Estati01.html>]

7. sz. táblázat: Bevándorlók és leszármazottaik Braziliában:

Népcsoport	Létszám	Megjegyzés
angóliaiak	40.000	-
arabok	10.000.000 - becslés	ebből 7.000.000 libanoni és leszármazottaik, 3.000.000 szíriai, São Paulo városban 1.000.000 a leszármazottakkal együtt
argentínok	20823	ebből São Paulo államban 9.735, São Paulo városban 5.183
bolíviaiak	100.000 - becslés	-
chileiek	150.000 - becslés	-
franciák	10.000	São Paulo városban
görögök	50.000	São Paulo városban, beleértve a leszármazottakat is
indiaiak	300	São Paulo városban
japánok	1.168.000	1987-es adat - 80%-uk São Paulo államban él
kínaiak	190.000	ebből São Paulóban 120.000
koreaiak	80.000	a leszármazottakkal együtt - ebből São Paulo városban 50.000
kubaiak	700	São Paulo városban
magyarok	50.000	-
marokkóiak	150	São Paulo városban
németek	400.000	São Paulo állam területén
olaszok	22.753.000	egész Braziliában a leszármazottakkal együtt; más források szerint 25.000.000, ebből São Paulo államban 6.000.000
osztrákok	5.000	São Paulo városban, beleértve a leszármazottakat is
örmények	35.000	95%-uk leszármazott, ebből 25.000 São Paulo államban
paraguayiak	60.000 - becslés	egész Braziliában
palesztínok	50.000	egész Braziliában leszármazottakkal együtt, több mint fele a braziliai palesztínoknak Rio Grande do Sul államban él
portugálok	1.000.000 - 1.200.000 - becslés	ebből São Paulo városában 200.000
skandinávok	1.300	São Paulo városban
spanyolok	134.000	ebből São Paulo államban 101.000
svájciak	3.662	São Paulo városában
ukránok	300.000	a leszármazottakkal együtt, 90%-uk Paraná állam területén
zsidók	60.000	São Paulo városában

Forrás: [<http://www.memorialdoimigrante.sp.gov.br/historico/index.htm>]. A közölt adatok a São Pauló-i *Memorial do Imigrante* adatain, valamint a fenti honlapon megadott egyéb forrásokon alapulnak, és az ott jelzett időszakra (1987-2004 közötti források) vonatkoznak.

8. sz. táblázat: Brazília és Magyarország között hatályban lévő kétoldalú szerződések (1961-2002):

Cím	Aláírás időpontja	Hatályba lépés ideje
Diplomáciai Kapcsolatok Újrafelvételéről Szóló Egyezmény	1961. 03. 21.	1961. 03. 21.
Egyezmény a São Pauló-i és Rio de Janeiró-i Kereskedelmi Irodák Létesítéséről	1980. 01. 29.	1980. 01. 29.
Műszaki, Tudományos és Technológiai Együtműködésről Szóló Egyezmény	1986. 06. 20.	1992. 01. 02.
Egyezmény a Kettős Adózás és Jövedelemadó-csalás Elkerülése Érdekében	1986. 07. 20.	1990. 07. 13.
Szándék Jegyzőkönyv	1987. 11. 17.	1987. 11. 17.
Kiegészítő Egyezmény a Műszaki, Tudományos és Technológiai Egyezményhez	1987. 11. 17.	1992. 01. 02.
Szándék Jegyzőkönyv a Brazil Szövetségi Köztársaság Energia és Bányaugyi Minisztériuma és a Magyar Népköztársaság Ipari Minisztériuma között	1987. 11. 26.	1987. 11. 26.
Jegyzékváltás a São Paulói főkonzulátus megnyitásáraól	1988.12.12.	1988.12.12.
Jegyzékváltás a Diplomáciai és Külügyi Megbízotti Vízumok Eltörléséről	1990.12.13.	1991.01.01.
Kulturális Együtműködési Megállapodás	1992. 03. 19.	1998. 01. 12.
Turisztikai Együtműködési Megállapodás	1997. 04. 03.	1998. 02. 25.
Légi Szolgáltatásokról Szóló Egyezmény	1997. 04. 03.	1999. 04. 19.
Jegyzékváltás a Beutazási Vízum Eltörléséről	1999. 11. 09.	2001. 07. 19.
Megállapodás az Állategészségügyi Eljárásokról és Műszaki Együtműködésről	1999. 11. 10.	2002. 08. 22.

Forrás: Brazil Külügyminisztérium Nemzetközi Szerződések Részlege (*Divisão de Atos Internacionais*) [<http://www2.mre.gov.br/dai/bihung.htm>].

9. sz. táblázat: A MOL Külügyminisztériumi (KÜM) anyagában a brazil-magyar kapcsolatokra vonatkozó dokumentumokat tartalmazó dobozok (1946-1990):

Jelzet	Év	Doboz sorszáma
XIX-J-1-j Brazília	1946-1964.	1-7.
XIX-J-1-k Brazília	1946-1964.	1-4.
XIX-J-1-j Brazília	1965.	31.
XIX-J-1-j Brazília	1966.	30.
XIX-J-1-j Brazília	1967.	24-25.
XIX-J-1-j Közép/Dél-Amerika	1967.	97.
XIX-J-1-j Brazília	1968.	19.
XIX-J-1-j Brazília	1969.	22.
XIX-J-1-j Brazília	1970.	26.
XIX-J-1-j Brazília	1971.	29.
XIX-J-1-j Brazília	1972.	23.
XIX-J-1-j Közép/Dél-Amerika	1972.	109.
XIX-J-1-j Brazília	1973.	31.
XIX-J-1-j Brazília	1974.	28.
XIX-J-1-j Közép/Dél-Amerika	1974.	120.
XIX-J-1-j Brazília	1975.	43.
XIX-J-1-j Brazília	1976.	36-37.
XIX-J-1-j Brazília	1977.	35-36.
XIX-J-1-j Brazília	1978.	39-40.
XIX-J-1-j Brazília	1979.	38.
XIX-J-1-j Brazília	1980.	38.
XIX-J-1-j Közép/Dél-Amerika	1980.	140.
XIX-J-1-j Brazília	1981.	38.
XIX-J-1-j Brazília	1982.	35.
XIX-J-1-j Brazília	1983.	40.
XIX-J-1-j Brazília	1984.	41.
XIX-J-1-j Brazília	1985.	44.
XIX-J-1-k Brazília	1985.	36.
XIX-J-1-j Brazília	1986.	39.
XIX-J-1-k Brazília	1986.	28.
XIX-J-1-j Brazília	1987.	32-33.
XIX-J-1-k Brazília	1987.	17.
XIX-J-1-j Közép/Dél-Amerika	1987.	69.
XIX-J-1-j Brazília	1988.	28.
XIX-J-1-k Brazília	1988.	29.
XIX-J-1-j Brazília	1989.	22.
XIX-J-1-k Brazília	1989.	38.
XIX-J-1-j Brazília	1990.	14

Megjegyzés: a lista az általunk kutatott levéltári anyag alapján készült, és nem tartalmazza a MOL II. sz. épületének kutatótermében elérhető segédletek, valamint a <http://www.digitarchiv.hu/> kereső rendszere alapján fellelhető valamennyi brazil vonatkozású doboz adatait. Az egyes dobozok adatforrásának részletes tételeit ld. uo.

10. sz. táblázat: Az ÁBTL 3. 2. 5. szekciójának brazil vonatkozású anyagai:
(A teljes szekció évköre: (1931) 1945-1990)

Raktári egység (doboz)	Jelzet (dosszié)	Dosszié tárgya	Dosszié évköre
1.	O-8-001	MNB ügye	1948-1961
28.	O-8-023	„Amazonas” Dél-Amerikai fasiszta magyar emigráció. Dél-Amerikában működő magyar emigráns szervezetek működése, emigrációs újságokban megjelent cikkek, az MHBK egyes csoportjainak értekezletein készült jegyzőkönyvek, Dálnoki Veress Lajos beszámolója, Chilében élő magyarok névsora.	1934-1955
101.	O-8-106/1	„Hontalanok” Brazíliai magyar emigráció. A dossziében a Braziliában élő magyar emigránsok által létrehozott szervezetekről és személyekről, ezek tevékenységéről készült jelentések. Névjegyzék a Braziliában működő Magyar Köztársasági Kör vezetőségének tagjairól. Hálózati jelentések különböző személyekről. Levél ellenőrzések. Emigrációból hazatért személyek vallomásai.	1960-1972
102.	O-8-106/2	„Hontalanok” Brazíliai magyar emigráció. Tájékoztató az emigráns sajtóról. Hálózati jelentés magyar emigráns szervezeti vezetőkkel történt beszélgetésekről. Újságcikkek.	1959-1966-1972
103.	O-8-106/3	„Hontalanok” Brazíliai magyar emigráció. Acél Endre látogatása São Paulóban. Különböző dél-amerikai egyesületek részére kulturális műsorok. A Március 15. Kulturális Egyesület tevékenysége, vezetőségi tagjainak névjegyzéke. Brazil állampolgárságú magyarok beutazási kérelme magyarországi rokonlátogatásra.	1958-1962-1966
104.	O-8-106/4	„Hontalanok” Brazíliai magyar emigráció. Brazil állampolgárságú magyarok hazatérési kérelmei, útlevélkérelmek, levéllenőrzések. Látogatóba és végleg hazatérni szándékozók névjegyzéke.	1958-1961-1966
105.	O-8-106/5	„Hontalanok” Brazíliai magyar emigráció. A brazil Konzuli Egyesület elnöke magyarországi látogatása, útlevélkérelmek. A Külföldiek Ellenőrző Országos Központi Hatóság (KEOKH) brazil referensének értesítései.	1960-1967
106.	O-8-107	„Sárgaláz” Brazil Külügyminisztérium	1965-1966
107.	O-8-108	„Elnyomók” Braziliában működő amerikai szervek	1965-1968
108.	O-8-109/1	„Kizsákmányoltak” Brazíliai ügynökhelyzet. Tájékoztató jelentések olyan személyekről, akiknek kapcsolata volt brazíliai emigránsokkal. Jelentések olyan brazil állampolgárságú magyarokról, akiknek szándékában áll Magyarországra utazni.	1963-1967
109.	O-8-109/2	„Kizsákmányoltak” Brazíliai ügynökhelyzet. Tájékoztató jelentések olyan személyekről, akiknek kapcsolata volt brazíliai emigránsokkal. Jelentések olyan brazil	1965-1966

		állampolgárságú magyarokról, akiknek szándékában áll Magyarországra utazni.	
	O-8-217	Hálózati jelentések Lengyel János Brazíliába disszidált sportújságíróról. Hazatérési kérelmek.	1965.
175.	O-8-217/2	Rio de Janeiró-i követség és kereskedelmi kirendeltség	1965-1974

11. sz. táblázat: Az ÁBTL további brazil vonatkozású anyagai

Szekció	A szekció évköre	Jelzet (dosszié)	Dosszié tárgya	Dosszié évköre
1. 11. 7.	1947-1990	1. doboz 23 tétel		
3. 1. 2.	1951-1989	M-42116/2		1974
3. 1. 5.	(1930) 1945-1990, (1992)	O-13586/3, O-14947		
3. 1. 9.	(1919) 1945-1989 (1990)	V-14273/2 zárt I/54-b		
3. 2. 1.	1945-1990 (2002)	Bt-278	„Rákóczi Péter” fedőnevű titkos munkatárs beszerzési dossziéja	
3. 2. 1.	1945-1990 (2002)	Bt-539	„Alpár” fedőnevű titkos munkatárs beszerzési dossziéja	
3. 2. 3.	1947-1990 (1993)	Mt-122/1, Mt-124/1		
3. 2. 3.	1947-1990 (1993)	Mt-1347/1	„Mátrai Sándor” ügynök a Rio de Janeiróban és a São Paulóban lévő külkereskedelmi kirendeltség dolgozójaként a magyar emigránsokról, brazil ismerőseiről és a magyar követség dolgozóiról is jelentett.	Nyitás dátuma: 1970. 02. 19.
3. 2. 3.	1947-1990 (1993)	Mt-143/1	A dosszié „Szász” jelentéseit tartalmazza a brazíliai magyar külképviseletekről, az ottani alkalmazottakról, valamint Brazília helyzetéről. „Szász” valószínűleg a követség magasabb beosztású munkatársa volt.	1961-
3. 2. 3.	1947-1990 (1993)	Mt-400/1	"Lovag Győző" külföldi útjáról, illetve több éves brazíliai tartózkodásáról adott jelentéseket, általános országismertetőket, a magyar emigráció egyes személyeiről beszámolókat.	1952-1970
3. 2. 3.	1947-1990 (1993)	Mt-480/2, Mt-561/1		
3. 2. 3.	1947-1990 (1993)	Mt-87/1	„Alpár” a brazíliai külkereskedelmi kirendeltségen dolgozott. A dosszié Brazília politikai és gazdasági helyzetéről tartalmaz jelentéseket	1961

3. 2. 3.	1947-1990 (1993)	Mt-98/1, Mt-98/2,		
3. 2. 4.	(1932) 1945-1990 (1991)	K-623	Radványi László ügye	1950. 11. 14. - 1965. 01. 06.
3. 2. 4.	(1932) 1945-1990 (1991)	K-1174	"Hunyadi Péter" ügye. "Hunyadi Péter" 1955-ben lett informátos. 1959-ben Brazíliába, a kereskedelmi kirendeltségre került, ahonnan 1960-ban - nagy sajtóhírverés és diplomáciai bonyodalmak közepette - disszidált.	1948-1960
3. 2. 4.	(1932) 1945-1990 (1991)	K-1479	„Vajda”	
3. 2. 4.	(1932) 1945-1990 (1991)	K-1485, K-1535, K-1740		
3. 2. 4.	(1932) 1945-1990 (1991)	K-1835	A brazíliai São Paulóban élő katolikus magyarok iskolájának, illetve az ott tanító bencés tanárok dossziéja	
3. 2. 4.	(1932) 1945-1990 (1991)	K-1840, K-1937, K-2073, K-2074, K-2111, K-2128, K-2194, K-2239, K-2312, K-623		
3. 2. 6.	1955-1990	08-047	Rio de Janeiró-i rezidentúra levelezései. A III/I. csoport 1-A alosztályának célja az USA katonai befolyásának a feltérképezése volt. E célból Brazíliában is voltak hivatásos hírszerzőtisztok. A dosszié legértékesebb része azok a jelentések, amelyek a 60-as évek brazíliai viszonyait mutatják be, külön figyelmet szentelve a katonai helyzetnek, valamint a katonai kiképzésnek.	1963-1969
3. 2. 6.	1955-1990	8-051/I	Brazíliai rezidentúra levelezés	1965
3. 2. 6.	1955-1990	8-059/I	Rio de Janeiró-i rezidentúra	1963
3. 2. 6.	1955-1990	8-059/II	Rio de Janeiró-i rezidentúra	1967

Megjegyzés: a kimutatás az ÁBTL munkatársai által a kutatóknak készített belső számítógépes adatbázisának a felhasználásával készült, a 2007. decemberéig elérhető adatok alapján.

12. sz. táblázat: A brazíliai magyar iskolák (1927-1953)

	Iskola neve	Működési ideje	Beiratkozott tanulók száma	Végbizonyítványt kapott tanulók száma
1.	Moócai Magyar Iskola	1927-1951	3019	589
2.	Vila Anastációi Magyar Iskola	1927-1951	3038	504
3.	Vila Pompeiai Magyar Iskola	1928-1948	1724	309
4.	Ipirangai Magyar Iskola	1928-1948	1039	111
5.	Vila Ipojucai Magyar Iskola	1930-1948	890	73
6.	Fregueziai Magyar Iskola	1931-1944	633	26
7.	Vila Piritubai Magyar Iskola	1931-1936	222	8
8.	Szentistvánkirályfalvai Magyar Iskola	1931-1936	160	-
9.	Árpádfalvai Magyar Iskola	1928-1939	630	63
10.	Boldogasszonyfalvai Magyar Iskola	1932-1938	61	-
11.	Rákóczifalvai Magyar Iskola	1937-1939	42	n. a.
12.	Santo Andréi Magyar Iskola	1938-1938	22	n. a.
13.	Mátyáskirályfalva	n. a.	n. a.	n. a.
14.	Vila Maria	n. a.	n. a.	n. a.
15.	Kiegészítő elemi iskolai tanfolyam	1951-1953	25-30 / tanfolyam	n. a.

Forrás: *A Brazíliai Magyar Segélyegylet Emlékkönyve (1926-1966)*. São Paulo, A Brazíliai Magyar Segélyegylet kiadása, 1966. 4., 6.

13. sz. táblázat: A Brazíliai Magyar Segélyegylet munkaközvetítő tevékenysége 1947-1966.

Év	Munkát keresők száma	Elhelyezettek száma	Ajánlólevéllel ellátottak száma
1947.	236	181	27
1948.	187	101	3
1949.	157	106	11
1950.	112	74	-
1951.	105	63	5
1952.	96	65	1
1953.	91	58	-
1954.	63	41	2
1955.	84	31	6
1956.	43	27	-
1957.	92	43	12
1958.	78	27	1
1959.	53	24	-
1960.	42	16	2
1961.	33	16	-
1962.	n. a.	n. a.	n. a.
1963.	n. a.	n. a.	n. a.
1964.	n. a.	„számos esetben”	n. a.
1965.	n. a.	n. a.	n. a.
1966.	n. a.	11	n. a.
Összesen	1472	884	70

Forrás: *Brazíliai Magyar Segélyegylet Emlékkönyve (1926-1966)*: São Paulo, A Brazíliai Magyar Segélyegylet kiadása, 1966. 10-11.; *DMH Évkönyvei 1962-1967*.

14. sz. táblázat: A Brazíliai Magyar Segélyegylet Hölgy Bizottságának egészségügyi segélyező tevékenysége 1966-ig

Év	Orvosi rendelések száma	Kórházi beutalások száma	Támogatott műtétek száma
1937-ig	3.780	486	203
1937-1948-ig	1.456	159	82
1948-1961-ig	1.119	23	15
1961.	53	n. a.	n. a.
1962.	67	n. a.	n. a.
1963.	n. a.	n. a.	n. a.
1964.	n. a.	n. a.	n. a.
1965.	27	4	n. a.
1966.	54	n. a.	n. a.
Összesen	6.556	672	300

Forrás: *Brazíliai Magyar Segélyegylet Emlékkönyve (1926-1966)*): São Paulo, A Brazíliai Magyar Segélyegylet kiadása, 1966. 12.; *DMH Évkönyvei 1961-1967*.

15. sz. táblázat: A Brazíliai Magyar Segélyegylet Szeretbáljának a részvételi adatai (1956-2000)

	1956-1966	1981	1982	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Részvevők	6-700*		330**	190	344	320	288	280	240	335	378	433	n. a.	231	250	n. a.
Elsőbálozók	n. a.	11*	4	0	11	6	5	5	3	4	6	5	5	2	2	0

* Forrás: *Brazíliai Magyar Segélyegylet Emlékkönyve (1926-1966)*. São Paulo, A Brazíliai Magyar Segélyegylet kiadása, 1966. 12.; *DMH Évkönyvei 1961-1967*.

** Szóval, 1981. szeptember 21. 16.

*** 63 fővédnök és 267 védnök. Forrás: az 1982. évi Szeretbál meghívója

Az 1988-1995 közötti adatok forrása: PILLER Gedeon (összeáll.): i. m. 1996. 83.

Az 1996-2000 közötti az adatok forrása: a *Híradó* c. lap.

16. sz. táblázat: A Szent Imre Iskola diáklétszáma 1951-1994

Év	<i>Iróffy Zsolt (2002)</i>	<i>Tóth Veremund (1996)</i>	<i>Ónody Olivér (1992)</i>	<i>Jordán Emil (1981)</i>
1951	117	116*	130	116
1952	274			
1953	359		359	
1954	365			
1955	429		385	
1957			468	
1959			505	
1961	354		334	
1962	454			
1963	546	563	460	600
1964	611			
1965	762		691	
1966	804			
1967			836	
1969			863	
1971			898	
1973			995	
1975			1075	
1981	1180**			
1988			1500	
1994			1700	

Megjegyzés: Az egyes szerzők (IRÓFFY Zsolt: i. m. 2002. 7-8., 10.; ÓNODY Olivér: i. m. 1992. 186.; TÓTH Veremund: i. m. 1996. 155., 179.; TÓTH Veremund (szerk.): i. m. 1981. 16-17.) adatai nem egyeznek. Azoknál az éveknél, amelyeknél több szerző közöl adatokat, irányadónak Iróffy Zsolt kéziratát tekintjük, mivel ő az alapítástól kezdve folyamatosan az intézményben tevékenykedett.

* 44 fő az elemi 4 osztályában, 72 pedig a gimnáziumban.

** 480 fő az elemi iskolában, 420 diák az alsó gimnáziumban (*ginásio*) és 280 tanuló a felső gimnáziumban (*colégio*) - Iróffy Zsolt A São Pauló-i Szent Imre Kollégium jelene című rövid írásából (*In: A magyar bencések ... 19. o.*).

X. 2. Szöveges melléletek

1. sz.: Magyarország diplomáciai képviselete Braziliában (1961-1995)

1961-1965: Droppa Gusztáv követ (Rio de Janeiro)
1965-1969: Kovács Zoltán követ (Rio de Janeiro)
1969-1976: dr. Beck János követ, majd 1974-től rendkívüli és meghatalmazott nagykövet (1973-tól Brasília városban)
1976-1981: Forgács Egon rendkívüli és meghatalmazott nagykövet
1981-1986: Varga Sándor rendkívüli és meghatalmazott nagykövet
1986-1990: Sütő Gábor rendkívüli és meghatalmazott nagykövet
1990-1995: dr. Benyhe János rendkívüli és meghatalmazott nagykövet

Megjegyzés: Az 1954-től Magyar Külkereskedelmi Iroda működött Rio de Janeiróban és São Paulóban. Ez utóbbi városban 1982-től konzulátusi feladatokat is elláttak. 1988. decemberében Magyarország főkonzulátust nyitott São Paulóban.

1982-1988: Terjék Mihály konzuli képviselet vezető
1988-1990: Bernád György főkonzul
1990-1995: Rózsa Tamás főkonzul

Magyarország 1990-től szervezte meg a brazíliai tiszteletbeli konzul hálózatát.

Forrás: [<http://www.hungria.org.br/brazilmagyarkapcs.html>], [<http://www.brazil.hu/hu/hu-relacao.htm#Diplomaciai%20kapcsolatok>], Magyar külpolitikai évkönyvek (1968-2006).

2. sz.: Magas szintű látogatások a Brazília és Magyarország között (1992-2005)

1992. április: Jeszenszky Géza, Magyar Külügyminiszter Braziliába látogatott;
1993. május: Szabad György, Magyar Országgyűlés Elnöke Braziliába látogatott;
1994. november: Fernando Henrique Cardoso, az újonnan megválasztott brazil elnök nem hivatalos úton Magyarországon járt;
1997. április: Göncz Árpád, Magyar Köztársasági Elnök és Nagy Frigyes mezőgazdasági miniszter Braziliába látogattak*
1998. május 27-28.: Zenildo de Lucena, a Brazil Honvédelmi Miniszter Magyarországra látogatott;
1999. március 17-21.: Francisco Turra, Brazil Mezőgazdasági és Ellátási Miniszter Magyarországra látogatott;
1999. május.: Chikán Attila gazdasági miniszter Braziliába látogatott;
1999. május 29.: Luiz Felipe Lampreia, Brazil Külügyminiszter Magyarországra látogatott;
1999. november 6-10.: Torgyán József, Magyar Mezőgazdasági és Regionális Fejlesztési Miniszter Braziliába látogatott;
2000. május: Áder János, a Magyar Országgyűlés Elnöke Braziliába látogatott;
2000. május: Stumpf István, a Miniszterelnöki Hivatal vezető miniszter Brazília fővárosában nemzetközi konferencián vett részt;
2001. január: Németh Zsolt, a Külügyminisztérium politikai államtitkára tett hivatalos látogatást Rio de Janeiro és São Paulo tagállamokban;

2003. június: Fernando Henrique Cardoso volt brazil elnök nem hivatalos úton Magyarországon járt;
2003. október: Kovács László külügyminiszter a Szocialista Internacionálé XXII. kongresszusán járt Braziliában, és találkozott Luiz Inácio Lula da Silva köztársasági elnökkel;
2004. május 6-7.: Luiz Fernando Furlan, Brazil Fejlesztési, Ipari és Külkereskedelmi Miniszter Magyarországra látogatott;
2004. július 17-20.: José Sarney,** Brazil Nemzeti Kongresszus Elnöke Magyarországra látogatott;
2005. február 24-26.: Roberto Rodrigues, a Brazil Földművelésügyi Miniszter Magyarországra látogatott;
2005. szeptember: Bársony András politikai államtitkár Brazília városban és Rio de Janeiróban tett hivatalos látogatást.

Forrás: [<http://www.hungria.org.br/brazilmagyarkapcs.html>], [<http://www.brazil.hu/hu/hu-relacao.htm#Diplomaciai%20kapcsolatok>].

* Bővebben ld.: *Híradó*, 1997. június. 10. évf. 23. sz. 5-9.

** *Saraminda* c. regényéről szóló ismertetést ld: LÁNG Zsolt: *José Sarney: Saraminda*. In: *Élet és Irodalom* 248. évf., 31. sz. (2004. 08. 02.)

[<http://www.es.hu/up/printable.asp?channel=KRITIKA0431&article=2004-0802-1018-39XRII>].

3. sz.: Beszámoló az 1981. évi Szeretbálról

BÁLINT Emese: *Jubileumi Szeretbál*

AUGUSZTUS 29: Sárguló újságcikkekben böngészem a 25 év előtti Szeretbál történetét, melyet a Hotel Esplanadaban rendeztek. A bálanyák nyitották meg: a magyar kolónia szociális munkáiban aktívan működő hölgyek díszmagyarba vonultak föl, s a bál akkortájt is jó mulattságot biztosított.

Azóta elmúlt 25 év. Az egykori bálanyák nagymamák, vagy dédmamák lettek; az elsőbálozók pedig édesanyák, akik a jubileumi bálon, talán a saját leányaik elsőbálos szívdobogató élményeiért izgultak, drukkoltak.

Ezalatt az elmúlt negyedszázad alatt kicserélődött egy nemzedék, jöttek-mentek a magyar kolónia lakói - de a szeretetbálokat minden évben megtartották.

Az idei Jubileumi Bál szervezésére a rendkívüli alaposság volt a jellemző, s a kedves figyelmesség: már a bejáratnál megajándékoztak egy kis zsebkendővel minden hölgyet, aki az elmúlt 24 bálban volt elsőbálozó.

Bent, a rendezőség, nemzeti színbe öltözött és felvirágozott teremmel fogadta hatszáznál is több vendégét, akik között Argentínából, s Németországból érkezett fiatalok is voltak...

Féltizenegykor szétnyílt a függöny és megjelent egy csoport "csikós": bőgatyában, sarkantyúval, jellegzetes széles karimájú, árvalányhajjal ékesített kalapban (ez volt a Pántlika Táncegyüttes viselete az új repertoire-hoz). A Botló pattogó ritmusa után felcsattanó tapsvihart a következő tánc tizennégy leány tagjának megjelenése tudta csak elcsitítani.

A lányok szatmári népviseletben (fehér szoknya, piros mellény, kék és piros szöttes kötény) követték a legényeket. Tardonai Kapuzás és Karikázót adtak elő. Énekszóval magukat kísérték, s a csoport szép éneke mellett nem is volt szükség más

zenei aláfestésre. Ez a bájos tánc Timár Sándor koreográfiája, melyet Kokron Ilona tanított be.

Ezalatt ruhát váltottak a legények. Most fekete nadrág, mellény és kiskalap, kék ing volt a viseletük. Nagyecsed Magyar Verbunkot jártak; sarkantyúik jól hallható pengése kísérte táncukat. A nézőközönség csodálattal nézte a kicsiszolt stílussal bíró legényeket.

Az utolsó számot, Szatmári Csendes és Csárdás, hét pár táncolta, olyan szédületes lendületesen, hogy a nézők szinte a pusztá látványtól is majd bele szédültek. A zene vége előtt kitört a tapsvihár. Meg is ismételték a csárdást, hasonló sikerrel. Az előadott műsor azt bizonyítja, hogy a táncsoportunk fénykorát éli, hiszen ilyen pompás öltözetben, ilyen nívós, szinte tökéletes összhangú előadást aligha láthattak a magyar kolónia tagjai.

A színes tánc-kavalkádot Luiz Toloza de Costa Filho beszéde követte, aki megemlékezett a 25. évfordulóról, majd Csernik János vette át a szót és beszámolt a Segélyegylet munkájáról az utolsó 25 év folyamán. "Fő céljai voltak: iskolai tanítás, egy magyar nyelvű napközi otthon (iskoláinak 11.480 beiratkozott tanulója volt), cserkészet, gyorssegélyek, jogi tanácsok és intézkedések, élelmiszer kiosztások, pénzsegélyek, végül a Szeretetház, amely 20 éve áll fenn, s ennek fönntartását szolgálják a Szeretebálok, és ez a mai 25 éves jubileumi alkalom."

Szarukán Andrásné portugál nyelven összefoglalta Csernik bácsi szavait, majd az estély legizgalmasabb pillanata következett: az elsőbálozók bemutatása. Az idén is Saurer Ivánné volt a patroness. A tizenegy idei elsőbálozó: Dömötör Katalin és Kürthy Andrea, Rióból; Kolonits Erzsébet és Kolonits Zsuzsanna, Brasíliából; Kokron Zsuzsi, Pálóczy Catherina, Piller Kinga, Saurer Nicolle és Solti Dianna São Paulóból; Sobolewski Claudia és Sobolewski Regina, a lengyel-magyar barátságon keresztül hozzánk került kislányok. Annyit mondhatunk a Debütálók szépségét illetően, hogy ha "Báلكirálynőt" kellett volna választani, nem lett volna könnyű dolga a választóbizottságnak... ugyanis a szebbnél-szebb lányok, izléesesebbnél izléesesebb ruhákban - szemetgyönyörködtető látvány volt. A sok fodor, szatén szalagok és pehelysúlyú szoknyák lehelet-könnnyűvé, lebegővé tették életük első komoly bálján részvételüket.

Fölcsendült a zene, megindult a tánc. Éjjél felé azoknak a hölgyeknek, akik valaha itt voltak elsőbálozók, egy szál vörös rózsát adtak át az idei debütálók, majd egy valcer kíséretével mindenki emlékezett a saját első báljának izgalmas, felejthetetlen élményére.

A bál fényeit a hajnal fényei oltották ki. A Transatlántico hajnali zárásánál indultak haza a kitaróbb bálozók, magukkal víve a bál emlékeit, s felkészülve az eljövendő 25 évre.

Forrás: Szóval, 1981. szeptember 25. 15-16.

4. sz.: A Magyar Ház Működési Szabályzata.

A Magyar Ház 1985. június 24-i közgyűlésen a jelenlevők a "Működési Szabályzatot" jóváhagyták. Ez leszögezi, hogy.

1. A Magyar Ház ingatlana az "Associação Beneficente 30 de Setembro" tulajdona.
2. A Magyar Ház célja a magyar művelődés, nyelv és nemzeti öntudat ápolása és fenntartása.
3. Ennek a célkitűzésnek megvalósítására otthont nyújt minden politikai szélsőségtől mentes, São Paulo-i emigráns intézménynek, egyesületnek.
4. A Magyar Ház működése nem kerülhet ellentétbe a befogadó ország törvényeivel és a Segélyegylet alapszabályaival.
5. A Magyar Ház fenntartásának anyagi feltételeiről a Segélyegylet gondoskodik, azzal a megszorítással, hogy az semmi körülmények között nem károsíthatja a Szeretetház zökkenőmentes működését. (A Segélyegylet a Magyar Ház folyó kiadásait fedezi, pl.: villany, víz, telefonszámlák).
6. Mivel a Segélyegylet elsősorban a befolyó tagdíjakkól kívánja a fenntartási költségeket fedezni, kívánatos, hogy a Magyar Egyesületek és Intézmények mindent elkövessenek, hogy tagjaik a Segélyegyletbe belépjenek.
7. Amennyiben valamely Intézmény vagy Egyesület belépődíjjal egybekötött rendezvényre kívánja igénybe venni a Magyar Házat, úgy a teljes bevétel egy bizonyos (esetenként meghatározandó) hányadát a Magyar Háznak fizeti be.
8. Amennyiben magánszemélyek vagy a Magyar Házon kívülálló intézmények akarják igénybe venni a Magyar Ház helyiségeit, úgy bérleti díjat fizetnek.
9. A Magyar Ház vezetősége a következőkből áll:
 - Igazgató, aki hivatalból tagja a Segélyegylet Igazgatóságának.
 - 5-tagú Ügyvezető Bizottság, amelynek feladata az Igazgató irányításával a különböző programok előkészítése és egyeztetése.
10. A fenti 5-tagú Ügyvezető bizottságot és az Igazgatót a São Paulo-i magyar emigráns egyesületek és intézmények küldöttei jelölik és választják meg a következő időszakra.
11. Az Igazgatóság mandátuma két évre szól. Kétévenként új választásokat tüznek ki váltakozva egyszer az Igazgatót, s a következő évben a Bizottságot választják újra.
12. A Segélyegyletnek mindenkori joga egy személyt delegálni a Magyar Ház Ügyvezető Bizottságába.
13. A közgyűlés a vezetőség mellé még egy póttagot is választ.

Forrás: PILLER Gedeon (összeáll.): i. m. 49-50.

5. sz.: A Könyves Kálmán Szabadegyetem Alapszabálya

A Könyves Kálmán Szabadegyetem Alapszabálya

1) A *Szabadegyetem teljes neve*: "Könyves Kálmán" Szabadegyetem - Universidade Livre "Colomano o Douto". (Továbbiakban Sz. E.)

2) A Sz. E. *székhelye*: São Paulo (Brazília). Alakulásának ideje 1949.

3) A Sz. E. *hivatalos nyelve* a magyar és a brazil.

4) A Sz. E. *pecsétje*: 20mm. átmérőjű körben két egymáson fekvő könyvön egy ülő bagoly, amelynek tövében egy írópenna fekszik. A képet körülveszi a felirat: "Könyves Kálmán" Szabadegyetem - Universidade Livre "Colomano o Douto" - A kép alatt: São Paulo, 1949.

5) A Sz. E. *célja*:

a) A brazíliai magyarok részére szellemi, kulturális központ megteremtése.

b) az általános és magyar kultúra ápolása és annak eredményeinek az ismertetése mind a magyarok, mind pedig a brazilok előtt. Brazília kultúrájának a megismertetése a brazíliai magyarokkal. Vagyis, a brazil-magyar kulturális kapcsolatok ápolása és elmélyítése.

c) Az előbbieket alapján a Sz. E. tevékenységét a következő területeken fejti ki: tudományos, irodalmi és művészeti előadások és felolvasások tartása; színházi előadások, hangversenyek, képzőművészeti kiállítások és kultúr-estek rendezése. Külön gondja legyen a koloniális "népművelés" különféle tanfolyamok (magyarságtudomány, magyar történelem, stb.) rendezésével, amely tanfolyamok minimálisan 3 előadásból álljanak. Célja továbbá, tudományos és irodalmi művek, esetleg egy tudományos folyóirat kiadása, kulturális összejövetelek rendezése, rokoncélú kulturális egyesületekkel a kapcsolatok fenntartása.

d) A sz. E. a keresztény erkölcsi világnézet alapján áll; napi politikával nem foglalkozik. Nem vesz részt semmiféle belső, vagy külső harcban, nem tartozik semmiféle csoportosuláshoz, hanem a magyar kulturális intézmények szellemében akarja szolgálni a magyarság és Brazília ügyét. Ennek a célnak érdekében a Sz. E. feladatának tekinti a magyar jövő problémáival foglalkozó tudományos jellegű előadások s kongresszusok rendezését és a kutatómunka elősegítését.

6) A Sz. E. *szervezete*:

A sz. E. három csoportra tagozódik: Dékánátus, előadók, hallgatók.

a) A Dékánátus a Sz. E. legfőbb szerve. A dékánok száma nem lehet kevesebb, mint 10 (Tíz); e létszám szükség szerint emelhető. A dékánok maguk közül egy rektort és két titkárt választanak egy év időtartamra. A választás mindenkor titkosan történik. A rektor a Sz. E. ügyvezetője, ő képviseli a Sz. E.-t. Ő gondoskodik az előadások

megrendezéséről, az előadók meghívásáról. A Dékánátus gyűléseit legalább negyedévente egyszer összehívja, vagy, amikor a dékánok együtöde ezt kívánja. A kívánságot írásban kella rektor elé terjeszteni. A Dékánátus gyűlésének helyéről és idejéről a dékánok a tárgysorozatot tartalmazó és névreszóló meghívó útján értesítendők. -Határozatképességhez a dékánok 2/3-ának a jelenléte szükséges. Határozathozatal szavazás útján történik. A szavazás mindig titkos, egyenlő szavazás esetén az elnök dönt vagy újabb szavazást rendel el.

A rektor helyettese az első számú titkár. A második számú titkár vezeti a jegyzőkönyvet, (a Sz. E. naplóját,) a levelezést és a sajtószolgálatot.

A dékánok a rektor tanácsadói és segítői. Kötelességük a Sz. E. munkáját mindenben támogatni, az előadásokon és dékáni gyűléseken lehetőleg mindig megjelenni. Huzamosabb távolmaradás a dékánátusi tagság megszűnését vonhatja magával. Tisztségük elvben életfogytaig tart. A dékáni tisztség megszűnik a dékán elhalálozásával, lemondásával, São Pauloból való végleges elköltözésével, avagy kizárás útján. A kizárás okának a Sz. E. célkitűzéseivel ellenkező, a Sz. E. munkáját akadályozó, érdekeit sértő súlyos vétségnek kell lennie. A kizárást legalább két dékán írásban indítványozza, amire a rektor két dékánt jelöl ki az ügy kivizsgálására. Az érdekelt személyesen, avagy megbízottja útján felelhet a vádakra. A megbízott a dékánátuson kívül álló személy is lehet. A fegyelmi bizottság jelentést tesz a dékánátusnak és az meghallgatva a vádat és a védelmet, titkos szavazással dönt. A határozat ellen fellebbezés nincs. A határozathozatalnál sem a vádlottak, sem a megbízottnak szavazati joga nincsen.

Végül a dékánátus feladata, határozni minden olyan ügyben, amelyről az alapszabályok külön nem intézkednek.

b) Előadók. - Előadó bárki lehet, aki valamely tudományágban, vagy általános- vagy szakkérdésben kellő ismerettel rendelkezik. Az előadókat a rektor kéri fel. A rektor külön gondja legyen, hogy az előadások mindenkor elérjék a kellő színvonalat. az előadók viszont tartsák lelkiismeretbeli kötelességüknek, hogy előadásukra gondosan készüljenek. a jó és érdekes előadók sorából kerüljenek ki az újabb dékánok.

c) Hallgatók. - Hallgató mindenki lehet, aki a tudomány, irodalom s művészetek iránt érdeklődik. Kötelessége az előadásokat csendben végighallgatni, melynek befejezése után az elnöklő rektor engedélyével és az előadó beleegyezésével, kérdéseket tehet az előadónak. a rektor gondja legyen, hogy az előadások utáni hozzászólások, illetőleg viták a tudomány vonalán és a tárgyilagosság medrében maradjanak és személyeskedéssé ne fajuljanak.

7) A Sz. E. anyagi eszközei. - Mivel a szabadegyetemi előadások látogatása díjmentes és a Sz. E. sem a dékánoktól, sem pedig a hallgatóktól pénzbeli hozzájárulást nem kér, azért a Sz. E.-nek állandó jellegű anyagi forrása nincsen. Egyedüli anyagi alapja az önkéntes adományok. (Mecénások.) A Sz. E. sem a dékánok munkáját, sem az előadókat nem honorálja. Adódó alkalommal (idegen előadók honorálása, kiadványok, stb.) a szükséges anyagiak előteremtéséről a dékánátus esetenként dönt. - A jelképes pénztárnoki tisztséget a rektor tölti be. Az estleges bevételekről és kiadásokról időről-időre köteles beszámolni a dékánátusnak.

Fenti alapszabályokat a "Könyves Kálmán" Szabadegyetem dékánátusa az 1955. július 27-én tartott gyűlésen jóváhagyta.

Forrás: A Szent Gellért Apátság Múzeumának a gyűjteménye.

6. sz.: A magyar bencések oktatási, vagy egyéb tevékenysége a Szent Imre Iskolában

-dr. Endrédy Csanád Ferenc (1926-) 1955-66: gimnáziumi tanár (történelem, földrajz, francia, hittan, filozófia, angol);

-dr. Gácsér Imre József (1915-1996) 1967-71: gimnáziumi tanár⁶³⁷

-dr. Hets Aurélián János (1913-1985) 1951-75 gimnáziumi tanár (történelem, latin, hittan);

-Iróffy Zsolt Gábor (1927-) 1952-74: gimnáziumi tanár (angol, latin), 1981-89: alperjel, 1989-98: perjel; az iskola irányvonalának mai napig meghatározó személyisége;

-dr. Jordán Emil Sándor (1912-1999) 1951-58: gimnáziumi tanár (angol, hittan), 1966-tól 87-ig a Szociális Intézet alapító igazgatója, 1975-84-ig lelkigyakorlatok szervezője;

-Kerényi Olaf Lajos (1912-1977) 1951-60/62: gimnáziumi tanár (latin);

-Kovács Rafael Imre⁶³⁸ (1930-?) 1958-69: gimnáziumi tanár (földrajz, hittan, matematika, történelem);

-dr. Kögl Szeverin János (1914-1994) 1951-68: házgondnok és pénztáros, 1968-69: Szociális Intézet igazgatója,⁶³⁹

-Kubovics Egyed Tibor (1921-) 1970-76: kertész;

-Linka Ödön Ernő (1925-) 1971-2: házgondnok, 1974-82: nevelési tanácsadó (*orientador educacional*), 1981-94: Szociális Intézet igazgatója, 1989-től apát;

-Linka Sándor Ervin (1927-) 1987-től házgondnok, 1994-től alperjel;

-Magyar Szervác Gyula (1931-) 1957-70: a gazdasági igazgató segítője, a Szent Gellért Atléta Klub elnöke;

-dr. Rezek Román Sándor (1916-1986) 1966-77: gimnáziumi tanár (francia, hittan, filozófia);

-dr. Sarlós Engelbert Károly (1916-1986): 1951-58: gimnáziumi tanár (matematika);

⁶³⁷ Piller Gedeon és Tirczka Éva megemlékező cikkét ld.: *Híradó*, 1997. június. 10. évf. 23. sz. 17-20.

⁶³⁸ 1969-ben laicizált.

⁶³⁹ V. ö.: *Híradó*, 1994. április, 7. évf. 17. sz. 3-4

- Simon Bálint József (1924-1958) 1951-58: gimnáziumi tanár (matematika, fizika); cserkészvezető;
- Sulcz Benedek Árpád Gyula⁶⁴⁰ (?-?) 1962-69: gimnáziumi tanár (hittan, földrajz);
- Szelecz Arnold Ferenc (1900-1972) 1951-66: gimnáziumi tanár (földrajz);
- Ther Péter Pál (1931-1994) 1968-69: gimnáziumi tanár (hittan), 1981-2: házgondnok és pénztáros;
- Tóth Veremund Antal (1922-2005)⁶⁴¹ 1951-62: gimnáziumi tanár (latin, francia, hittan), 1962-81: nevelési tanácsadó, 1987-től az ifjúsági lelkinapok vezetője, 1968-81-ig perjel;
- Tumpek Timót József (1928-2003) 1970-75: műszaki karbantartó;
- Úrdombi Ányos Jenő (1927-2004) 1962-75, 1983-1998: gimnáziumi tanár (történelem, hittan), 1964-től 1975-ig a *Xavantes* brazil cserkészcsapat parancsnoka.

Az összeállítás IRÓFFY Zsolt: i. m. 2002. 10., TÓTH Veremund: i. m. 1996. 184-187., TÓTH Veremund (szerk.): i. m. 1981. 26-27., 36-43. adatai alapján készült.

⁶⁴⁰ 1981-ben a szakramentinus rendbe lépett át.

⁶⁴¹ Rövid megemlékezés olvasható Veremund atyáról prof. dr. Faragó Sándor tollából a *Hitvallás* (A Győri Egyházmegye lapja) VI. évfolyam 8. (2005. augusztus) számában, a 4. oldalon. Piller Éva megemlékezését ld.: *Híradó*, 2005. október, 18. évf. 43. sz. 13.